Verhalen uit het land der bokkenrijders en der Teuten

J.R.W. Sinninghe

bron
J.R.W. Sinninghe, *Verhalen uit het land der bokkenrijders en der Teuten*. Wedrego, Heerlen 1978

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/sinn008verh01_01/colofon.php

Woord vooraf

Hierbij betuig ik mijn oprechte dank aan allen die materiaal hebben aangedragen voor dit boek. In de eerste plaats denk ik aan de Limburgers aan de andere oever van de Maas, lic. Robert Celis te Bree en lic. Jos. Vencken te Genk, uit wier manuscripten ik putten kon, voornamelijk voor de sagen der Bokkenrijders.

Ook dank ik Prof. Dr. Gerh. Heilfurth en Dr. Anna Maria Greverus van de Philip-Universität te Marburg, waar ik dagenlang kon zoeken naar bepaalde sagenmotieven in het Zentralarchiv der deutschen Volkserzählung.

Tenslotte mocht ik van Dr. P.J. Meertens, toentertijd secretaris van de dialect- en volkskundecommissie van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, sagen voor latere publikaties overnemen.

Slechts voor Noord-Brabant verscheen, mede met behulp van het materiaal uit de eerste twee volkskundelijsten van bovengenoemde commissie, een vervolg op mijn Noord-Brabantsch Sagenboek in het tijdschrift Eigen Volk in 1938. Het is er nooit van gekomen om voor Limburg een dergelijke publikatie te doen verschijnen.

Tenslotte gaat mijn dank uit naar de velen, die mij zeer verplichtten door mij verhalen te vertellen of voor mij op schrift te zetten.

De Wereld der Daemonen

A. Aardgeesten

1. Reuzen

Eens toen de reuzen, die in de grote bossen tussen Nijmegen en Frankrijk woonden, bezig waren de Maas te graven, een uurtje van *Oosterum* af, was een jonge reuzin hen achterop gekomen. Toen was het gerammel in de ruiten gauw aan de gang. Zo gaat het altijd als er vrouwvolk bij te pas komt. Eerst had ze zich een tijd in de zon liggen te môjeken (koesteren) want het was brandend heet. Maar toen verveelde ze zich en ging op schavurigheid (kattekwaad) prakkizeren. En toen keek ze naar de lucht en zei opeens tegen een reus, die druk aan het graven was: ‘kiek’, zei ze, ‘doar vluugt ok 'n ekster!’ Twaalf jaar naderhand keek de reus van zijn werk op door dat praten van de jonge reuzin en toen zei die: ‘och, geei, geei bint zelf 'n ekster, da's 'n krèj!’

Toen stak ze haar tong tegen hem uit, een heel lange tong, en deed ze zo met haar mond, net als een spinnegrits, om hem te plagen en hem aan te hitsen, dat hij haar maar zou komen grijpen: ‘een krèj...! een krèj...! Een haan krèjt, moar dat kunde geei nie...!’

Weer twaalf jaar naderhand zei de reus: ‘dat genebbel van het vrouwvolk! Dan kan men niet werken! Wacht, doew heks, ik zal ow wel es efkes kriege!’

En zij er vandoor met grote sprongen! Een hele berg zand smeet hij haar achterna: waar die neerviel is sindsdien een heuvel blijven liggen. Dat zand vloog wijd weg natuurlijk, want zo'n reus was beestig sterk, dat spreekt vanzelf, en hij bleef maar achter haar aanzitten, want toen hij eenmaal begonnen was, kon hij het ook niet meer laten. Zo gaat dat.

Maar zij had geen zand en toch wilde ze terugsmijten, dat ligt in

de vrouwenaard. Daarom bukte zij zich af en toe om een grote kluit uit de grond te grijpen. Kijk, daar komen die gevaarlijke kuilen en plassen vandaan in de Oosterumse vennen, waar de watermannen huizen, die de kinderen grijpen en meenemen naar de diepte. Men kan nooit zeker weten hoe diep die kuilen wel zijn: de reuzin greep zo maar, het is de natuur van de vrouwen dat zij nooit maat houden, het is altijd hollen of stilstaan.

De reus had zand genoeg aan zijn klompen hangen van het graven en dan streek hij maar even met de klomp over de schop en dan had hij alweer een berg. Zo zijn die Oostrumse zandbergen, die kleffen aan de Meelderseweg ontstaan, met al dat grint van de Maas er in, die wel een half uur verspreid liggen. Aan die ene kant de venkuilen en aan de andere kant de zandkleffen, allemaal bedorven grond, waar nooit wat groeien kan, behalve hei, smelen en wachelenholt (jeneverbes), alles door de schuld van die reuzen.

Maar gelukkig werden die reuzen later verdreven. Een ruitersman uit verre landen moest eens een weggelopen prinses gaan zoeken: dat was een prinses van Griekenland en dat was zo gegaan.

Op een keer kwam bij de koning van Griekenland een jonge ruitersman aan, net toen de koning aan het eten was.

‘Doe maar mee, d'r is genoeg gekookt’, zei de koning. Nou, dat liet de ruitersman zich geen twee keer zeggen, want hij had al een wijde weg achter de rug. En toen raakten ze aan het classioneren en hij vertelde waar hij vandaan kwam en zo en dat hij een groot kasteel had vol goud en edelstenen.

De prinses hoorde dat ook allemaal aan en zij kreeg heel erge zin in die vreemde ruitersman, want op goud en edelgesteenten zijn de vrouwen altijd verzot geweest. Nou, hij had het ook dadelijk in de gaten, dat de prinses wel graag met hem trouwen wilde. Maar de koning wou daar niets van horen. Hij keef dat zij geen brave dochter was als zij niet naar haar vader luisterde. Zo'n snotblaag, zij had nog tijd genoeg om te trouwen, zij moest eerst nog maar eens een paar jaren thuis blijven om moeder te helpen met kopjes wassen en zo, en dan mocht zij later ook niet naar een vreemd land gaan trouwen, want dan zouden zij nooit bij elkaar op de koffie kunnen komen.

Maar of de koning al praatte, dat hielp allemaal niets. Met megjes

Hij volgde de zwaan tot ze bij het kasteel kwam...

die trouwkuren in het lijf hebben, valt niets meer te beginnen, daar is met een emmer ijskoud water nog niets meer aan te doen.

Op een morgen was de ruitersman weg en de prinses was ook weg! Niemand kon vinden waar zij gestoven of gevlogen was.

Toen koos de koning de beste ruitersman van het hele land uit om haar op te sporen en die ging dadelijk op reis. Een zak vol geld nam hij mee, want hij mocht niet terugkomen zonder tijding van de prinses.

Na jaren lang altijd maar doorgereden te hebben, van het ene land naar het andere, zonder de prinses te vinden, kwam hij eindelijk in Frankrijk aan. Overal vroeg hij of iemand de prinses gezien had. Maar neen. Een prinses, die er zo uitzag als hij zei was daar nergens voorbij gekomen.

Toen op een keer zag hij in Frankrijk een heel grote zwaan, zó groot als hij nog nooit van zijn leven gezien had! Hij dacht: die schiet ik! Maar iedere keer als hij schoot was de zwaan net weg. Toch gaf hij het niet op. En hij bleef de zwaan net zo lang achterna rijden, tot hij opeens voor het kasteel van Nijmegen stond. Het kasteel met een hoge toren op de kant van het water. En... daar woonde de prinses die hij al zo lang gezocht had. De zwaan had hem dus de weg gewezen.

De prinses was heel vriendelijk en blij: de ruitersman kon eten en drinken wat hij maar wou, krentenmik en rijstepap met suiker, gebraden worst en wijn, het beste was niet te goed. Maar meegaan naar huis, dàt kon zij nu niet doen, zei ze, want zij zat in de kleine kinderen en het was ook net in de tijd van de bonen-inmaak. Als men getrouwd is, zei ze, dan gaat het niet meer zo. Toen ze nog jong was, een jaar of wat terug, ja, toen was zij er wel met een dolle kop vandoor gegaan. Maar nou was dat anders! En zo mooi kon de ruitersman ook niet praten dat zij met hem meeging. Zij bestelde hem veel complimenten voor vader en moeder en dat zij maar eens gauw moesten overkomen. Liefst een beetje na Allerheiligen, dan was het slachttijd en alles genoeg in huis.

En zo vertrok de ruitersman dan maar alleen, hij had toch tijding van de prinses om aan de koning te brengen. Hij wist echter de weg niet meer terug. En wáár hij ook zocht, de zwaan was nergens meer

te vinden. Dat kwam omdat hij ze had willen doodschieten: voor straf, want ze was nog wel zo goed voor hem geweest! Ze had hem naar de prinses gebracht, anders zou hij haar nooit gevonden hebben, en dan mocht hij immers de koning niet meer onder de ogen verschijnen. En toen verdwaalde hij in het grote bos waar het kasteel van de reuzen stond.

De koning van de reuzen brulde met een stem als een hommelschoer (onweer), dat hij brier (tolgeld) moest betalen: geen geld, maar een hand of een voet moest hij achterlaten of anders sterven. De reuzenkoning moest altijd gebraden mensenhanden en mensenvoeten bij de koffie hebben 's morgens, anders lustte hij niets. Dat was een verschrikkelijke plaag voor de mensen van de hele streek.

‘Wat!’ riep de ruitersman, ‘niemand anders dan de koning van Griekenland is baas over mij!’ Dat kon de reuzenkoning niet verdragen. Hij wilde de ruitersman met een vervaarlijke bijl de kop inslaan. Maar die had een heel lange spitse piek en die stak hij door de reuzenkoning heen, met zo'n geweld dat hij aan de muur bleef hangen. En toen de reuzen 's avonds terug kwamen, toen werden ze zó verschrikt, dat zij er hals over kop vandoor gingen. En sindsdien heeft nooit iemand meer wat van hen gezien!

Maar die ruitersman, die het land van de reuzenplaag verlost had, bleef toen hier wonen. De mensen wilden hem niet meer laten gaan uit dankbaarheid; de reuzen hadden hen zoveel jaren geteisterd. Zij bleven hem voortaan de zwaneridder noemen. En van die zwaneridder stammen de ridders van de Eikenhof ook af, de eerste ridders kwamen van Nijmegen. De zwaan had hen dus hier in het land gebracht.

Volgens de sage is het landschap grotendeels door de reuzen geschapen. Zij wierpen heuvels op en groeven rivieren, plassen en dalkommen, zij vormden eilanden en bouwden of verwoestten prehistorische versterkingen en burchten enz.

In de *Echt*erbos op de hei is ein plaats, die de Kètel heit, dat is ei groot gaat mit munsehenj gemaakt, wo waal ei gans hoes in kan staune. Die plaats mot schrikkelik alt zeene, want dau van wuurt vertelt det euver heel, heel lange tiet, wie hie nog euveral reuse woonde,

die koel door tjwee grote reuse sol gegrave seene, om dau hoeser te sitte, merre sagter, det motte al aardige kèrels zeen gewêst, want ig heb deks heure segge, det die dau tjwintig jaur op gewirkt hebbe. De teen eerst jaur hadde se mer altied gegrave songer sig aan te sprèke; doen vloog dan eine vogel.

'Kiek ens', sa eine, 'dan vlugt eine raaf.'

'Nê', zagter angere, 'det is ein krei', en doen wirkde se mer veuraan.

Weer teen jaur dannau sag de neibe weer: 'ig gleuf tog dat et eine raaf waas.'

'Og kom, kom!' say toen de neerste, 'dat is gein aardigheid. Dou bes mer eine swetzer, mit tig wil ig neet meer wirke', en hè pakde sien schûb op de rûk, en gong voert. Doen mos sie kammeraut van ermooi aug oetscheije, en so is die koel begost en neet veerdig gemaakt.[2.] [1.]

2. Dwergen

In vele Limburgse plaatsen wordt nog gesproken over de ‘overmennekes’, ‘auwermennekes’ of ‘alvermannekes’, en men weet nog waar ze onder de grond woonden.

In *Echt* woonden de ‘hövelemenkes’ op het Groenshöfke, zo genoemd naar de Echter familie Groenen. Tijdens de vastenavondoptocht van het jaar 1895 trok een wagen met kabouters mee onder de titel: De heuvelmennekes van het Groenshöfke in hun wondervol paleis aan den arbeid.[1.]

In *Stamproy* woonden de overmennekes in een hol bij de Kelderkes aan de Weerterdijk niet ver van de boerderij ‘Bobberts’. Ze kwamen vaak op de hoeve ‘Veltjemen’ die op de Berg (Bergerath) stond om daar 's avonds hun eten te koken.

Zij deden dit bij een stromijt op de din, de schuur die aan het huis was gebouwd. Het vuur werd bij het stro gestookt en de ketel werd opgehangen aan een houten staak die uit het stro stak, maar nooit kwam er brand van.

Ze leenden de potten en pannen bij de boeren. Als die dat graag deden, werd alles schoon terug bezorgd, maar als men bezwaar maakte, kwam alles vuil terug.[2.]

Reeds vaak heb ik er op gewezen dat de verhalen over de rondtrekkende zigeuners opgegaan zijn in de sagenschat der kabouters. De zigeuners hielden zich vooral bezig met het lappen van ketels, potten en pannen: vandaar de sagen over het uitlenen en terugbrengen van deze voorwerpen.

De zigeuners geloofden, dat het hen mogelijk was om vuur aan te leggen tegen stromijten.

Op 12 september 1719 werden in *Merum* ‘drij vagabonden ofte heydenen (zigeuners) geattrapeert’ en voor de schepenen te Dalembroek geleid. Zij bleken te behoren tot een troep, die veertig mannen, vrouwen en kinderen telde en een van het drietal was hun stamhoofd. Hij had enkele in het Duits geschreven papieren bij zich, ondertekend met drie kruisjes. Bereidwillig verklaarde hij dat ‘daer inne stonden begrepen de woorden, welcke sij waeren gebruyckende wan-

neer sij in schueren ende tegens de strooijhoopen vijer (vuur) waeren maeckenden, ten welcken eijnde hij heeft getoond een ovaal instrument, bij hem genaemt een vijerkogel, welcke hij ordinaris onder het vijer onder de aerde waeren liggende, welcke hij seijde aen hem vuijt Egipten te worden toegesonden van hunne vorfahren ende dat de selve cogel op den Bergh van Calvarien waer wassende (groeide), soo hij van sijne vorfahren heeft gehoort.'[3.]

De owermennekes wilden niet bespied worden. 't Is gebeurd dat iemand hen eens volgde naar de Kelderkes en door het sleutelgat naar hen loerde. Opeens hoorde hij een van de owermennekes zeggen: 'blaas die lamp eens uit!' Op hetzelfde ogenblik ging een ander menneke langs het sleutelgat en blies: sindsdien was die nieuwsgierige man aan een oog blind.[2.]

In *Weert* vertelde men dat de owermennekes in de Budeler bergen, de heuvels in de hei tussen Weert en Budel, woonden. Zo lekker waren die mennekes niet. Een man die daar in de bergen wandelde, zag eens zo'n owermenneke voor zich uit wandelen, dat opeens in een gat onder de wortels van een boom verdween. Hij ging liggen om onder die boom te kijken, maar toen zijn oog op de hoogte van dat gat was, werd hem door dat menneke het licht uit zijn oog geblazen.[4.]

Ze hielpen de mensen wel bij het maaien en bij het dorsen, maar niet voor niets. Je moest in de avond een geldstukje of wat eten voor hen neerleggen en dan was 's morgens vroeg het veld afgemaaid en het graan gedorst.[4.]

Er werd mij verteld dat er een vrouw was die nooit iets aan de mennekes geven wou. Anderen zetten wel eten voor ze klaar en daar werkten ze dan voor. Nou, op die vrouw hebben ze zich gewroken. Op een morgen was het kind van die vrouw opeens verdwenen en in zijn plaats lag er een menneke in de wieg. Wat men ook deed of vroeg of 'bidde', het owermenneke bleef. Niet lang daarna kwam er een oude zigeunerin langs en die wist raad. De vrouw moest in de kamer bij de wieg gaan zitten en eten koken in een eierdop. De vrouw deed er meel en melk in en begon met een lepeltje boven het vuur te roeren in de eierdop.

Toen zei het menneke opeens:

‘Ik ben zo oud dat ik twee molenassen
Op een stam heb zien wassen,
maar koken in zo'n klein ketelke
heb ik nog nooit gezien.’

en meteen verdween het en lag het kindje weer in de wieg.[4.]

De ‘aovermenkes’ werkten graag voor de mensen, braken de mest voor de knecht die zo graag kermis wilde vieren (*Venraai*), werkten in de huizen, in de nachtelijke uren, zoals in *Thorn* waar men een halve eeuw geleden het huis waar ze poetsten en schuurden, nog aanwees.

In *Berg aan de Maas* zette men 's avonds de vuile potten en pannen buiten de deur en de volgende morgen was dan alles weer schoon. In *Bergen* spitten ze de grond om voor de boeren met hun kleine schopjes.

De ‘bergmènkes’ kwamen 's nachts bij de mensen in Koningsbosch bij *Echt* en poetsten en schuurden ketels en pannen dat ze blonken als zilver.[7.]

Meestal echter kwamen ze het kookgerei lenen, die ze schoon gepoetst weer terug brachten. ‘Vrouw Aidel (edele dame) gaiftj mich astebleeftj 'ne kaopere kaitèl’, zeiden ze in *Nunhem*: inderdaad zullen de slimme zigeuners wel op vleiende toon gesproken hebben, als ze iets gedaan moesten krijgen.[7.]

In de vorige eeuw wilde een bewoner van een hoeve in Breivensroth onder *Stamproy* naar elders vertrekken. Zowel hij als zijn zoon werden toen gewaarschuwd dat ze de nacht voor hun vertrek niet in hun huis moesten blijven, maar bij een van de buren moesten overnachten.

Lachend sloegen de beide mannen die goede raad in de wind, maar wel besloten ze om die hele nacht een olielampje te laten branden, want men kon toch niet weten wat er gebeuren zou. Toen de zoon 's avonds de paarden ging voeren hoorde hij eensklaps een geweldig gekraak in stal en schuur alsof de boel zou instorten. Ontsteld liep hij naar huis en vroeg zijn vader of hij dat tumult ook gehoord had. Ja, vader had het ook gehoord en bovendien was het olielampje uitgefloept. Daarom vertrokken ze haastig naar een van de buren die hen

tevoren gewaarschuwd had en brachten daar de nacht door.

Dat was het werk van de op wraak beluste overmennekes.[5.]

Een arbeider vertelde:

De auwelkes zaten in de grond. Dat waren allemaal kleine mennekes. Overdag zag je ze nooit. Maar die deden niemand kwaad, ze deden de mensen meer goed dan kwaad. Die kwamen daar in *Stamproy* op een boerderij 's nachts de paarden voeren, en die paarden waren altijd zo vet... veel te vet.

Op 'n keer... de zoon Marten die trappeerde (betrapte) ze. Dat hoefden ze niet te doen, zei hij, ze voerden de paarden zelf.

‘Ja maar, ja maar’, zeiden de auwelkes, ‘een aarke van ons is veel krachtiger dan uw hele voer.’

Maar van toen af ging het paard toch achteruit.[6.]

Niet ver van de hoeve Berghof in *Gulpen* lag een steen, die wel enkele duizenden kilo's woog. De oavermennekes hadden er een spreuk op gebeiteld:

O wat wonder
Ligt hier onder.

Maandenlang vroegen de bewoners van de Berghof zich af wat voor wonderbaarlijks er wel onder de steen verborgen kon zijn. Tenslotte konden ze hun nieuwsgierigheid niet meer bedwingen en de hele buurtschap werd erbij gehaald om de steen los te graven en om te keren.

Dagenlang werd er gezwoegd en ten slotte gelukte het de geweldige steen te kantelen. En wat vond men? Aan de onderkant hadden de oavermennekes gebeiteld:

Wat ben ik blij
Dat ik lig op mijn andere zij.[8.]

Men moet zich vaak hebben afgevraagd waarom de kabouters die zo veel voor de mensen deden, uit de streek zijn vertrokken.

Men vertelt dat dit gebeurde sinds men de klokken op gezette tijden luidde: 's morgens om zes uur, 's middags om twaalf uur en 's avonds om negen uur (*Echt*).[1.]

Soms is de oorzaak van het vertrek der kabouters de daad van een

enkeling waarvoor de gehele gemeenschap moet boeten. In Koningsbosch onder *Echt* heeft een kleermaker hen verjaagd door erwten te strooien, waarover de 'bèrgmènkes' struikelden en vielen. Sindsdien heeft niemand ze meer gezien.[7.]

Waar verbleven de kabouters? De bèrgmènkes zaten in een berg (heuvel) bij Koningsbosch. Over de grens in *Voeren* ('s-Gravenvoeren) woonden de oavermennekes in de Mennekesput en vandaar kwamen zij naar *Mheer.* In 's-Gravenvoeren heet nog een plaats 'i g'nne Mennekesput'. In *Valkenburg* vertelt men dat de 'auveremennekes' woonden in de holen en spelonken, waar men de tufsteen heeft uitgehaald.

In *Borgharen* zaten ze onder een grote steen. De kinderen zochten rond om die kei naar mooie steentjes en de, naar ze dachten, van de 'abelemennekes' afkomstig waren.

In *Berg aan de Maas* zaten ze in de hoge rivieroever langs de Maas, te *Maasbree* in de zogenaamde Eerselberg en bij *Nunhem* in de 'Groaverenberg' (Gravenberg).

Andere benamingen die aan hun verblijfplaatsen herinneren zijn de 'oavermennekeskuul' te *Hunsel*, de Auverberg te *Brunssum* en de Aveleberg tussen *Sittard* en *Born.*

Evenals aan de reuzen, worden ook aan andere aardgeesten, zoals de dwergen, het ontstaan der heuvels toegeschreven. Zo zouden zij te *St. Odiliënberg* de Kerkberg hebben opgeworpen, en daarvoor het heidezand hebben gebruikt, waardoor midden in het heideland een zandweg ontstond, de Veerstraat.[7. 9.]

Eindnoten:

2. Firmerich, t. III, s. 706-707.
1. De Wandelaar, jrg. X (1938), bl. 346-348.
1. Welters, Echt, blz. 241.
2. Med. A. G Koenderinks
3. Maasgouw, 86e jrg. (1967), blz. 175-180.
2. Med. A.G Koenderinks
4. Med. L. Theunissen en mr. David de Kok O.F.M.
4. Med. L. Theunissen en mr. David de Kok O.F.M.
4. Med. L. Theunissen en mr. David de Kok O.F.M.
7. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
7. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
5. Ned. W. Genars.
6. Robert Celis nr. 12.
8. Het Volk, 6 januari 1943.
1. Welters, Echt, blz. 241.
7. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
7. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
9. Med. Matthias Jeuken.

B. Watergeesten

1. Nekkers

Eene maan, dee vreuger nachwaker waor en smörreges te lanteeries mós oetdreeje, vertèlde tot heer ins op te Maosbrök (in Maastricht) en klei manneke zaog komme-n-aonloupe, zoe gaw... zoe gaw... zoe gaw, en dat maakde mienekes (aanstalten) um em neet door te laote. Mer wie heer ziene stek umdrejde en denao sloog, toen sprong et door de iezers klabaats te Maos in. Et waor ene watersjinees, zag heer.[1.]

De eens zo gevaarlijke nekker werd een kinderschrik. Men vertelt de kinderen om hen van het water weg te houden, dat er een man met een haak zich in de diepte schuil houdt, en ze naar beneden trekt met die haak als ze te dicht bij het water komen.

‘Komt nit bei g'n baak, want doar zit d'n hoasksmaan, en dei riet uch king'n i gin baak, wen dien te kot bei jum komt’, zeggen ze in *Eys*.

Elders spreekt men van de ‘hoakeman’, de ‘waterduvel’ en de ‘Maasduvel’.

Er waren nog meer plaatsen waar kinderen niet mochten komen: daar woonde de ‘böman’ in de schuur, in de kelder of op zolder.

Natuurlijk was het aan de kinderen streng verboden om door het koren te lopen en om aan dat verbod kracht bij te zetten bestond er een andere kinderschrik: ‘het korenmenke’ of ‘korenmenneke’.

‘Wat hebben wij dikwijls als kind geschrikt... en geloopen wanneer wij over het snel golvende korenveld in onze levendige kinderphantasie het korenmenke reeds meenden te zien toesnellen.’ *(Echt)*.[2.]

Als men de kinderen in Maastricht en omgeving bang wilde maken, bedreigde men hen met de Boeba[3.] of met een nog veel geheimzinniger wezen: de blauwe eergisteren.[4.]

Eindnoten:

1. Olterdissen, Prozawerken, blz 113.
2. Welters, Echt, blz. 239.
3. Harou in Ons Volksleven, jrg. XIII, blz. 171.
4. Idem, jrg. XI, blz. 54-55
   Zie ook: Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 2 (Kinderschrik).

C. Vuurgeesten

1. Vuurmannen

Nadat Frederik Hendrik achter elkaar Venlo, Roermond en Maastricht had veroverd, vreesden de Spanjaarden in de vesting *Stevensweerd* een aanval van de Hollanders uit Roermond. Vandaar dat ze de vesting versterkten, onder meer door een bastion, dat de naam kreeg van een van hun bevelhebbers: Cantelmo.

Tussen Echt, Ohé, Laak en Roosteren, waar de armen van de Maas samenvloeiden, lag dit bolwerk, dat geleidelijk verviel. Daar dwaalde elke avond de vuurman ‘op Conteljmen’, in vlammen gehuld, die als een vurig rad over de schans snelde. Door overstromingen en verwaarlozing verdween de schans geheel en alleen een weiland droeg nog de oude naam: Cantelmo.

Wee de man die naar de vuurman van Contelmjen durfde fluiten, want dan kwam hij dadelijk op de onvoorzichtige spotter af. Velen, die op het nippertje aan hem ontkwamen, vonden 's morgens vroeg een grote, zwart geblakerde hand diep ingebrand op deur of poort: het merkteken van de vuurman van Contelmjen.[1.]

Op vele plaatsen in Limburg doet het verhaal de ronde van de man, die de vuurman floot en ternauwernood ontkwam, maar de volgende morgen de afdruk van de hand van de vuurman op de deur zag geprent.

In het nabije oosten werd een hand aan de voorkant van het huis aangebracht als afweer tegen het kwaad en in de volkswijken van Napels was de hand vervangen door een handschoen met uitgespreide vingers.

Wij weten dat vele volksverhalen door mondelinge overlevering uit het Oosten naar onze streken zijn overgebracht en waarom zou dit ook niet kunnen geschieden met bepaalde aspekten van het volksgeloof, in het bijzonder met de afweer tegen het kwaad. Zulke door

mensen aangebrachte handen zouden dan mede geleid hebben tot de sagenvorming van de vuurman, die zijn teken op deur of poort achterlaat.

Iemand uit *Amstenrade* was op weg naar een naburig dorp. Opeens werd de omgeving hel verlicht en hij zag de vuurman op zich afkomen. Dat beschouwde hij als een slecht voorteken: hij sloeg een kruis en haastte zich naar huis terug. Hij wist blijkbaar dat de vuurman terugwijkt voor het teken van het kruis, want waar een kruisbeeld langs de weg staat kan de vuurman niet passeren.[2.]

Eens keerde een man uit *Amstenrade* met zijn beide zoons terug van de dassenjacht. Daar zagen zij opeens in het bos de vuurman staan, groter als een mens en roodgloeiend. De zoons wilden er met hun honden op af, maar de vader weerhield hen met de woorden: ‘blijf van zo'n gespens’ (spook) af”, want hij had van zijn ouders geleerd:

> laot staon, wat steit,
> laot gaon, wat geit.[2.]

Zelfs in de stad *Maastricht* verscheen de alom gevreesde vuurman. ‘Enen aovend troffe veer ins in e lozjemint enen hiereknech aon, dee veur gei geld van de wereld nie in d'n duuster nao zien hoes op te Berregerstraot dorref te goon, want et waos em gebäörd, tot (dat) ins ene vuurmaan achter ene boum waor oetgesppronge en em naogeloupe had. Gelokkig had heer (hij) em nog zjus bijtijds te deur veur z'n neus tougeslage, mer smörreges stónt 'n zwartgebrande hand t'rop, zoe had te vuurmaan nog nao en geslage.’[3.]

‘Eenen andere maan (man) góng ins neve ze peerd met 'n kaar vröchte in d'n aovend nao Hare (Borgharen). Opins sprong neve-n-em oet ene pool (poel) langs te Maos te vuurmaan op en leep 'n tiedsje neve-n-em. De maan had ziech zoe versjrik, tot heer (hij) smörreges sniewit haor had gekrege. Dat is woer gebäörd.’[3.]

Iemand uit *Borgharen* die 's avonds door een weiland liep, moest

de hele nacht in die wei blijven, want aan de ene kant stroomde de Maas en aan de andere kant hield de vuurman hem tot de dageraad tegen. Die vuurman leek wel op een soort vurige hooiberg die zich heen en weer langs de wei bewoog.[5.]

Als men de vuurman floot of riep, kwam hij uit de verte aangesneld. De molenaar van *Born* stond op een avond voor het kleine ronde venstertje boven in de molen toen hij de vuurman floot en vlug het venstertje weer sloot. Dat was zijn geluk want het volgende ogenblik klonk er een daverende slag op het venster. De volgende morgen zag men de klauw var! de vuurman in het venster gebrand.[5.]

In *Schinveld* kon men lange tijd op een houten vensterluik de zwartgebrande hand van de vuurman zien, die ook te laat had toegeslagen, maar nu is dat vensterluik verdwenen.[5.]

Ook op andere plaatsen kent men het verhaal van de zwart geblakerde handafdruk van de vuurman. (*Geleen, Dieteren, Itteren, Stein, Schimmert, Munstergeleen, Schinnen* en *Brunssum*).

De vuurman wordt wel eens met de ‘wèrwolf’ verward: er zijn verhalen bekend, dat men de vuurman, die afgrijselijk zwaar is, moet dragen. (*Amby, Gronsveld*).

Een geestelijke heeft de macht een vuurman aan te spreken, maar dat moet dan op een kruisweg of bij een veldkruis gebeuren. In dat geval kon de geestelijke hem voor jaren verbannen naar een afgelegen plek, maar hij moest dan beloven dat de vuurman terug mocht komen: elk jaar kon hij dan één pas in de goede richting afleggen.

In Limburg komt het niet vaak voor dat een vuurman, die de geest van een gestorvene en tussen hel en hemel moet zweven, onder een bepaalde naam bekend staat. Zo was de vuurman, die met gloeiend hoofd 's avonds door de bossen bij *Gennep* zwierf, de geest van een zekere Rombold.[5.]

Op het eind van de achttiende eeuw stond aan het Tolhuis bij *Nijmegen* een kommies, Knipschaar genaamd. Knipschaar droeg terecht zijn naam: hij liet geen arme kerel een stuiver verdienen om een beetje smokkelwaar van het ene land naar het andere te brengen.

Daarenboven perste hij de mensen geld af en had allerlei gemene streken op zijn kompas.

Eindelijk sloeg zijn uur, maar hij was zo gewoon om de mensen te plagen en te kwellen dat hij zelfs na zijn dood de grensbewoners nog niet met rust kon laten. 's Nachts waarde hij overal rond en bracht meer schrik teweeg onder de smokkelaars dan een hele linie douanen. De een liet hij verdwalen en speelde hem zo in de handen van de douane, die hij ontwijken wilde; de ander wierp hij met pak en zak in de gracht..., ja, wie in de nacht maar even zijn neus buiten de deur stak, had van de kwade streken van Knipschaar te duchten.

Ten laatste besloot men de paters van een nabijgelegen klooster te vragen om de geest van Knipschaar te belezen. De paters kwamen, belazen de geest van de kommies, staken hem in een linnen zak en brachten hem op de *Mookerhei,* waar Knipschaar gedoemd is te spoken zo lang als de Mookerhei zal bestaan. Daar wandelt hij steeds rond met zijn pijp in zijn mond. Wanneer je 's nachts over de Mookerhei trekt, met een brandende pijp, dan nadert hij en ‘steekt aan’, want zijn pijp is dikwijls uit. Maar wanneer de pijp van de nachtelijke wandelaar uit is, en de zijne brandt, dan komt hij vuur brengen.[4.]

Ook een vurige kabouter in de Peel was zo hulpvaardig. Als men met een kar door de Peelvlakte ging, kwam hij op de kar zitten en als de voerman zijn pijp wilde aansteken, zei hij altijd: ‘Stekt mar an miene vinger an’ (*Venray*).[5.]

2. Dwaallichten en vuurbollen

Dwaalleegtjes? Jao, dao haaiie ze't vreuger altied over. Twore de zieëlkes van wi-jter di-j óngeduiptj gestorve wore, zawte ze. In 'e Pieël zo'je zen altied, en bove Winne Kool int Bookentj ouch. Dès gek det dr awiel gein mier zeen. Dat zal wul door 'e baeter aafwatering kome, dink ich.

Vreuger wore dr werkelik. Ich heb ze zelf gezeen. Ich weit van wi-j dat ich eine snuiter van tege de twi-jntjich waas, det ich in herfstsezoen mét Pierke van Loek en oom Zjang bi-j Vreiken op 'e Waatskamp waas goan buurte. Tegen elf ore gónge ve trök over 'e paad nao de meule. Midden in 'e akker op-ens: ‘Waat 's det?’

‘Det ès ein lantaer.’

‘Jao, det ès ein lantaer. Dao zeen vröllie, wat ich uch zèk.’

En was aant fluiten en kake, wi-j jóng kaerels doon. Dao waas ei landje mèt greunvoor en dao awter góngt leegt hieël lankzaam vroet. Wi-je flote kwaamtj stillekes op os aan, over 'e paad, vlaak over 'e gröndj.

‘Wat haoje di-j vröllie zich stil! Gae huurtj ze neet kalle!’

Mer joh, twore gein vröllie, ent leegt waas gain lantaer, mer ei dwaalleegt. Tkwaam rejt nao os haer, en vlaak bi-j os boogtje aaf, dreig overt landj. Vae keker nao, ein hieël indj. Bi-j de Klaorstraoter smeed góngtj op-ens mèt ei vaartjen umhoeëg, de lout in. (*Weert*).[1.]

De Hazelaar onder *Echt* was een moerassige streek, die men vermijdde, want er groeiden - zei men - giftige planten en er waren onpeilbaar diepe kuilen en vennen die met geen vaarboom gemeten konden worden. Als blauwe vlammetjes heeft menigeen de zieltjes van ongedoopte kinderen over dat moeras zien zweven, maar niemand vond de moed om zich in de Hazelaar te begeven en de zieltjes te dopen.[2.]

Dwaallichten zag men ook langs de oevers van de riviertjes de Geleen, o.a. bij *Munstergeleen* en de Geul bij *Valkenburg* en *Wilre.* Anderen zagen dwaallichten te *Merkelbeek* en te *Eijs.*

Het zeer oude geloof dat dwaallichten de late wandelaars lieten verdwalen en naar het water lokten opdat ze zo zouden verdrinken,

leeft nog voort. Wie zo'n ‘ierlit’ volgt, vertelde iemand te *Kerkrade,* raakt de weg kwijt en moet tot in de vroege morgen ronddwalen.

In *Mheer* ging het verhaal dat wie zulke ‘wazeleejter’ ontmoette, gedwongen werd hen naar een poel of een moeras te volgen, waar men deze ongedoopte kinderen, die als dwaallichten verschenen, moest dopen: daarna verdwenen zij.

In *Valkenburg* zag men wel tegen de avond in het veld een vuurbol, die zich met grote snelheid voortbewoog. Als men de vuurbol zag, voorspelde dat ongeluk.[3.]

3. Vurige wagens, spookwagens, hellewagens

In de Spaanse tijd wilde men de Maas met de Rijn verbinden door een kanaal, de ‘Fossa Eugenia’, zo genoemd naar de aartshertogin. Het graven van dat kanaal werd opgedragen aan twee aannemers: Hazepoot of Hazevoet en Jan of Gram van Leer, ook wel Gramvalair genaamd.

In *Arcen* moest men door een heuvel graven, de ‘Hazepuutjesberg’, in werkelijkheid is dit een overblijfsel van een van de schansen, die het kanaal moesten verdedigen.

Toen het werk half klaar was zijn de beide aannemers er vandoor gegaan met het geld dat voor de arbeiders bestemd was. Voor straf moeten zij nu elke nacht met een gloeiende kruiwagen de berg opkruien en hun kruiwagen is met gloeiende stenen geladen.

Anderen zeggen ze nu in een vurige wagen met twee gloeiende paarden bespannen bij de ‘Hazepuutjesberg’ te hebben zien rondrijden. Ook gaat het verhaal dat ‘Hazepüutje en Schromm va' Leer’ van Arcen komen en dan in hun gloeiende wagen door gloeiende paarden bespannen, door de Dreef - het restant van het ten dele dichtgegroeide kanaal - rijden. Eens heeft een boer er een geestelijke bijgehaald en toen de gloeiende wagen er aan kwam, wilden zij niet van wijken weten. Toen reed de gloeiende wagen over hun hoofden heen en kwam even later weer naar de aarde terug.

In die laagte, tussen de opgeworpen schansen waar eens het kanaal zou komen, is het niet pluis. Daar verschijnt ‘ene vürige wage om twee vürige pärd. Jan va Lei hiet dän, dä koam da spuke. On doa was het zo eng: doa es zo'n schlucht (holleweg) een. Wän 's nachts doa dur keem, musz ee sprüchske segge. Dann soaten doa duzend schwarte katte. Dann muszt men dat sprüchske segge:

Jan va Lei
Dän sei tot mei:
Miefel, mufel, kättje
Wat düht ge hei?

Dokter Koppers van over de grens kwam op een winteravond langs Hazepuutjesberg toen zijn paard plotseling stil stond. Hij moest uit het rijtuig komen, anders kon het paard niet verder. Of hij toen die spreuk gezegd heeft die alle mensen uit de streek kennen?

In die laagte, bij een grote boom, was het 't gevaarlijkst. Daar brandde eerst 's nachts een vuurtje, en daarna kwam de vurige wagen aangereden. Gramm va Leer en Hazepoot zaten in de wagen. Ze hebben werkelijk geleefd. Gramm va Leer stond op de dodenlijst in de kerk.[1.]

Een boer uit Grotenrath, even over de grens, ging nogal eens op bezoek bij zijn familie te *Brunssum* en wandelde dan over de uitgestrekte hei, die tussen Brunssum en Teveren ligt. Eens had hij zich verlaat en het was na donker toen hij haastig over het heideland liep, want hij had vaak gehoord dat het daar 's nachts niet pluis was en men vreemde dingen kon zien.

Opeens zag hij in de verte een vuurgloed die recht op hem toekwam. Snel sprong hij opzij want daar kwam het gloeiend gevaarte reeds aanbruisen en even later zag hij tot zijn ontzetting een vurige wagen die met geweldige vaart over de heide hoesde en waarin hij duidelijk tien vurige gedaanten zag, waarvan er verschillende geen hoofd hadden. In doodsangst rende hij verder zo snel zijn benen hem dragen konden en pas na een tijdje durfde hij om te kijken en zag de vurige wagen aan de horizon verdwijnen. Eindelijk zag hij in de verte de lichten van Grotenrath en toen hij uit de dorpsherberg het geluid van stemmen hoorde, wankelde hij daar naar binnen en vertelde, wat hem op de heide overkomen was. De waard en de bezoekers sloegen een kruis en vertelden hem dat hij de arme zielen van de tien bokkenrijders van Ubach had gezien, die op 10 september 1743 op de hei waren terechtgesteld en die van tijd tot tijd daar in een gloeiende wagen rondreden, omdat ze na hun dood geen rust konden vinden.

De boer is nog vaak naar Brunssum geweest, maar hij keerde altijd voor de avond viel naar huis terug.[4.]

Vroeger reed de vurige wagel (wagen) bespannen met witte paarden in donkere winternachten met veel rumoer bij *Heerlen* door de lucht. In *Venraai* zag men ook de vurige wagen, die maar een huis

Tot zijn ontzetting zag hij een vurig gevaarte met tien gedaanten met en zonder hoofd...

hoog door de lucht suisde en in *Wellerlooi* reed hij over de heuvels aan de grens.

De ‘vurige wagel’ rijdt 's nachts in *Meerssen* rond en wie hem in de verte ziet moet ijlings vluchten, want hij komt op je af en verbrand je. Als hij nadert maakt hij een geraas als een stormwind maar is hij voorbij dan is het weer bladstil.

's Nachts als de wind te keer ging raasde een vroegere heer van *Amstenrade* in zijn wagen, bespannen met muiskleurige paarden door het dorp: menigeen heeft die spookkoets gezien.

Muizen zijn doodsdieren: vandaar de muiskleurige paarden voor de koets van de dode kasteelheer die geen rust kan vinden.

In *Schinveld* werd de hellewagen, die onder vreselijk getier rondreed, vaak gezien. Zij reed langs *Treebeek, Brunssum* en *Hoogenbosch* en raasde dan door de Schrieversheide in de richting van *Heerlen.*[2.]

Vader kwam eens van een vergadering. Opeens komt er achter hem een licht en dat licht gaat omhoog. Opeens gaat dat licht omhoog. Als een auto gaat het over hem heen. En daarna heeft hij niets meer gezien. Dat was op het Heierhof bij *Grubbenvorst,* vertelde iemand uit Lingsfort bij *Arcen.*[3.]

Eindnoten:

1. Welters, Echt, bl. 209 vlg.
2. A. Theunissen in Ned. Studieblad, jrg. VII, nr. 11, maart 1944.
2. A. Theunissen in Ned. Studieblad, jrg. VII, nr. 11, maart 1944.
3. Olterdissen, Prozawerken, bl. 111-112.
3. Olterdissen, Prozawerken, bl. 111-112.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
4. Kunst en Letterblad, IV (1843), bl. 55.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Vossen in De Bronk, jrg. VIII (1960), bl. 77.
2. Welters, Echt, bl. 213 vlg.
3. Volkskundelijsten Kon Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Wilhelm Bodens, s. 130-131.
4. Wilhelm Gierlichs, Bokkenrijders, bl. 149-150.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
2. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie
3. Wilhelm Bodens, s. 160.

D. Luchtgeesten

1. De Wilde Jacht

In voor- en najaar als de trekvogels in grote zwermen komen overvliegen, hoort men hoog in de lucht met veel geraas de Wilde Jacht voorbijhoezen.

De voorrijder van de ‘Wil Jach’ was de ‘duvelsbender’, en die jacht trok in het najaar door de kasteelpoorten van *Borgharen:* dan openden en sloten zich de poorten vanzelf.[1.]

Als men de Wilde Jacht hoorde en men floot, dan gooiden ze een ‘sjinkel’ naar beneden en riepen: ‘Doe hubs mich helpe jage, doe kons mich auch helpe knage’, vertelde een man uit *Heel.*[1.]

Men meende dan ook schoten te horen knallen, honden te horen blaffen, paarden te horen trappelen en de jagers te horen roepen om hun paarden tot meer spoed aan te zetten, vertelde men in *Schin-op-Geul.*[1.]

De ‘Wil Jach’ reed te *Mheer* over ‘g'nne Knuppel’, dan over 't Meerebos en zo op Banholt aan en daar ging het verder over ‘g'nne Louver’.[1.]

2. Spookdieren

Spookhonden

Tussen *Velde* en Arce leed ein dörpke, Lomn geheiten, dao woende vreuger enne daagheurder dein werkte beej de Spiker, ein versterkt hoes, nouw ein boerderie.

Vaan zien hoes leep ein pedje nao de Spiker, aan eine kank leep ein graaf (sloot) en aan den angere kank 't veld. In dien tied waaste der gein dorsmasjienes en doe waas't de gewoonte dat der iddere morge ein paar oor woort gedorse, wies det 't good licht waas.

Op enne goeje morge dette weer met den dorsvleigel op de nek nao zien werk ging loog der bezieje 't pedje enne groete zwarten honk (hond), daags der nao loog gen der weer, nouw waat doender beej 't pedje, den derde morge loog den honk der weer, nouw midde op 't pedje. Dat kwaom um toch ein bietje verdach veur en hijn ging nao de pestoer um raod vraoge. De pestoer leid um iers oetvertelle en zeeg toen: 'Asse morge vruuj weer op dat pedje leed, daan houwste um maar met den dorsvleigel op zien neus, maar aasse dig need in de weg leed lutste um maar netjes met rus.'

Sandere daags smorges zoog hijn um al weer ligge, midde op de paad. Hij pakde ziene dorsvleigel en houwde um op zien neus. De honk gromde en ging aan de kank ligge. Daags dernao looge neive de paad, en hijn ging neive en leed um stil ligge. Wie hijn ein paar trij neive waas, huurde hijn den honk inens zegge: 'Waorum houwtste mich nouw neet?'

'Umdat ste mich neet in de weg lig', zag de mins.

'Det is dien geluk', zag den honk, 'angers haaj ik dich de nek gebroôke.'[1.]

Onder de schatbewakers nemen zwarte honden een belangrijke plaats in. Soms zitten ze op de geldkist en jagen de schatzoekers door hun ijselijk gegrom schrik aan, soms zwerven ze in de buurt rond waar de schat verborgen ligt.

't Waas ein paar daag veur Kersmis, ze haje met eur veere zitte

kaaete en nou zoote ze nog waat same te kalle: de wethouder, Ziebenboer, den alde Kamperboer en de schampiter (veldwachter) Hanse.

Ze kreege praot euver de *schat,* dei volgens 't zegge ein half oor vaan *Velde* achter de venkoele op de Keitelberg begrave mos zien. Den alde Kamperboer vertelde dat 't waal lichtig (allicht) gewiede vaste waaste, waant eedere Kersnag um twaalf oor brandt der ein veur op de plaats wô dat de schat begrave leed. De schampiter, enne kêrel wie enne boum, sprong op en zag: ‘as dat wour is, daan gaon ik de schat opgrave, en 't zal ter duvel gedaon zien, as ik um neet meibring.’

Kersaovend um elf oor ging hein op paad, ein schup, ziene dieke wandelstok en de revolver bei zig. Kald waas 't neet, eine klaore sterrenhemel, maar toch zoo lich dette good koos zeen um te loupe. Bee 't heiligenhüske in 't Vois huurde hein geroeppel in de struuk en dao kwaom enne groete zwarte honk veur den daag en leep op eine meter of tien achter um aan.

Hanse keek is um en wie ie zoog dette neet doenderbee kwaom, leepe door en doog: dalik zaal u waal nao hoes gaon.

Nêve dams lepe nêve de donk op de nieje weig aan; maor stieg leep den honk maar agter um aan, dat waas um toch waat aarig (vreemd) en hein veulde zig niks op zien gemaak. Bleef hein stilstaon, den honk ok, dreide hein enne angere weig op, den honk ok. 't Begoos um te verveile, hein gooide met ziene knuppel, maar den honk leep neet wier (verder) as ein paar trej en bleef daan weer staan, zien ouge fonkelde wie kôle veur.

De schampiter begoos zig niks op zien gemaak te veulen, 't zweit brook um oêt, hein maakte zich kwaod, greep ziene revolver en begoes op den honk te scheete, hein meinde det hein dur vaan aaf waas, maar wie hein um keek, zoot den honk vlak agter um, nou waas de maot vol en zo gauw asse koos maakte hein zig op hoes aan.

De schat leed dur nog altied veur de leefhebbers.[1.]

Poatershond in *Venray* was een betoverde hond. Op geregelde tijden klopte hij ergens aan en ging dan bij de kachel liggen. Tenslotte heeft een rood patertje hem na lang bidden op een kar gekregen en is

met hem weggereden naar de Welse hei. Sindsdien is hij niet meer teruggekeerd.[2.]

Een oud man vertelde dat hij in zijn jeugd eens in het holle van de nacht door een hond gevolgd was, die opeens op een berg (heuvel), waar het spookte, verdween. In die berg zijn later door de heer Theunissen Romeinse graven gevonden. (*Amstenrade*).[5.]

De ‘stüphonk’ (gekortstaarte hond) verscheen te *Heerlen* en sprong dan op de rug van de voorbijganger en bleef daar een tijdje hangen. Zijn verschijning voorspelde onheil.

Vroeger zag men in Mheerebos de ‘vliegende hond’ en elders in *Mheer* verscheen de ‘hellehond’.[3.]

b. Spookhazen

In *Stevensweert* liep 's nachts op een bepaald uur een witte haas rondom het marktplein, ‘het häske’. Wanneer iemand voorbij kwam, sprong het häske hem op de schouders en krabde en beet net zoveel het kon, tot het na een tijdje weer op de grond sprong en verdween.[3.]

De moeder van een vijftigjarige man van Kesselt had bij de Hazendans bij *Maastricht* een sprekende haas ontmoet.[6.]

Spookkalf

Een boer uit *Stamproy* moest op een keer naar Molenbeersel en men verwachtte hem om ongeveer negen uur in de avond terug. Maar het werd half tien, tien uur, half elf, en nog was hij niet thuisgekomen. Zijn familie was ten einde raad. Buiten scheen de maan en alles was spookachtig verlicht en ze waren er zeker van dat vader iets overkomen was.

Eindelijk, tegen half een, kwam vader thuis en onmiddellijk zag men dat het niet al te best met hem gesteld was. Hij rilde over zijn hele lichaam en was zo bleek als de dood, maar op al hun vragen wat er gebeurd was kregen ze geen antwoord. Jaren later echter vertelde hij hoe hij de hele nacht ‘getenpeest’ was door een spookkalf. Toen

hij op de terugweg over de Beerseler hei liep, was hij een kalf tegengekomen. Hij dacht dat het dier van boer Talkem uit Roy (Stamproy) was en hij had het willen meenemen om het aan Talkem terug te brengen. Jammer genoeg had hij geen touw bij zich maar geen nood, hij zou zijn rode zakdoek gebruiken, die, naar boerengewoonte, wel zo groot was als een tafellaken. Hij legde een knoop in zijn zakdoek en liep op het kalf af. Toen hij evenwel meende dat hij het dier had vastgebonden, zat er geen kalf in de strop, en toen hij opkeek zat het kalf een paar meter verder te lachen.

Dat gebeurde tot drie maal toe en de boer die voelde dat het niet pluis was, werd bang. Toch besloot hij een flinke stok te snijden en daarmee het ondier te lijf te gaan, maar telkens als hij er naar sloeg, raakte hij alleen lucht en het lachende kalf was steeds een eindje verder in de hei. Nog eenmaal wilde hij proberen het spookdier te treffen, hij pakte een flinke steen en gooide die naar het kalf, maar 't was weer mis. Toen werd het hem toch te veel en hij ging op de vlucht, altijd maar gevolgd door het kalf, dat luid en vrolijk lachte, zodat hij meer dood dan levend thuiskwam.[4.]

3. Weerkerende doden

a. Witte dames, juffers zonder kop

Op het eind van de zeventiende eeuw bestond ‘den Kolverenhof’ te *Eygelshoven* nog. Dit hof heeft gelegen in de buurt van het Kolverenbos, waar de overblijfselen van een middeleeuwse hoeve zijn gevonden, waarschijnlijk de fundamenten van de Kolverenhof. Kolveren is een verbastering van ‘koilgroeven’ en bij de plaats waar de hoeve vroeger stond, bevindt zich een diepe groeve waar kool (bruinkool of steenkool) moet zijn gedolven. In de volksfantasie is deze hoeve gegroeid tot een groot slot, dat door de grond werd verzwolgen: ‘het verzonken slot’. In het Brokveld en de Kolverbeemden spookt nog de ‘koalever jonkfer’, die nog steeds de graaf zoekt die met het slot in de diepte verdween, en velen hebben daar het ruisen van haar zijden kleed gehoord.[1.]

In de vorige eeuw werd de ruïne van de burcht te *Valkenburg* ‘het oud kasteel’ genoemd. Vaak zag men daar over de afbrokkelende muren en door de in puin gevallen zalen een gedaante zonder hoofd ronddwalen. Men noemde haar de ‘joeffrouw zonder kop’ of ‘de jomfer zonder kop’.[2.]

Op de weg van Swolgen naar de Maas bij *Blitterswijk* is een door weide omgeven wal, waartoe een hek toegang geeft. 's Nachts kwamen er uit de richting van Swolgen twee witte paarden en op ieder zat een dame. Als ze bij het hek kwamen, sprongen de paarden erover en verdwenen in de richting van de Maas.[3.]

‘Het gebroken slot’ te *Grablenvorst*, de ruïne van een in de Tachtigjarige Oorlog verwoeste burcht, is in de laatste oorlog vrijwel met de grond gelijk gemaakt. Vroeger doolde in maanlichte nachten een witte dame langs de oever van de Maas bij de ruïne, die op een hoogte bij de rivier ligt. Steeds tuurde zij over het water naar de overkant, vanwaar haar minnaar komen moest.[4.]

Op de Sint Annadijk, die van *Stevensweert* naar Laak voert, stond een toren met een bijgebouw, een kompleks dat tot een ruïne was vervallen. ‘Sjulfeshuuske’ heette die toren en daar woonde de ‘juffrouw songer kop’.

Kwam je er 's avonds of 's nachts voorbij, dan zag je die juffrouw zonder kop, die vroeger had gewoond in het kasteel, waarvan de toren was overgebleven. Bijna niemand durfde echter na donker over de dijk te gaan, want als de juffrouw je te pakken kreeg, sloeg ze je de kop af.[5.]

Aan de rand van het bos ‘de Doord’ te *Echt* is een heuvel, waar vroeger een klein slot heeft gestaan. 's Nachts om twaalf uur dwaalt daar, waar haar schatten begraven liggen, de ‘juffrouw zonder kop’.[6.]

‘Lammendam’ zou een kasteel zijn geweest, dat in de bossen tussen *Schinveld - Brunssum - Hoogenbosch* of *Heerenbosch* en *Gangelt* (in Duitsland) stond. Sommige mensen beweren dat ze de fundamenten van dat slot nog gezien hebben. 's Nachts tegen middernacht doolt de ‘witte dame van Lammendam’ in de bossen rond. Vele mensen uit *Schinveld* hebben haar daar gezien.

In de omgeving van *Meerssen* verschijnt in donkere nachten, omstreeks middernacht, de ‘jomfer zonder kop’. Vooral kinderen zijn bang om 's avonds in het donker naar buiten te gaan, want als een schaduw glijdt de geest langs hen heen en is dan weer verdwenen.[3.]

b. De Grenssteenverzetter

Hieël lang geleje woenden där in *Velde* ênne gere boer. Hein hai vuul lank in 't Velgerder veld en aas hein slintes (in de lente) aan 't bouwen waas, daan woos hein 't zoe aan te lêggen det aas 't medaag waas, en aas de angere nao hoes ginge ête, hein elein in 't veld bleef. Daan verlag hein gauw de grenspaol ein paar voore en zo hai hein nao verloup vaan jaore hiël waat bein gestaolle.

Op zekere-n daag woort te krank en hein ging dood. Wie hein dao baove beej ao se Levenhier aankwaom, doe ging 't um niet gemakkelijk. Hein woort flink oetgeschoep en vur straf det te zovuul lank gestaolle hai, moos hein edere nach met enne gleujende grenspaol vaan twelf wies ein oor um 't veld loupe wao hein de paol verlag hai, net zoe lang toet der enne zou zegge wao hein umn neer moos legge. Dit ging jaore achterein zoë en edere nach huurde de minsge um roope: ‘wao moot ik um neerlegge, wao moot ik um laote’. Daan maakte idderein enne umweig waant dan haje ze't neet op begrepe.

Op zekere-n daag waas wie idder jaor in januari 't gildefies. Beej de smid wao ein vaan de gildekamers waas ging 't der jooksig toe, der woorten er ein paar gesteuld (geïnstalleerd) waar hiel plechtig gebeurde en waor flink beej gedronke woort.

Um elf oor wie 't café gesloôte woordt waas der eine vaan de Vellegerder boeren, dei moôs en zuu nog ein slaopmuts hebbe, en umdat 't enne gooje klant vaan um waos lete um maar in de keuke en goof um maar ein borreltje. Zo doende waas 't twelf oor gewaore, wie dein boer met ein flink stuk in de kraag 't Vellegerder pedje opschravelde.

Hein haaj nog neet wiet geloupe wie hein innens vas beej zig emend huurde roope: ‘wao moot ik um laote, wao moot ik um laote!’ En veur det 't in zien herses doorgedronge waas, wein der reep, schrieuwde hein: ‘Leg um potverdomme wao ste um gekrêge hes.’

Doe waas de boete betaald en nao dein tied huurt me neet mier in 't veld roope: ‘wao wal ik um laote?’

Als er onenigheid was over de juiste ligging van de grens tussen twee dorpen, omdat bepaalde aanwijzingen in de loop der tijd verloren waren gegaan, werd de grens opnieuw bepaald, waarbij men

meestal de hulp inriep van oude lieden, die in hun jeugd getuigen van de laatste grensafbakening geweest waren.

Zo ontstond het verhaal dat sterk leeft in het heideland van ‘de eed bij de schepper hierboven’.

Tussen *Meijel* en Heithuizen was vroeger een geschil gerezen over de loop der grens. Een der getuigen voor de schepenbank deed Meijelse grond in zijn schoenen en een lepel in zijn hoed. Daarop verklaarde hij dat hij op Meijelse grond stond, zo waar als de ‘sjupper’ boven hem was.

Na zijn dood keerde hij op aarde terug en dwaalde 's nachts in het grensgebied, waar hij zijn eed had gezworen.[2. 1.]

c. Verborgen schatten

Op het oude kasteel Haren bij *Voerendaal* was een kamer waar het spookte. Op de kasteelhoeve hadden zij daar vaak veel rumoer gehoord. Op een avond kreeg de ‘halver’ (pachter) bezoek van een jood die vroeg om die nacht onder dak te zijn. De boer en de boerin besloten toen om de reiziger in de spookkamer te laten slapen. Midden in de nacht, tussen twaalf en één, klopte iemand op de deur van de spookkamer, maar de jood hield zich muisstil. Toen ging de deur open en een heer trad binnen. Hij keek of de reiziger werkelijk sliep en hield hem zelfs een brandende kaars onder de neus, maar de jood verroerde zich niet. Toen nam de vreemde heer enkele stenen uit de muur en haalde een zak met goudstukken te voorschijn en begon die op de tafel te tellen en op elkaar te stapelen. Opeens sloeg het één uur en de heer verdween en liet al het goud liggen. Nadat de reiziger bemerkte dat de heer niet meer terugkwam, stond hij vlug op, kleedde zich aan en nam het goud mee. Bij de slaapkamer op de hoeve waar de pachter en zijn vrouw sliepen, riep hij nog dat hij al voor dag en dauw weg moest en verdween.

Jaren later hield er bij de kasteelhoeve een met twee paarden bespannen rijtuig stil en een deftige heer stapte uit het rijtuig. De halver en zijn vrouw wisten niet wie hij was, maar hij maakte zich bekend: hij was die arme jood geweest die om onderdak had gevraagd en hij vertelde wat hem in de spookkamer overkomen was. Nu was hij rijk geworden en gaf hen een deel van de schat.[1.]

d. Verzuimde beloften

Een meisje uit *Venlo* kwam op de brug over de Maas haar gestorven kameraadje tegen, tot drie maal. Toen zijn ze naar een geestelijke gegaan en hebben gevraagd wat er moest gebeuren. En de geestelijke is met hen mee over de brug gegaan en daar hebben zij dat dode kameraadje naar haar begeren gevraagd. De geest zei toen dat ze moesten beevaren naar een kapel in Genooi en toen was ze verlost.[1.]

e. Gebannen geesten

Tussen Biejebosch en kasteel Genhoes in *Oud-Valkenburg* mag de geest van een der kasteelheren elk jaar één stap doen in de richting van Genhoes sinds hij in het Biejebosch gebannen werd. Als hij het kasteel zal hebben bereikt, zal zijn straf uitgeboet zijn.[1.]

Op de Krang in *Swartbroek* onder *Weert* verscheen een weerkerende dode in alle mogelijke afschuwelijke gedaanten. Als de bewoners 's avonds rond de haard zaten, kwam hij het vertrek binnen en nam het kind uit de wieg, legde het op de grond en verdween dan weer. Zodra de klok een uur sloeg kwam de geest terug en legde het kind weer in de wieg.

Het gebeurde ook dikwijls dat 's morgens de koeien die op stal stonden, buiten aan de hakken gebonden waren aan 'n strospier. De stier was dan aan een boom gebonden waar zijn horens met stro waren vastgemaakt.

Op 't laatst werd dit onhoudbaar voor de bewoners van de hoeve en ze gingen naar de paters. Op een goede dag kwam een pater en terwijl de boer toekeek maar niets kon zien bracht hij de geest naar het Spokenboske en bande het op die plek, misschien wel voor duizend jaar.[2.]

Op te Waal, links van de Pieterspoort te *Maastricht,* stónt tot veur korten tied e zomerhuiske. Op tie plaots, vertèlde me, waor in vreuger jaore ene maan verwins gewoorde twiemaol honderd doezend èlle onder de grond en eeder jaor greujde heer (hij) enen doum nao bove. Daoveur hadde ze dat zomerhuiske dao gebouwd veur es heer oetkwaom. Noe is verleije jaor de wallemoer mèt et zomerhuiske umgevalle en opgeruimp. Gelökkig veur dee verwinzde maan, want noe heet eer al gaw e paar meter geprofiteerd.[3.]

De Vrouwezief bij *Kerkrade* was een beruchte spookplaats, want veel ongerechte geesten waren daar naar toe gebannen.[4.]

Severiëns spööske (spookje) dat koom op 'et hoes van den snider Lahe (in *Sittard).* Den heer Salden heet hem gesien mit ein rood mötsken op en se höbbe gesagt dat het wrächtig Severiëns spööske weur, want de börgers van Sittart höbben deraan geglööft. Den heer Fran-

sen heet het spööske verdreven door de düvels geissel en sedert is het op 'et hoes van den snider Lahe neet meer geseen gewören.[5.]

Dit is de enige maal dat in Nederland van de Duivel-Geesel of de Discipline des Duivels wordt gesproken. Dit toverboek werd tot in de vorige eeuw nog in Vlaanderen gebruikt. Het boek bevat een verzameling van bezweringsgebeden. Verder vindt men er middelen om reizigers te beschermen tegen wonden, moordenaars en razende (hondsdolle) dieren. Ook treft men er middelen aan om geld te winnen, om schatten te vinden, geluk te hebben bij de vrouwen en onkwetsbaar te zijn. Door in het toverboek te lezen krijgt men ook macht over de helse geesten zoals de geestelijke Fransen deed.

f. Andere doden die weerkeren

Waar later hotel Palanka aan het Walramplein te *Valkenburg* werd gebouwd, stond vroeger een statig herenhuis, ‘Het Bath’, dat echter omstreeks 1890 onbewoond was. In dat verlaten huis spookte het. Kinderen geloofden dat er in het sousterrain altijd een mannetje zat met een geopende paraplu. Als ze dan door de ramen trachtten te kijken, meenden zij natuurlijk dat mannetje te zien en liepen luid gillend weg, al roepend: ‘den auwe van het Bath’.[1.]

Meer dan twee eeuwen geleden, omstreeks het midden van de achttiende eeuw, werd het klooster te *Arcen* afgebroken. De kloosterboerderijen bleven tot het eind van de vorige eeuw staan, de hoeve ‘aan Klôsters’ en de hoeve ‘Wiedbroek’ (groot moeras), dat twee eeuwen lang door de familie Van der Laeck werd bewoond. Later werd dit terrein doorsneden door de rijksweg Arcen-Lottum en verdween ook het Kloosterbosje: alleen de vijver en de kloostertuin bleven nog gespaard.

In de omgeving van het oude klooster spookte het geducht, vooral op de met bomen begroeide heuvel. De diepe kelders moeten zich nog onder die heuvel uitstrekken en vandaar voert een onderaardse gang onder de Maas door naar kasteel Borggraaf te *Lottum.* Toen is eens, in het bijzijn van een geestelijke, de toegang tot de onderaardse gang opengebroken en daar lagen gesneuvelde soldaten. Daarop heeft men vlug de toegang weer dichtgemetseld.[2.]

Een van de oude krotjes in de St. Hilariusstraat bij het Lange Grachtje te *Maastricht* heette in de Franse tijd ‘In de Modder’ en 's nachts waarde een spook rond door het straatje en de grachtjes: men noemde het ‘De Blanke Modder’.

Sommige oude mensen geloven echter dat het nu niet meer spookt in Maastricht, omdat de spoken door de Fransen bij hun aftocht in 1814 zijn meegenomen.[3.]

Op de Vakensmarkt te *Maastricht* verscheen bij tijd en wijle de ‘Laange Maan’.

'n Vrouw, die dao aon 't pufferkes bakke waor, zoog opins de blinde opegoon en de laange maan, dee aon de vinster stont, zag: ‘dao moot iech ouch get van hobbe’, mer wie de vrouw hiel kordaot zag:

‘dao krijgste niks vaan’, toen leet heer e paar vuretige ouge zien.

Men kon daar ook ‘het Klei' Menneke’ ontmoeten.

E klei menneke spookte op te Verrekesmerret ouch rond. Dat zaot altied aon ene mèspool te fitsele (wroeten), dee dao laog. Dan leep et nao de middel van de plaots, dejde dao innige kiere rond en begós weer te fitsele.

Ene zate maan, dee ins vlookenteere (al vloekend) euver de Verrekesmerret leep, kraog 'n daonig pak zwens (slaag), mer kós neet zègge wee um dat gegeve had, want heer had niemes gezeen. Naturrelek had tat et klei menneke gedoon.

Zoe woorte ouch ins twie gebreurs aon de waopekamer op Hoog Frankriek zoe geslage, umdat ze vlookde op ene Kruusweeg. Ze kóste gein verklaoring geve van degene, die hun gehouwd hadde en ze trokke zieech de zaak zoe aon, tót t'n eine d'n daag tenao kraank woort en kort t'rop storref, terwijl d'n andere ziech lag op t'n daag, tot ze broor begraove woort en ouch neet nie beter woort.[4.]

De Fransman Havé die op reis naar Spa in 1784 *Maastricht* bezocht, hoorde er verhalen over een leegstaand huis in de Bogaardenstraat. Wie in dat huis durfde overnachten, werd om middernacht door de geesten buiten de deur gezet.

Een oud-officier vertelde hem dat het spookte in het depot. De geesten spraken niet, maar streken met hun ijskoude handen over je gezicht.

Omstreeks 1772 kwam een dronkaard, ijselijk vloekend, zijn kamer binnen. Toen greep hem een geest en wierp hem het raam uit, met zulk een kracht dat de ijzeren tralies voor het venster in stukken braken. Onder dat raam stond altijd een schildwacht en die soldaat zag de man voor zijn voeten neervallen. De vloeker heeft nog vierentwintig uur na zijn dodelijke smak geleefd.

Men heeft het ijzeren traliewerk niet opnieuw aangebracht en de kamer wordt sindsdien nimmer meer bewoond.[5.]

Het is een uitzondering dat een geest iemand door de tralies naar buiten werkt, meestal doet dit de duivel, die als deus ex machina optreedt, om vloekers, spotters en hen die een verdrag met hem gesloten hebben en wier tijd om is, op deze manier mee te voeren naar de hel.

In Tungelroy bij *Weert* sprak men vroeger van het spook van uit 't

'Pleunestreutje', dat bijna elke avond gezien werd op de plaats waar vroeger een kasteel had gestaan. Daar zwierf het rond als een man zonder kop of soms ook in de gedaante van een hond. Het deed niemand kwaad maar vervolgde iedereen die in de buurt kwam waar het kasteel had gestaan.[6.]

Spokerijen

Dat is op het eind van de vorige eeuw gebeurd. Dat was rond Pasen, 's avonds nog niet zo laat licht.

Mijn vrouws grootmoeder ging naar haar zuster, die woonde in *Geijsteren* en die d'r kind dee' d'r eerste communie. Toen konden ze vanuit Boksmeer met de trein tot Venraai reizen en dan te voet naar Geijsteren. Dan moesten ze een stuk door de hei en een stuk door het bos, ‘de bus’ zo zeien ze. Ongeveer met schemer waren ze in het bos. 't Was goed weer en er was niet de minste wind en ze komp' langs een greppel en daar begon de historie hoor! Ze droeg zo'n muts, ‘de krul’, die stond ineens achterstevoren op haar hoofd en ze denkt: ‘wat is dat nou!’ en ze pakt d'r muts en zet hem weer recht. Ze doet een paar stappen en 't is weer zo en tegelijk voelt ze zich naar de greppel getrokken. ‘Ben ik nou dol?!’, denkt ze, maar op 't laatst moest ze op de grond op d'r knieën liggen en zich met alle geweld van de greppel afhouwen, zo werd ze er als 't ware naar toe getrokken.

't Was iedere keer hetzelfde: als ze weer stond, moest ze direct daarop met handen en voeten verder kruipen.

Dat heeft zo lang geduurd tot ze dacht: ‘ik zal een kruiske slaan en eens bidden!’ En hoe langer dat ze bidt, hoe beter het wordt en ze geraakt toch die gevaarlijke plek voorbij. Er gebeurt verder niks meer en ze komt in Geijsteren met kapotte knieën en vuile handen.

‘Wa' hedde toch allemoal gedoan?’ zeien ze en ze vertelt wat er gebeurd is. Die mensen vragen: ‘Woar is 't precies gebeurd, was 't nog licht of donker? Zeg Na, dat heeft onze Pierre ook meegemoakt!’

Die Pierre was een keer naar Venraai geweest met de sjees en op dezelfde plek stond het paard achterstevoren in de wagen met getuig en al. Pierre stapt van de wagen af en spant het peerd uit en zet 't opnieuw goed in de wagen. Ze willen weer vòrt, maar niks daarvan. 't Peerd staat weer achterstevoren in de wagen en terwijl dat gebeurde staat ook zijn pet en de muts van z'n zuster die mee reed achterstevoren. Intussen dat hij er af klimt, wordt ie al maar naar de greppel getrokken, maar hij grijpt zich vast aan de burrie en zet het weer goed.

Dat peerd staat goed en ze willen gaan rijen. Daar vliegt ineens een wiel van de wagen. Die sjees hebben ze opgetild en dat wiel er weer ingezet, en beginnen braaf te bidden en deur dat bidden ging het beter. Zijn pet was een eind weggeslingerd, maar hij liet hem maar liggen en bidden maar tot in Geijsteren. De buren kwamen het te weten en toen bleek dat er nog heel wat mensen daar wat hadden meegemaakt.

Pierre heeft het tegen de pastoor verteld en tegen de burgemeester en toen zijn ze daar gaan graven en een halve meter diep vonden ze, aan de overkant van de greppel, in het bos, een paar handboeien. De pastoor heeft de plaats netjes gezegend en sindsdien heeft er niemand meer iets van gehoord.[1.]

In een extraordinaire zitting van de schepenbank op 23 maart 1725 deelde de criminele officier (schout) te *Gulpen* mee ‘dat ten huyse van den presiderende heere schepen R. Schuts sigh op tijden seecker gewaendt spoock, ofte diergelycke kunste van spoockerie en al eenigen tijd geleden sigh soude hebben opgedaen (voorgedaan) hetwelcke veelderhande afgrijzinge soude hebben gepleegt.’

Er werd toen besloten dat twee leden van het schepengerecht nauwkeurige informaties zouden inwinnen bij de huisgenoten en anderen die deze spokerij gezien hadden: ‘soodaenige dingen als dezelve oculo (met eigen ogen) gesien hebben.’[2.]

Op de Oude Berg bij *Grubbenvorst* stond een oude boerderij. Eens kwamen die daar woonden 's zondags uit de kerk. Toen ze aan de hoeve kwamen, werd het paard door onzichtbare handen uitgespannen. Het getuig hing aan de disselboom en het paard stond er doornat naast. De koets bleef rechtop staan en eerst toen konden de vrouw en de koetsier er uit komen.[3.]

Te *Roggel* aan de Heikant, dicht bij de bossen, stond een huis dat al lang gesloopt is. Vaak zagen de buren het huis in een rode gloed staan alsof het in vuur en vlam stond. Als ze dan dichterbij kwamen zagen ze geen vuur meer en was het volslagen donker in dat spookhuis.[4.]

Toen ‘Genhoes’ te *Brunssum* bewoond werd door baron De Vegré en zijn familie spookte het in 't kasteel. Als de meid in de keuken werkte kon het gebeuren dat ze onverwacht klappen kreeg van onzichtbare handen.

Omstreeks een eeuw geleden kwamen paters Franciscanen het kasteel bewonen en daar had het spook niet van terug: de spokerij hield ineens op.[5.]

In *Velden*-Schadelo spookte het eveneens. Als de knecht de paarden ging voeren, kreeg hij soms een slag in zijn gezicht, zonder dat hij iemand hoorde of zag. De paarden stonden dan helemaal bezweet en doodmoe in de stal en hun manen en staarten waren in elkaar gevlochten. Men heeft toen een diep gat voor de paardenstal gegraven en daar heiligdom in gestoken en nadien had men geen last meer.[6.]

Op de pachthoeve De Biesen te *Geleen* ging het vroeger vreemd toe. De paarden stonden 's nachts in de stallen te trappelen en te zweten en er was dan tevens een hels lawaai.[7.]

In Houthuizen, een gehucht van *Lottum,* stonden zeer oude eiken poesten die van binnen vermolmd waren en waar dor hout in lag. In stikdonkere nachten gaf dat hout licht en de uilen, die er huisden, keken dan met fonkelende ogen naar buiten. Op het eind van de vorige eeuw zou niemand graag na donker langs die poesten durven gaan.[8.]

Tussen *Maasbree* en het Heier Hof lag een zevensprong, zeven wegen kwamen er samen. Wie daar langs moest kon er van verzekerd zijn dat de paarden doornat van het zweet voor de kar stonden en dat ze niet verder konden. Dan moesten de boer en zijn knecht van de kar komen en de paarden er door slepen.[9.]

Op het Hölster Hof te *Tegelen* spookte het ook en in *Venlo* ligt het Spookstraatje bij de St. Urbanus.

Op galgenvelden spookt het altijd.

Op de Dousberg bij *Maastricht,* waarheen men de mensen verwenste en waar het zo spookte hebben galgen gestaan en in deze omgeving zou ergens een grote kei liggen, vandaar de benaming ‘aan de kiezelkuil’.

Omwonenden spreken van een galgenveld dat gelegen was bij de boerderij Vrencken aan de Romeinse baan achter het ziekenhuis St. Annadal. In de archiefstukken is er dan sprake van een ‘hangdiefshofken’, want de term hofken wijst op een omheining van een galgenveld.

Een ander hangdiefshofken lag dichter bij de Maas, ten noorden van de vesting Maastricht.[11.]

Ook bij prehistorische grafheuvels - de zogenaamde Tomben of Tommen - is het 's nachts niet veilig. Bij het beruchte ‘Dodelager’ te *Heerlen* vond men in het jaar 1870 vele grafvondsten uit de Romeinse tijd.

Op de Tombe of Spaanse heuvel in het Jakerdal, ten westen van de Sint Pietersberg heeft een vierkante toren op een door mensen opgeworpen heuvel gestaan. Bij *Grubbenvorst* vindt of vond men de ‘Grote Tomben’ en te *Stein* ‘de Tombe’ of ‘de Tomme’.

Te Ravensbosch bij *Houthem-Valkenburg* ligt de Tomberg. Op de westelijke helling van de Kollenberg te *Sittard* liggen de Achterste en Voorste Tommel en in 1294 is er in diezelfde plaats een bosje genaamd Tommele. De Tomme te Scharn onder *Heer,* die al in 1591 genoemd wordt, lag niet ver van de plaats waar de Molenweg de Bemelerweg - de oude Romeinse weg van Maastricht naar Aken - kruist. Helaas werd zij in de vorige eeuw afgegraven.

Andere plaatselijke benamingen worden vermeld te Horn, Heel, Roermond en Thorn.[12.]

Bij de beschrijving van de grens van *Bemelen* van 1416 wordt gesproken van ‘den stein die opter straeten ligt by dat cruys by der Tommen’.[13.]

In *Geulle* stond vroeger een eeuwenoud stenen huis in een moerassige streek door diepe grachten omgeven. De vensteromlijstingen

waren van Naamse steen en de vensters waren voorzien van zware ijzeren tralies. Ook de hoeken van het huis waren met Naamse steen afgezet. Het was een hoog gebouw en in de gevelspits waren drie smalle openingen als schietgaten, waarin de uilen huisden. Het geheel was omringd door een verwilderde tuin. Men noemde dit huis de Oude Pastorie, omdat pastoor Tielen het in het midden van de achttiende eeuw aankocht, terwijl eerst na de Franse tijd deze pastorie aan een particulier werd verkocht.

In de vorige eeuw geloofde men dat het in dit lugubere, onbewoonde huis, spookte.

De jongens Maassen waren in de tuin ten zuiden van het huis aan het spelen, toen de pastoor met het Allerheiligste op weg naar een stervende voorbijkwam. Op datzelfde ogenblik zagen de jongens door de vermolmde onderkant van de voordeur die aan de zuidzijde was, twee voeten lopen die in dikke zwarte sokken waren gestoken: de geest van de oude pastoor die zijn opvolger hoorde naderen?

Een andere keer kwam vader Maassen, die de naaste buur van het spookhuis was, 's avonds laat thuis nadat hij was gaan bidden bij een overleden vriend. Toen hij ongeveer tegenover het spookhuis was, hoorde hij plotseling in een der hagen die de tuin omgaven een verschrikkelijke knal ‘alsof heel Geulle instortte’. Hij zette het op een lopen en toen hij bijna thuis was klonk er een tweede knal, zo mogelijk nog luider dan de eerste. Zijn huisgenoten en de buren hadden echter niets gehoord. Later zei een pater hem dat dit het werk was van de duivel, die woedend was dat hij bij een dode gebeden had, want men kan nooit weten wat men met een gebed bij een dode voor zijn ziel kan bereiken.

De laatste eigenaar van het spookhuis was de hoefsmid Jan Matthijs Smeets, die het op het laatst van zijn leven bewoonde. Zijn broer echter liet het huis leeg staan en het verviel al meer en meer. Veel materiaal werd weggesleept, zodat alleen een bouwval overbleef. De koper van die ruïne liet alles afbreken en een nieuw huis op die plek bouwen. Toen moeten keldergewelven zijn blootgelegd, die geen enkele in- of uitgang hadden.

In 1928 is dit nieuwe huis door Rijkswaterstaat onteigend en afgebroken voor het graven van het Julianakanaal, dat stroomt waar

het huis eens stond. Bij de baggerwerken werden reusachtige boomstammen en mergelblokken gevonden, waarmee in vroeger jaren op een diepte van drie meter de grachten waren gedempt. Toen vond men ook de schedel van een mens: een bouwoffer?[10.]

Eindnoten:

1. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Med. G. Duijf.
1. Med. G. Duijf.
2. Med. Mia Arts.
5. Med. P.H.A. Theunissen.
3. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
3. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
6. Maasgouw, 1970, bl. 115.
4. Med. J.H. Korten.
1. Eygelshoven, bl. 67-68.
2. Med. mevr. M. van Sonderen-Dorren.
3. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
4. Med. J.H. van Soest.
5. Med. R.H. Knoors.
6. Med. A.M. Schuitz.
3. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
2. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
1. Med. G. Duyf.
1. Med. P.H.A. Theunissen.
1. Wilhelm Bodens, s. 127.
1. Med. Mevr. Van Sonderen-Dorren.
2. Med. Leo Beelen.
3. Olterdissen, bl. 110-111.
4. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
5. Firmerich, III, s. 705.
1. Med. Mevr. M. van Sonderen-Dorren.
2. Med. J.J. van Dijck.
3. Schaepkens van Riempst, Het oude Tricht, bl. 45.
4. Olterdissen, bl. 111.
5. Maasgouw, jrg. 93, bl. 82 vlg. (naar L.J. Havé, l'Homme sans façon ou lettres d'un voyageur allant de Paris à Spa).
6. Med. Leo Beelen.
1. Verteller: Lambertus Moelands.
2. Maasgouw 1955, bl. 54 (R.A. Limburg. Landen van Overmaas nr. 6347. Rolregister 1727/1731.).
3. Wilhelm Bodens, s. 139.
4. Med. G.H. Derix.
5. Med. H.J. Hermans.

6. Med. G. Duijf.
7. Med. A.A. Zelis.
8. Med. P.H. Lenssen.
9. Bodens, s. 142.
11. Publications, 1970, bl. 110 vlg.
12. Publications, 1947, bl. 227-229.
13. Publications, 1955, bl. 39.
10. Med. J. Thijsen.

De Toverwereld

1. Heksen

a. Heksenvergaderingen

Nadat ze zich hadden ingewreven met de heksenzalf vlogen de heksen de schoorsteen uit en zo over struik en heg tot in het 'dodenlager' onder de galg, want de misdadigers werden onder de galg begraven. Het galgenveld was een uitgezochte plaats voor de heksensamenkomst.

Op Sint Matthiasnacht kwamen alle heksen uit de omtrek bijeen op een kruispunt van wegen. Ze dansten daar en zongen er en een speelman (de heksenmeester) voerde hen aan.

Tüsse twellef en ein,
Is alles op de bein.
Tüsse twee en drie-je,
Is alles voorbie-je.[1.]

Een andere plek die de heksen aantrok was de boomgaard, waar ze om een dikke boom een rondedans konden doen. De plek rondom de boom waar geen gras wou groeien, werd de heksendans genoemd: 'hiej höbbe de prieje (krengen) dese nach weer gedans', zeiden de mensen dan.

Ook op de heide kon men zien waar de toveressen gedanst hadden.

Andere plaatsen waar de heksen samenkwamen en die daarom geschuwd werden, waren 'Eet Wittevrouwenveld en d'n Haozendans aon de Bèlserbaon in *Maastricht* en as ze wouwe tot eine-n-op t'n Dousberreg zaot, dan waos et evegood of z'em nao de Mookerhei winzde'. 'Ich wol, da's te op de Hekseberreg zaots', was een soortgelijke verwensing, want de Heksenberg te *Meerssen* stond ook in een kwade reuk.[2.]

In *Wolder* aan de grens lag de heksenwei, waar de heksen elke maandag gingen dansen. In het dorp woonden twee mannen die een bult hadden waar ze graag van verlost waren. Op een maandagnacht kwam de ene bultenaar toen het twaalf uur sloeg door die wei en de heksen waren allemaal aan het zingen en ze zongen: 'Maandag, dinsdag'. Toen zei die bultenaar 'dan zeg ik woensdag'. En toen waren die heksen erg blij en ze zeiden tegen hun overste: 'Wat zullen wij die man geven als beloning?' 'A ha', zei hun overste, 'neem hem zijn bult maar af.' Meteen pakten ze zijn bult af en toen vroegen ze waar ze die moesten hangen? 'Ja, hang hem maar daar aan die appelboom', zei ze, 'want er zal nog wel eens iemand komen.'

De volgende dag kwam die andere bultenaar bij zijn kameraad en vroeg hem hoe hij zijn bult was kwijtgeraakt en die vertelde wat hem was overkomen. De volgende maandag tegen middernacht ging de andere bultenaar naar de Heksenwei en toen hij de heksen hoorde zingen: 'Maandag, dinsdag', riep hij opeens 'en dan nog woensdag en donderdag.' 'Wat moeten we die man nu geven?', vroegen de heksen en hun overste zei: 'Ja, neem die bult maar uit de appelboom en geef hem die, dan heeft hij er twee.'[3.]

In de gemeente *Weert* aan de weg naar Roermond even voorbij de overweg en precies tegenover de weg naar Swartbroek ligt een terrein, de Galgenberg, waar vroeger de ter dood veroordeelden werden opgehangen.

Men verhaalt dat daar de heksen in kattengedaanten geregeld hun sabbath vierden en dansten en zongen. Zij kwamen uit alle plaatsen in de omtrek en vlogen naar deze vergaderplaats, niet op bezems maar in ziften (zeven).

Eens gebeurde het dat een voerman daar 's nachts met kar en paard voorbij die kattendans kwam en daar zag hij in de berm van de weg een paar zeven liggen. Toen hij er stilletjes een wegnam, zag hij hoe de katten zich elk op een zeef zetten en weer in mensengedaanten veranderden. Een kat bleef alleen achter en liep radeloos rond op zoek naar haar zeef die de voerman had verstopt. Onderwijl riep een der heksen, die de aanvoerdster was, zonder op die ene te wach-

ten: ‘Over heg en struik, naar Keulen in de wijnkelder en weer terug.’

Plotseling waren de heksen door de lucht verdwenen. Inmiddels had de achtergebleven kat de voerman gezien en smeekte hem haar de zeef terug te geven. Maar de voerman dacht er niet aan haar d'r zin te geven, want hij wilde zelf naar Keulen gaan. Hij ging in de zeef zitten, maar door het mauwen van de achtergebleven kat was hij de spreuk vergeten en riep: ‘*door* heg en struik naar Keulen in de wijnkelder’, en vergat ook de laatste zin, zodat hij niet terug kon.

En nu ging hij ontzettend snel door heg en struik, zodat hij gehavend en getoelibraat in de kelder neerviel. Daar vonden de knechten hem de volgende morgen en hij kreeg een zware straf voor het stelen van de wijn, waarvan hij geen druppel had gedronken.[4.]

In *Neeritter* lag eens een loerjeeger (stroper) in het kreupelhout met zijn snaphaan naast zich te wachten tot een haas zijn koet (leger) zou verlaten. Terwijl hij daar zo in het schemerdonker zat, verscheen plotseling vlak voor hem, op een pas of zes afstand, een ontzettend grote haas. Hij bleef de verschrikte loerjeeger aanstaren. Opeens deed de haas z'n bek open en vroeg: ‘zen d'angere-n-al langs?’ en sprong daarna heel rustig weg. De jager heeft die avond niet langer op de loer gelegen.[5.]

Deze heks spoedde zich dus naar de vergadering van haar soortgenoten, die als heksehazen bijeen kwamen.

Meestal echter komen de heksen tesamen in kattengedaante en dansen, drinken en zingen dat het een lust is.

In de Grachstraot in *Maastricht,* tösse-n-et Kristessträötje en et Pompesträötje had me snachs te ‘kattendans’. Dao danzde 'n rij katte poet aon poet in de runde en van tied tot tied dronke ze oet ene beker. Ene zaten dragojnder, dee onder hun verzeild waor geraak, vroog ziech ouch nog 'n dröpke en wie 'n kat häöm de baker gaof, zag heer: ‘God loent uuch’. Mèt waore alle katte verdwene en heer staok te beker in z'n tes. Mer sanderendaogs kwaom ein van de deftigste dames van de stad te beker trök hoole.

'n Wijsvrouw (vroedvrouw), die snachs door ene maan hehaold

woort, raakde op et Kloester ouch onder ene kattendans. De bieste grouzde en prouzde (bliezen) zoe benkelek, totze neet mie door dorref. ‘Dat kump tevan’, zag ze, ‘tot iech get gedoon höb, wat iech neet maag, want veer (wij) mage snachs noets door eine persoon gehaold weurde, wel door twie. Veer moote mèt dreije zien.’ De braaf vrouw maakde ziech evels (evenwel) e kruus en toen verdween et kattegespuis.[6.]

Een man, die niet ver van de Sint Pietersberg bij Maastricht woonde, keerde eens 's avonds van het dorp *Canne* naar huis terug. In het veld, niet ver van de berg, hoorde hij hoe er vlak bij gedanst werd en nauwelijks had hij dat gehoord of hij voelde hoe hij in de dans werd meegesleept. Nadat hij in alle richtingen had rondgesprongen, hield het dansen eensklaps op en hij zag zich omringd door vrouwen, die hem een zilveren beker aanreikten en hem uitnodigden om te drinken. Hij nam de beker aan, maar voor dat hij dronk zei hij: ‘God zegene jullie allemaal!’ Bij het horen van die woorden, verdwenen de vrouwen en hij stond daar alleen in het veld met de zilveren beker in zijn hand.[7.]

Een man uit Bilzen in Belgisch Limburg overkwam iets dergelijks en ook daar bleef de zilveren beker achter. Hij nam hem mee naar huis, maar de volgende dag kwam een juffrouw uit *Maastricht* die beker terughalen.[8.]

b. Heksen aan het werk

Heksen hebben het vooral op kinderen gemunt. Heeft een heks een kind aangeraakt, dan moet men de betovering onschadelijk maken door het kind op een hogere plaats aan te raken (*Amstenrade*).[1.]

Soms sluipt ook de heks in de gedaante van een zwarte kat naar de kinderen in de wieg. Dan worden de kinderen ziek en teren uit en daar is geen kruid tegen gewassen; alleen wanneer men het kussen opentornt en een krans ontdekt, die nog niet helemaal voltooid is, is redding mogelijk. Anders is het behekste kind gedoemd om te sterven.

In de twintiger jaren bleek er in *Stamproy* in het kussen van het kinderbed een voltooide krans van veren te liggen nadat het kind gestorven was. Men wist toen stellig dat een oude vrouw uit het dorp het kind had betoverd.[2.]

In *Maasniel* woonde een Belze (Belgische) vrouw, een heel oud wijfke, een heks. Die is een keer, toen was er alles dicht, maar dan ook alles pot- en potdicht, in de kamer bij hun gekomen.

Ze hadden een kindje ziek. Daar gaat ze naar de wieg, maakt een kruiske over 't kindje en 't kindje is dood.

Bij mijn moeder thuis hadden ze twee Belze paarden en die vonden ze iedere morgen in de stal met de manen ineengevlochten.

Ze dachten dat diezelfde vrouw, die Belze, dat gedaan had.[3.]

Heksen kunnen er ook voor zorgen dat iemand vol ongedierte (luizen en vlooien) komt te zitten.

In mijn tijd nog had je in *Maasniel* vrouw Giesbers, dat was 'n ouwe vrouw. Die had bij iemand enkel maar zó gedaan, op zijn schouder geklopt en in een ommezien was ie vol luizen. Die vrouw Giesbers was een typisch raar kreng: de mensen hadden allemaal een hekel aan haar.[3.]

Een kind uit *Tegelen* was eens bij een vrouw geweest, die in het dorp als heks bekend stond en toen ze thuis kwam, ving haar moeder

vijf vlooien bij haar. Toen zei de buurvrouw: je moet die vlooien boven op de deur spelden. Sindsdien heeft de heks de moeder van dat kind nooit meer aangekeken.[5.]

Als een heks dat wil, kan zij een kar laten verongelukken door mee te rijden als de dertiende spaak in het kar-rad. Dat deed Krewwe Nietje, die achter Folse Koel in de Smakt woonde.

Iemand uit *Venraai* die de Peel inging met zijn kar en de spaken telde, wilde de dertiende spaak er uit slaan, maar de heks die zich in de spaak veranderd had, riep toen: ‘Ik bin Krewwe niet.’ De boer echter riep: ‘Of ge Krewwe hiet of nie', uut mien rad bliefde uut, of ik slao der ouw uut.’[6.]

Een heks in *Nieuwenhagen* kon zo toveren, dat ze de pastoor voor het altaar in de war bracht, zodat hij tijdens de mis bleef steken. Hij kon eerst verder toen de heks op zijn bevel uit de kerk was gezet.

Haar dochter erfde de heksenkunst zoals wel meer gebeurd. Toen ze eens ruzie had met een bakker riep ze: ‘Dat zet ik je betaald.’ En ja wel, de bakker kon in zijn oven geen brood meer gaar krijgen, zodat een priester moest komen om de oven te zegenen.[5.]

Op zekere dag liep Koeëbe Wullum, een oude man uit *Stamproy,* door het Bels Broek, aan de andere kant van de grens. Hij vond daar kieviteieren, stopte ze in zijn hoed en ging daarmee op huis aan. Heel in de verte zag hij twee jongetjes staan, die allebei een stokje bij zich hadden. Hij kon niet zien wie die kinderen waren, want daarvoor waren ze te ver af. Welgemoed stapte Wullum door, maar opeens stonden de jongetjes bij hem, die een ogenblik van tevoren nog erg ver weg waren geweest.

‘Wat ben je daar aan het doen?’ vroegen ze. De oude man zei dat hij kievitseieren had geraapt en toen sprongen de jongetjes tegen hem op en begonnen met hun stokjes op zijn hoed te slaan, zodat de eierstruif langs zijn gezicht liep. ‘Dat heb je ervan’, zeiden ze, ‘dat jouw vader ons vroeger eens heeft weggejaagd toen we aan de peren zaten.’ Toen ze dat gezegd hadden vlogen die heksekinderen weg op een berketwijg.[7.]

's Nachts waren een paar stropers uit *Schin-op-Geul* in de bossen op jacht, toen na enige tijd op het bospad een vrouw hen tegemoet kwam, wier hoofd in een doek gewikkeld was. In haar hand hield ze een koffiemolen en zij was ijverig aan het malen. Toen ze vlak bij de stropers was, zei ze dat ze beter naar huis konden gaan, want dat ze toch niets zouden vangen.

De stropers bleven beteuterd staan kijken en toen ze van die vreemde ontmoeting wat bekomen waren, besloten ze toch maar naar huis te gaan. De hele tijd hadden ze geen wild gezien en op de terugweg bleef het ook doodstil in het bos.[5.]

Op de boerderij van twee oude mensen in Swartbroek onder *Weert* had men de laatste tijd veel ongelukken gehad met het vee dat op stal stond, veel dieren werden ziek en verschillende kalveren gingen dood. Ten einde raad ging men in Someren een ‘menneke’ raadplegen, een in de omtrek bekende heksenmeester al was hij niet zo beroemd als het ‘menneke van Genck’ in Belgisch-Limburg. In elk geval had het ‘menneke’ van Someren de gave om ratten en muizen te verdrijven of die naar het land van een ander te ‘zenden’.

Het menneke verscheen op een goede dag in Swartbroek, liet zich vertellen wat ‘de kwade hand’ had verricht en zei toen: ‘de eerste vrouw die binnen zal komen om iets te leen te vragen is de heks.’ En jawel, nauwelijks had hij dat gezegd of de buurvrouw kwam om een wetsteen te lenen, maar zij kreeg te horen dat ze de wetsteen niet kreeg en nooit of te nimmer bij hen op het erf mocht komen.

Zo wist men in Swartbroek wie de heks was. Dat gebeurde in 1913.[9.]

Omstreeks diezelfde tijd woonde er een beruchte heks in *Herten.* De moeders van *Merum* waarschuwden hun kinderen dat ze zich ‘môste zaengele’ (een kruisteken moesten maken) als ze de heks uit Herten ontmoetten. Als iemand vee dood in zijn stallen aantrof en de heks was in de buurt geweest dan had zij het gedaan met haar kwade hand. De mensen uit Merum spraken daarom af om een kruisteken te maken als zij in de richting van hun woning liep.

Een kind stierf in een Merums gezin en toen merkte men dat de

veren in het kussentje waarop zij sliep allerlei bloemen gevormd hadden. En ja, op de dag dat het kind stierf was de heks in het sterfhuis geweest. Daarom riep men de hulp in van pastoor Drehmanns, die zowel het kussentje als het gehele huis zegende. Sindsdien kwam daar geen sterfgeval meer voor.

Op een morgen vond men de paarden van ‘Kuub’ (Jac. Teuwen) in Merum met de manen aan elkaar gebonden. Iedereen wist met zijn klompen aan dat dit het werk van die heks was.

Een grootvader in *Herten* had even met de heks staan praten. Direct nadat zij was doorgelopen merkte grootvader dat hij ‘van onder tot boven’ onder de luizen zat. Hij haastte zich naar de pastoor die hem ‘zaengeldje’ (zegende) onder aanroeping van O.L. Vrouw ter Rust. En kijk, bij het verlaten van de kerk was hij opeens bevrijd van de luizen.[10.]

Heksen kunnen allerlei diergedaanten aannemen en zijn dan onkwetsbaar, tenzij men bijzondere methoden toepast. In de *Peeldorpen* kon het gebeuren dat men tijdens de hoogmis op zondag aan de ingang van de kerk een groep loerjagers zag samendrommen. Een van hen haalde dan een onder zijn jas verborgen geweer te voorschijn en terwijl de anderen hem aan het oog van het kerkvolk onttrokken, mikte hij op de heilige hostie, op het ogenblik dat de priester haar aan het volk toonde. Sindsdien kon hij alles wat met het kwaad te doen had, raken.

Een jager in *Amstenrade* die in zijn jachtgebied altijd een haas zag, die hij niet treffen kon, ook al was het dier maar enkele schreden van hem verwijderd, stopte in een patroon een stukje van een gewijde kaars. Toen de haas weer eens onder schot kwam, kreeg het dier de volle laag... en daarop hoorde de jager opeens een schreeuw, maar de haas was spoorloos verdwenen. De volgende dag zag hij een oude vrouw, die in het dorp als heks bekend stond, met een verband om haar hoofd.

Diezelfde jager had in zijn jeugd eens zijn vader moeten afhalen, die naar een zieke was gegaan. 't Was nacht en hij ging langs een eenzame weg toen hij plotseling vergezeld werd door een zwart beest wel zo groot als een kalf. Het angstzweet brak hem uit, want het

Een jager die altijd een haas zag die hij niet treffen kon...

beest bleef hem begeleiden, tot hij op de Kruisberg kwam waar het opeens verdween. Blijkbaar was het naar de hut gegaan, waar de heks bij de Kruisberg woonde.[1.]

In *Gennep* zat een kat 's avonds midden op de weg. Iemand was zo moedig haar weg te jagen, maar de kat zei toen: ‘doe dat nog aans’, maar daar had hij niet van terug.

Als een voerman vroeger door het Broek naar Broekhuizervoort ging, moest hij door een hek, waar aan weerskanten palen stonden. Als 's avonds een kat op een van beide palen zat, ging de voerman niet verder, maar maakte liever een omweg, vertelt men in *Blitterswijk.*

In *Dieteren* was een man die op winteravonden met de pastoor een kaartje legde en op zijn terugweg altijd door een kat werd gevolgd. Dat vond de pastoor toch te bar en het gelukte hem die kat te zegenen en sindsdien was het dier verdwenen.[5.]

Een oude schoenmaker uit *Weert* was dikwijls bij de boeren te gast. Op een keer was hij lang blijven plakken en keerde eerst om twaalf uur naar huis terug. Onderweg zag hij op een paal, die naast een stegel (draaihekje) aan de ingang van een weiland stond, een zwarte kat zitten, die niet wegvluchtte toen hij er aan kwam. Hij vond dat brutaal van dat dier en hij sloeg haar van de paal, maar ze sprong er dadelijk weer op. Opnieuw gaf hij de kat een mep, maar opnieuw sprong ze op de paal en zei: ‘Nou nog 's, voor de derde keer.’

In doodsangst vluchtte de schoenmaker toen weg en hij wist later niet meer te vertellen hoe hij weer thuis geraakt was.[8. 4.]

c. Heksen herkennen en weren

Als men wilde weten of er een heks in de kerk zat, legde men vroeger een kruispenning onder de dorpel van de kerkdeur, want dan kon de heks er niet uit en moest blijven zitten nadat de dienst was afgelopen. Men kon haar duidelijk van de andere mensen onderscheiden, want ze had dan in plaats van een muts een biekaar (bijenkorf) op het hoofd. (*Neeritter*).[1.]

Als men iemand verdacht van hekserij legde men het brood, na het gebed, omgekeerd op tafel. Op de onderkant van het brood was namelijk een kruis aangebracht en daarom kon de heks de kamer niet verlaten.

Een beruchte vrouw uit *Schinnen* kon met die methode de deur niet uit: ze bleef dan zitten en staan, tot ze de kans kreeg om het brood om te draaien, dan verdween ze zo vlug ze kon.[2.]

Een beproefde methode is ook om je voetstappen kruiselings in die van de heks te zetten, want dan moet ze blijven staan, ja, dan heeft ze alls macht verloren, zegt men in *Heerlen.*[2.]

Vooral in de sneeuw ‘terden’ jongelui de voetstappen van zo'n wijfje, om te weten of ze een heks was.

Sommige mensen maken ook het kruisteken, want dan is de heks machteloos en maakt dat ze wegkomt.[3.]

Andere middelen om te ervaren of een vrouw een heks is, is het leggen van een stuk van een gewijde Paaskaars of van een relikwie onder de drempel of een gewijd palmtakje aan de deurpost, want dan kan ze het huis niet betreden.

Om te verhoeden dat de heks binnenkomt, sprenkelt men ook wijwater op de drempel of legt twee strootjes of stokjes in kruisvorm erop of ervoor. Als de verdachte vrouw er dan niet overheen stapt, maar op haar schreden terugkeert, weet men genoeg.

Om te zorgen dat de heks met haar ‘kwade hand’ niet binnenkomt, wordt een groot wit kruis naast de staldeur bij het slot of boven het keldervenster geschilderd.

In *Valkenburg* haalde men gewijde aarde van het graf van Sint Gerlacus te Houthem en strooide dat in de stal.

In een oude molen te *Schinveld* had men een paar eeuwen geleden een medaille van een heilige op een blokje hout bevestigd en dat aan de binnenkant van de beide deuren onzichtbaar vastgenageld. Zodoende hadden de voorouders er voor gezorgd dat de kwade hand niets kon doen aan de molen en haar bewoners.[3.]

Te *Stevensweerd* zou in een huisbalk zijn gesneden: 'God bewaart dit huis voor vuur en brand en hekserij.'[4.]

e. Heksenprocessen

In het jaar 1581 werd er in *Weert* een heksenproces gevoerd tegen Mey Mielis, een arme oude vrouw die bekende, na door de beul op de pijnbank te zijn behandeld, dat zij omstreeks 22 à 23 jaar tevoren een verbond gesloten had met de duivel Lucifer. Hij kwam in de gedaante van een wever die als voerman op Boshoven woonde en zij werd zijn ‘boell’, nadat hij haar veel geld had beloofd. Van de belofte van ‘der viant’ kwam niet veel terecht, want zij kreeg slechts twee ‘blancken’, twee kleine muntstukken, en als huwelijksgift ontving ze later drie halve stuiver.

Lucifer leerde haar de kunst om dieren te doden door hen iets te geven in duivels naam en zij was enkele malen op een heksenvergadering, waar Lucifer de leiding had. Dat gebeurde op het gehucht Laer bij ‘Greymmans’ waar zij met hem danste. Ook andere vrouwen waren van de partij en zij noemde Lysen Leen, Lyss Hoemans van Neerweert (Nederweert), Lyss Stevens, Lyss Kersten Smeets wijff en Mey Hoels van Roey (Stamproy). Een ander maal dansten er Jen Lenerts, een vrouw van Biersell (Molenbeersel) en een vrouw van Buell (Budel).

Op 21 februari had zij voldoende bekend en bevestigde alles wat zij gezegd had uit vrees om opnieuw in handen van de beul te vallen, ‘buiten pijn en banden’. Twee dagen later werd zij veroordeeld tot de brandstapel op de Galgenberg.

Eindnoten:

1. A. Theunissen in Leids Studieblad, VII, nr. 11, bl. 210 (1943).
2. A. Wehrens in Eigen Volk.
3. Med. Charles van Aelst.
4. Med. Mr. David de Kok O.F.M. (ook in dialect in Volkskunde, XXXI, bl. 108-109).
5. J. Cuypers in Noord-Brabantsche Almanak, I, (1889), bl. 188-189.
6. Alfons Olterdissen, Prozawerken, bl. 111.
7. A. Harou in Ons Volksleven, IX, (1897), bl. 199.
8. Zie Wilma Jackers Verhandeling XIII, nr. 282 A.
1. Med. A. Theunissen.
2. Med. G. Koenderink.
3. Vertelster: Mevr. de Man.
3. Vertelster: Mevr. de Man.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
6. Med. Mej. Mia Arta.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
7. A. Vossen in de Bronk, jrg. VIII, (1960), bl. 78.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
9. Driemaandelijksche Bladen, jrg. XIII, bl. 40-11.
10. J. Beenen, Herten, bl. 460.
1. Med. A. Theunissen.
5. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
8. Med. Mr. David de Kok O.F.M.
4. A. Harou in Ons Volksleven, VIII, bl. 76 en 222.
1. Hs. Sassen.
2. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.
2. Volkskundelijsten Kon. Ned. Akademie.

3. A. Harou in Ons Volksleven, VIII, bl. 222.
3. A. Harou in Ons Volksleven, VIII, bl. 222.
4. Med. A. Theunissen.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
   Bron:
   Maasgouw, 1973, bl. 58 vlg.

2. Tovenaars

Te *Lutterade* woonde een smid, die in de Kerstnacht, naakt, sporen smeedde van de spijkers van de galg. Wie deze sporen aan zijn laarzen droeg, kon zo lang te paard rijden als hij wilde, zonder dat hij of zijn paard dorst leden en honger hadden of ooit vermoeid werden. Dit was in het dorp bekend en een paar overmoedige jongens besloten in de Kerstnacht de smid te bespieden. Ze wilden door de openingen in de luiken van de werkplaats kijken, maar nauwelijks hadden ze de luiken bereikt, of de smid wierp zijn gereedschap weg en riep: ‘jongens, jongens, als ik jullie niet zo goed kende, zou het slecht met jullie aflopen.’ De jongens lieten zich dat geen twee keer zeggen en renden weg.[1.]

Eens was een gegoede pachter uit *Lutterade* naar Maastricht geweest en eerst tegen de avond keerde hij naar huis terug. Bij Meersen - anderen zeggen in Rothem bij de Vilderskuil - kwam de smid hem tegen, die zei: ‘Meester, het is al laat, we zullen pas na middernacht thuis zijn.’ ‘Zo is het, smid’, antwoordde de pachter, ‘maar we zijn nu met z'n tweeën om samen te reizen.’ Even later stelde de smid voor om een ogenblik op een stegel, die twee boomgaarden scheidde, te gaan zitten en uit te rusten voor de tocht te vervolgen. Dat gebeurde, maar de pachter viel onmiddellijk in slaap. Na korte tijd werd hij wakker en vroeg waar hij was. ‘We zijn thuis’, antwoordde de smid. ‘Dat ging vlug’, hernam de pachter, ‘maar ik heb pijn aan mijn been.’ ‘Dat zal wel’, zei de smid, ‘ik heb wat laag aangehouden en ge hebt u aan het kruis van de toren van Beek gestoten.’ Toen begreep de pachter dat ze op de stegel naar Lutterade waren gevlogen.[1.]

Jo Meijes, een Limburger, was in de Eerste Wereldoorlog ingekwartierd in IJmuiden voor de kustbewaking: hij kwam van de kanten van Duitsland en hij vertelde over een boer, die toveren kon. Eens zei die boer tegen z'n knechts: ‘daar komt een hooiwagen aan. Denk je dat ik die mooi gelajen hooiwagen niet om kan laten kieperen?’ ‘Nee’, zeiden ze, ‘dat bestaat niet.’ ‘Nou dat ken ik’, zei die

boer en kijk, het paard sloeg op hol en de hele hooiwagen ging ondersteboven. Toen bennen die knechts bij die boer vandaan gegaan: ze wilden niets meer van hem hebben.

Daarvoor had hij eens gezegd: 'zie je die dames die daar aankomen? Zal ik ze eens in hun rokken laten dansen, dat hun broek er uit komt?' En dat gebeurde! Ze dansten in hun rokken en hun broek kwam er uit.[2.]

Op Genhoes te Sint Jans Geleen onder *Spaubeek* hadden ze een knechtje van zestien jaar naast de grotere knechts. Het gelukte die jongen niet om een rechte voor te ploegen zoals de andere knechts en de 'aufe', de pachter van de boerderij, liet hem voor straf op de akker blijven, waar hij moest blijven ploegen tot de voor recht was. Het knechtje spande zich tevergeefs in en brak tenslotte in tranen uit. Opeens stond er toen een grote in 't zwart geklede heer voor hem, die belangstellend vroeg waarom hij zo huilde. Nadat hij alles verteld had, gaf de zwarte heer hem een ring die hij in zijn zak moest steken. Toen de zwarte heer even plotseling verdwenen was als hij was verschenen begon het knechtje te ploegen en hij ploegde recht. Van die tijd af echter konden de grotere knechts nooit meer een rechte voor trekken.

Bij dat knechtje 'Vare Keupke' (Jacob de voerman) kwam op een keer een heer uit Meerssen, die een zware eik naar Maastricht wilde laten vervoeren. Die eik lag in Spaubeek midden in het bos en Keupke beloofde hem de eik binnen twee dagen in *Maastricht* af te leveren. Daarop trok hij het bos in met een eenogig paard en een oude wimpel (mallejan), laadde heel alleen de zware eeuwenoude eik op de mallejan en reed er mee weg. Toen hij in Maastricht op de brug over de Maas kwam, vroeg men hem of hij een 'caution' (borg) kon stellen, want men was bang dat de brug beschadigd zou worden. Keupke antwoordde echter dat er niks zou gebeuren en dat de eik op de mallejan zou blijven liggen en bij het oversteken van de brug riep hij: 'daar zie je ze nog eens trekken'. Daarmee bedoelde hij de duivels die hem uit alle macht hielpen.[3.]

Een zekere M.E. uit *Geleen* ging aan de Maas 'aon Berg' een kar

kolen halen. Toen hij daar aankwam had een met vier paarden bespannen wagen zich vast gereden en kon met geen mogelijkheid het bergske aan de Maas op. M.E. bleef staan kijken en toen het lang genoeg geduurd had, zei hij: ‘Span de paarden uit, mijn bles kan het karweitje wel alleen opknappen.’ Eerst trok men zijn schouders op, maar toen een der omstanders zei dat M.E. wel meer van die kunstjes had uitgehaald, liet men hem zijn gang gaan. Nauwelijks had onze voerman ‘jut krammes’ geroepen of het oude paard trok zonder enige moeite de zware lastwagen tegen de berg op. Toen men verbaasd naar hem keek, zei M.E. ‘och wat, als het moest duwen vijf-en-twintig zwarten (duivels) aan iedere spaak om de kar boven te brengen.’[4.]

De pastoor van *Spaubeek* reisde eens met de postwagen van Sittard naar Maaseik. Daar bleef hij langer dan hij gedacht had maar gelukkig ontmoette hij M.E. die met zijn wagen naar huis wou rijden. Toen ze uit Maaseik wegreden was het al donker en M.E. zei de pastoor dat hij in de wagen met de rug naar de koetsier moest plaats nemen en absoluut niet om mocht kijken anders zouden ze allebei hun nek breken. En daar ging het en geen kwartier later stond de wagen voor de pastorie van Spaubeek. Die vreemde tocht kwam de pastoor verdacht voor en hij overreedde zijn koetsier om die gevaarlijke kunsten niet meer uit te halen en zich te bekeren voor het te laat zou zijn, wat de pastoor ook gelukt is.[4.]

In *Tungelroy* woonde een tovenaar die grote reizen maakte op een berketwijg. Op zekere dag zei zijn vrouw dat hij moest komen eten: ze had de borden al op tafel staan. Hij zei echter dat hij eerst naar Weert moest om zijn haar te laten knippen. Zijn vrouw goot de aardappels af en zette ze op tafel en toen ze het bord van haar man volschepte, kwam hij binnen.

‘Je bent gauw terug’, zei ze.

‘Ik zou nog eerder zijn geweest, als ik me niet gestoten had tegen die spitse van Rooy.’ Daarmee bedoelde hij de toren van Stamproy.[5.]

Volgens anderen zou de man die op de berketwijg kon rijden een zekere Slicht uit Molenbeersel over de grens zijn. Eens reed hij zo

van Weert naar Brunssum en verwondde zich daarbij aan de toren van Stamproy. Eens keek Slicht hoe ze met tien paarden trachtten een zwaar beladen wagen uit een beekbedding te trekken, zonder dat 't gelukte. De tien paarden werden toen uitgespannen en Slicht zette zijn pony voor de wagen en beval: ‘de geesten in 't peerd, de duvel in de rajer’ en in een wip was de wagen aan de kant. (*Stamproy*).[6]

Priesters zijn gelukkig ook de toverkunst machtig.

In *Lottum* was eens brand en er was geen water in die droge zomer. Toen zei de pastoor: ‘Ga maar naar de dorpsvijver’, maar ze kwamen terug want daar was ook bijna geen water in. ‘Ga dan maar naar mijn vijver’, zei de pastoor en opeens bleek die vol water te staan.[7]

Pater Bernard, de beroemde redemptorist en volksprediker, die overal de eerste missie hield na de bewogen tijden, wilde ook in *Venlo* het missiekruis oprichten, maar de regering was daar tegen en zond soldaten om de processiegangers tegen te houden. Maar pater Bernard, die voorop liep, zei tegen de soldaten: ‘Blijf staan’ en ze konden niet van hun plaats komen. En tegen de processie zei hij: ‘En jullie gaan verder’ en ze richtten het missiekruis op.

Hier speelt de herinnering aan de korte tijd dat de Belgen Venlo bezet hielden en hun officieren - Brusselaars en Fransen, framacons (vrijmetselaars), die aan God noch gebod geloofden - langs de kant stonden en de spot dreven met de processie.[8]

Eindnoten:

1. Russel, Roverbenden, bl. 47.
1. Russel, Roverbenden, bl. 47.
2. Vertelster Mevr. G. te IJmuiden.
3. Med. V.M. Stevens.
4. Kengen, Geuls verleden, bl. 412. Zie ook Russel, Roverbenden, bl. 48.
4. Kengen, Geuls verleden, bl. 412. Zie ook Russel, Roverbenden, bl. 48.
5. A. Vossen Bronk, VIII, (1960), bl. 78.
6. Med. G. Koenderink.
7. Wilhelm Bodens, s. 73.
8. Id., s. 68.

3. Weerwolven

Vroeger geloofde bijna iedereen aan weerwolven. Het waren mannen, die zich konden veranderen in grote, vuile, langharige honden en je dan in het nachtelijk duister op de rug sprongen en zich een heel eind lieten dragen.[1.]

Van twelven tot eenen, as ge dan buiten komt, dan moete' ze drage', ‘de weerwolve’. Da' was 'n man die bij ons (op het woonwagenkamp) opgerejen kwam, die moes hem dragen. Hij ging noar 't bos en doar kwam 'm diejen 'ond van achter op 't lijf 'ange! ‘Allee nou’, en hij wilde-n-'m afslaon, en dan kwamp ie met die gróóóóte 'andeen wreef ie almaol in z'n gezicht, zóóóó![2.]

Toen ik nog klein was, kwam wel eens een oude man bij ons in *Terblijt* thuis, die graag vertelde over de ‘werewouf’, want hij had de werewouf al vaak moeten dragen. Ook had hij naar een zwart beest, dat hem de weg versperde, met een stok geslagen, waarop het in een naakte man veranderde: dat was de weerwolf.[3.]

Vaak (vertelde iemand uit *Mheer*) hoorde ik van mensen, die de weerwolf moesten dragen. De weerwolf sprong iemand plotseling in de nek en dan moest men hem dragen tot men van uitputting neerviel. Er zijn echter wel mensen geweest, die de weerwolf te gauw af waren en hem, terwijl hij sprong, bloedend verwondden. Vloeide er bloed dan moest de weerwolf zich weer in een mens veranderen en dan zag men een bekend persoon uit het dorp voor zich.[3.]

Zelden heeft de weerwolf een bijzondere naam: voor zo ver mij bekend was dat alleen het geval in *Borgharen.* Daar zat ‘de wiereweuf’, die men ook het ‘Singelmänneke’ noemde, 's avonds op de muur van de kasteeltuinen. Ging men de Daalstraat, ten westen van het kasteel in, dan sprong het Singelmänneke op de nek van de voorbijganger en liet zich een eindweegs dragen.[3.]

In *Nunhem* sloeg de weerwolf op hetzelfde ogenblik dat hij iemand

op de rug sprong, zijn klauwen op de zakken van de voorbijganger, zodat deze zijn mes niet kon trekken. Daarom droeg men wel een eg op de rug om te verhinderen dat de weerwolf er op sprong. Het kleine egje wordt nog wel ‘de weerwolf’ genoemd.[5.]

Hoe kon men ervaren wie een weerwolf was? Wélbekend is het verhaal van het meisje dat ontdekte dat ze met een weerwolf op stap was. Op Hushoven, onder *Weert,* bracht een jongen zijn meisje eens naar huis. De maan scheen helder toen ze beiden langs een eenzame weg, waarlangs struikgewas groeide, wandelden. Daar voelde de jongen opeens een noodzakelijke behoefte en hij verdween daarom in de struiken. Voordat hij echter wegging had hij het meisje z'n zakdoek gegeven: ‘Als je soms door een weerwolf wordt besprongen’, zei hij, ‘dan moet je hem die zakdoek toewerpen, dan doet ie je niks.’

Het meisje dacht dat het een grap was en ze lachte, maar niet lang, want plotseling kwam de weerwolf uit de struiken langs de weg gesprongen: gelukkig herinnerde ze zich wat haar jongen had gezegd en ze gooide de zakdoek naar het dier. Terstond daarop verdween de weerwolf.

Toen het meisje nog halfdood van schrik verder naar huis liep, hoorde ze opeens de stem van de jongen, die haar achterop kwam en wat zag ze... hij had nog vezels van die rode zakdoek tussen zijn tanden. Zo wist ze dat hij een weerwolf was en maakte snel een einde aan die verkering.[1.]

Een weerwolf kan men verlossen als men de band of riem die hij van de boze gekregen en ergens goed verborgen heeft, kan bemachtigen en in het vuur verbranden.

Bi-j Bókges op Laor haaie zen eine knejgt dae waerwolf waas. Wan 'tj over eum kwaam moest-en èweg, want-en ouch aant doon waas. Twieë jóngmen zogan eum saoves es drieë op ein soets aaf loupe. As Ae lawgt einen iesdere reip boven opt buimke, spröng dr in en kroop door'e reip. Dów spróng-en aan'en angere kantj umlieëg,

mer ae waas dów eine wolf. De jönges woran hieël van euren apropoeë. Ze gönge nao Bókges vertelle wat dr mét eure knejgt aen's handj waas.

Weerwölf kónne verlostj waere wan eure reipe verbördj waere. Däörum steurdje de Bókges aangerendaags de knejgt deep de Pieël in, um täörf te verzètten awgter op'e zevendje baan. Wi-j-te dao waas, haaldje de jónges de reip van'e soets. De Bókges haaie dn oven aangestooktj. Tveur bördje wi-j ein hel. Ze goesdje de reip dr in.

Mer dao kwaam de knejgt. Ae boesdje binne, tzweit stroumdjen eum ziene kop. Ae haai in'e Pieël geveuldj det de reip int veur woort gesmete, en in eine wup waas-en heivers gekomen. Ae vloog op 'en oven aaf um'e reip dr oet te riete, mar ze helen eum tege.

Ae schópdjen um los te kome, en trougt zoeë lang wis de reip knapdje. Dów woort-en ougeblikkelik reustig. En ae waas vör good verlostj.[4.]

Eindnoten:

1. Med. Mr. David de Kok O.F.M.
2. Verteller: Sander, 8 jaar.
3. Volkskundelijsten van de Kon. Ned. Akademie.
3. Volkskundelijsten van de Kon. Ned. Akademie.
3. Volkskundelijsten van de Kon. Ned. Akademie.
5. Med. Matthias Jeuken.
   Zie ook: Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Afl. 1.
1. Med. Mr. David de Kok O.F.M.
4. A. Vossen in Bronk, VIII, (1960), bl. 77-78.

Duivelsagen

1. De duivel als mens

Een scheper uit *Stamproy* die in dienst was bij de boeren van de Altweerderheide hoedde eens zijn schapen aan de Weerterdijk. Plotseling, zonder dat hij iets had gehoord, stond er een rijtuig naast hem stil. Uit dat rijtuig stapte een heer, die hem aansprak en tegen hem zei: ‘Waarom laat je je schapen niet op dat malse weiland grazen?’ De scheper zei dat die wei niet aan de Altweerder boeren toebehoorde en dat hij daar niet mocht komen.

De heer zei dat hij voortaan zijn schapen zonder bezwaar in die weiden kon laten grazen. Hij behoefde slechts te lezen in het boekje dat de heer hem geven zou en als zijn schapen vertrokken waren, was het weiland juist zo als het tevoren was, en niemand zou er iets van merken.

Sindsdien las de scheper elke dag in het boekje. Na jaren echter kreeg hij wroeging van het duivels gedoe met het boekje en hij wilde het verbranden, maar elke keer als hij het in de vlammen had gegooid, vond hij het weer in zijn zak terug. Wat hij ook probeerde, hij kon het boekje niet kwijt raken.

Ten einde raad ging hij naar *Weert,* toen daar op een keer een missiepater preekte, en hij vroeg hem of hij van het duivels boekje verlost kon worden. Dat kon gebeuren, zei de pater, maar hij moest wachten tot iedereen de kerk uit was. Eindelijk was het zo ver en het boekje werd tussen twee gewijde kaarsen door de pater verbrand. Zo was de scheper voorgoed van het duivelsboekje verlost.

Als penitentie voor zijn zonde, want hij had met de duivel omgegaan, legde de pater hem als boete op dat hij naar huis terug moest kruipen op zijn knieën. Toen hij eindelijk op de boerderij ‘Kareltje’ terug kwam, waren zijn knieën door zijn broek en bovendien was hij nog doornat, omdat hij bij elke voorganger even de sloot in gewipt was, opdat niemand hem zou zien.

Sindsdien heeft men nooit meer iets vernomen van het duivelsboekje.[1.]

Er was eens een sterke boer, die met de duivel een weddenschap aanging wie het verst een steen kon gooien. De duivel smeet het

eerst, zo ver dat de sterke boer begreep dat hij die weddenschap verliezen zou. Toen zei hij: ‘Ik ben bang dat ik te ver smijt. In *Venlo* woont mijn grootmoeder en ik vrees dat ik haar doodgooi.’ Daarop liet hij de steen liggen en hij ligt er nog over de grens in Duitsland.[2.]

Eindnoten:

1. Med. J.M. Korten.
2. Wilhelm Bodens, s. 86.

2. Een bezeten meisje

In de maand mei van het jaar 1625 gaf een negenjarig meisje aan een vrouw, die aan de deur kwam bedelen, brood en bier en kreeg van haar een blad van de acetosia (bitterzoet?). Nauwelijks had zij dat blad opgegeten of zij kreeg hevige krampen, begon over haar hele lichaam te beven. Daarna werd zij tegen de grond geworpen, verloor het bewustzijn en lag voor dood op de grond.

Toen de zo vaak beproefde middelen van de dokter faalden en het meisje steeds opnieuw aanvallen kreeg, riep men de hulp in van een exorcist.

Nauwelijks had deze pater capucijn met zijn hand het rituele aangeraakt, of het hevig door de duivel gekwelde meisje wrong zich in allerlei bochten, een schouwspel dat nog niemand ooit tevoren had gezien. Daarna begon ze paardemest te braken, haver, naalden, veren, kluwens garen, stukken vensterglas, spijkers, eierschalen, slakken en zelfs een ijzeren mes, meer dan een span (de afstand tussen de toppen van pink en duim van de gespreide hand) lang.

Ondertussen merkten de huisgenoten en de buren dat zodra die bedelares het huis naderde en er naar keek, het meisje nog erger gekweld werd.

Vanzelfsprekend werd daarop de bedelares als gifmengende heks gevangen genomen en na op de pijnbank nog ontelbaar vele betoveringen te hebben bekend, opgehangen en daarna aan het vuur prijsgegeven.

Toen een pater jezuiet, die haar naar de strafplaats vergezelde, haar in dat uiterste ogenblik smeekte om het kind te onttoveren, zei de heks dat ze dat niet kon, omdat sinds die betovering de kwatertemperdagen verstreken waren.

Daar het dus een hopeloos geval bleek, ging haar vader met haar naar een dokter in Luik Henric ab Heers, die in Leuven had gestudeerd. Eerst riep de dokter de hulp in van paters capucijnen in Luik.

Nauwelijks hadden deze paters het huis van de dokter genaderd, of het meisje viel als dood neer, terwijl haar vingers en tenen zo verwrongen waren dat men het niet voor mogelijk zou houden. Toen de pater exorcist de gewijde kaars had ontstoken en de eerste woor-

den had gesproken, begon het meisje over haar gehele lichaam te schudden en te beven en onder meer veel vreemde dingen te braken. Daarom vroeg de dokter aan de exorcist om met zijn bezweringen op te houden en de behandeling voorlopig uit te stellen, waarop het meisje weer zo stil lag als te voren. Toen de pater het huis verlaten had, stond het meisje weer dadelijk op, opende haar ogen en begon te eten en te drinken en met andere meisjes te spelen alsof er niets gebeurd was.

Opnieuw gebeurden er met het kind de vreemdste dingen en het exorcisme van de pater, die telkens terugkwam, baatte niets, waarom haar moeder met haar naar Hoey ging, naar een kapel van O.L. Vrouw, die reeds beroemd was om de vele wonderen die daar geschiedden, maar ook deze tocht was vergeefs.

Eindelijk, na een briefwisseling met apothekers uit Frankfort en een beroemde arts, Gregorius Horstius, die het zwijgen bewaarden, vond de Luiker arts in een werk, ‘de Secreta’ van Bartholomeus Carrichterus het recept van een balsem, dat hij eerst wegens de drukfouten in het Duitse werk, niet had kunnen vervaardigen. Na een jaar, omdat de ingrediënten niet bij de hand waren, gelukte het de dokter om het middel samen te stellen, dat genezing bracht. De bereidingswijze was als volgt: ‘neem 4 ons goed gesmolten en gezuiverd hondenvet, 8 ons berenvet, 24 ons kapoensvet, drie stukken merg van een nog groene hazelaar. Stamp tegelijk met de merg ook het hout, de blaren en de vruchten van die hazelaar en vermeng deze met het honden-, beren- en kapoenenvet op schalen. Stel dit mengsel negen weken bloot aan de zon, waarna men de krachtige balsem verkrijgt, waarmee de gewrichten en pijnlijke plaatsen der betoverde worden ingewreven.’[1.]

Eindnoten:

1. Maasgouw, jrg. 65, bl. 10-13.

Legenden

Het Christusbeeld van Wijk

Een noot die een edelman bij het graf van Christus vond en voor zijn dochter meebracht, groeide op tot een noteboom, die op zekere dag openspleet. Uit die holte verrees een kruisbeeld, de zwarte Christus van de Noot.

In 1890 kon de bezoeker van de kerk van *Wijk,* waar het kruisbeeld berust, twee prentjes (zogenaamde santjes) kopen. Het eerste was gedrukt op oud wit papier en droeg de woorden:

‘Cely est le vray pourtrait du Crucifix miraculeux chez les Religieuses dames blanches a Mastricht, lequel est crue d'une noix a la hauteur de six pieds.’ Tot het jaar 1796 is het kruisbeeld namelijk bewaard in het klooster van de Witte Vrouwen te Maastricht.

Het tweede prentje, dat wat groter is dan het eerste, is gedrukt op roomkleurig papier en bevat het woord ‘aangeraakt’. Het prentje heeft dus eerst het wonderbeeld aangeraakt voordat het te koop werd aangeboden.

Het onderschrift luidde: ‘Ware afbeeldsel van het wonderbaar Christusbeeld ter hoogte van zes voeten uit een noot gewassen en berustend in de Parochiale Kerk van St. Martinus te Wijk-Maastricht’. Dit religieuze prentje was een litho vervaardigd door de firma Leiter-Nijpels.[1.]

In de Onze Lieve Vrouwekerk te *Maastricht* bezat men ‘in de oude tijd’ heel mooie en kostbare vaandels.

Om die kerkschatten niet te bederven, vond op een processiedag toen het geweldig regende, de ommegang niet plaats.

Maar Maria ging toen 's nachts alleen rond de processieweg. Toen ze terugkeerde was haar wit kleed tot de knieën beslikt, wat nu (in 1890) nog te zien is.

Thans heeft elk jaar de processie omtrent half-oogst (15 augustus) met grote luister plaats.[2.]

Eindnoten:

1. A. Verkest in Volkskunde, jrg. V, bl. 191.
2. Idem, bl. 188.

De stichting van de St. Jozefskapel in de Smakt

Mijnheer Albert (Albert van der Boyen, vrijheer van Vierlinsbeek en Venray) wandelde eens in de heide op de Buus en maakte een praatje met een scheper, die zijn kudde hoedde.

Tijdens dit gesprek vroeg Albert aan de schaapherder: 'Hoeveel goden zijn er?', waarop deze verbaasd antwoordde: 'Goden! Op de Buus zijn geen goden!'

Albert schrok van dat antwoord en hij zorgde er weldra voor dat daar een kapel werd gebouwd en er regelmatig een priester dienst kwam doen. Zo ontstond de St. Jozefskapel in de Smakt.[5.]

Eindnoten:

5. H.J.J. Maas, Smakt.

Een wonderbare redding

Bij mijn moeder thuis in *Maasniel* hadden ze twee Belze paarden. M'n moeder had maar een broer en die ging altijd met die paarden om.

Nou gaat ie 's uit en nou komt er een heel hevig onweer opzetten. De oudste zuster van mijn moeder zat voor 't raam en zag in de verte over het land haar broer komen en zij bidden.

Hij was misschien twintig meter van huis af, daar slaat de bliksem in: de paarden vallen en hij ligt er onder. En die paarden - dat is zo iets van achter - die lagen op hem en zij zat al maar te bidden.

Hij had niet dat en de paarden waren dood, alle twee, en op die plaats staat nou een kapelletje van 'Onze Lieve Vrouw van Lourd'. Daar mag nooit iemand aankomen. De nieuwe eigenaar heeft moeten tekenen, dat het altijd en altijd bewaard blijft en dat het niet van de plaats mag.[3.]

Eindnoten:

3. Vertelster: Mevr. de Man.

Pater Hendrik Denijs

De vrome jezuit pater Hendrik Denijs, die in 1518 was geboren, stierf op 8 november 1571 in de dekenij van Sint Servaas te *Maastricht.* Bijna twee maanden later, in de oudejaarsnacht, hoorde een

doofstom meisje, Eva van Heze, in haar slaap de stem van een engel, die haar toesprak: ‘Kynt, verblye dich, doer Godt den Heer sullen dyn oren opengaen en dynen mont sal spreecken.’

Na haar eerste verbazing riep Eva uit: ‘O lieve Heer’ en voortaan kon zij haar verdere leven horen en spreken.

Deze wondere genezing schreef men in de stad toe aan de voorspraak van pater Denijs, die immers kort te voren was gestorven.[4.]

Eindnoten:

4. Maasgouw, jrg. 1957, bl. 49.

Historische Sagen

1. Verborgen schatten

In de Bolleberg te Putbroek onder *Echt* is een geldkist begraven. Wie ze bezitten wil mag tijdens het opgraven niet spreken, want dan zinkt ze al dieper en dieper weg in de berg. Velen hebben inderdaad naar die schat gezocht, zoals men op het eind van de vorige eeuw nog duidelijk kon zien aan de sporen van dit graafwerk.[1.]

Ook in de Ketelberg achter de vennen bij *Velden* ligt een schat begraven. Iedere Kerstnacht om twaalf uur brandt het schatvuur op de plek waar de schat verborgen ligt.

Toen de Spanjaarden in 1579 *Maastricht* belegerden en de paters wel begrepen dat de Spaanse soldaten alles zouden roven waar zij hun handen op konden leggen en volgens hun gewoonte geestelijken noch leken zouden sparen, zouden de kerkschatten - een gouden Christusbeeld en twaalf zilveren apostelbeelden - zijn verborgen in een onderaards verblijf.

Nadat de Sansculotten Maastricht veroverd hadden, duurde het niet lang of ze hoorden ook over beelden spreken die van koper zouden zijn en in 1797 werden huiszoekingen verricht bij de burgers Nijst in de Papenstraat en Eymael op de Markt. ‘Les cuivres notamment les douze apôtres appertenant à la dite église (de Sint Servaas)’ bleven onvindbaar en evenmin vond men goud en zilver. Alleen enig ijzer- en koperwerk werd gevonden en in beslag genomen.

In 1951 meende men de beelden op het spoor te zijn en er werd in een perceel in de Bosstraat ijverig naar gegraven, maar zonder resultaat.[2.]

Het jaar daarop vertelde Charles van Aelst (geb. 1885) mij dat hij als kind bij zijn vader een oude heer ontmoette die vertelde dat zijn vader, die kuiper was en een korte broek met gespen en lange kousen droeg, door bruine paters werd ontboden. Zij vroegen hem of hij hen een dienst wilde bewijzen en werk voor hen wilde verrichten, maar dan zouden zij hem wel moeten blinddoeken. Hij stemde toe en hij werd rondgeleid naar links en rechts, zodat hij elk spoor bijster was. Tenslotte werd hem de blinddoek afgenomen en hij stond voor de

twaalf gouden apostelen, die hij met behulp van de paters in tonnen moest zetten en die tonnen dichtkuipen. Daarna werd hij weer geblinddoekt en naar boven geleid, want hij bevond zich in een onderaards verblijf. Die kelders zouden dan te vinden zijn onder een door de paters bewoond huis in de Pieterstraat en doorlopen tot onder de Waalse kerk.[3.]

Waarschijnlijk wordt hier gedacht aan de mislukte schatgraving door de meester-leidekker Willem Heck in het jaar 1810, die daarbij zijn fortuin totaal verspeelde.

In de Duvelskolk dicht bij de Knup te *Stamproy* ligt een kist verzonken, waarin een grote schat verborgen ligt. Twee mannen, die deze schat, die toentertijd in de aarde begraven lag, wilden lichten, en dagenlang groeven, stootten eindelijk op het deksel van de kist. Zo ver kwam het dat ze de kist, die onder het water en het slijk lag, konden aanpakken. Bij het heffen zei toen de een: 'In Gods naam dan', maar de ander zei: 'Om mien paart in de naam van den duuvel.' Toen verzonk de kist plotseling in de diepte, water borrelde omhoog en zo ontstond de diepe kolk, die men de Duvelskolk noemt.[6.]

Menige naam herinnert of herinnerde nog, hetzij aan vondsten van gouden en zilveren munten, hetzij aan vroegere woonplaatsen of versterkingen, waar men de aanwezigheid van gouden munten en voorwerpen vermoedde of lang geleden vond.

Een duin te *Sevenum,* dicht bij Helenaveen, draagt de naam Schatberg. Er zijn Goudsbergen te *Roosteren,* onder *Montfoort,* ten zuiden van *Merum* en bij *Valkenburg,* waar men op de top een laat-romeinse wachtpost blootlegde.

Onder *Wessem* heet een stuk land 'de golden bodem' en in 1577 was er te *Eysden* sprake van 'dat gulden bonder'.[4.]

De oude Romeinse baan van Tongeren naar Keulen heette in

Maastricht de oude Steenstraat of de *Gouden weg,* vermoedelijk wegens Romeinse muntvondsten.[5.]

Eindnoten:

1. A.F. van Beurden in Limburger Koerier van 13 oktober 1897.
2. Maasgouw, 1969, bl. 53 vlg.
3. Med. Charles van Aelst.
6. Med. A.G. Koenderink.
4. H. Hardenberg in Publications, 1947, bl. 227-229.
5. Maasgouw, 1970, bl. 110 vlg.

2. Limburgs oude gebouwen

In moeilijk doordringbaar struikgewas, helemaal aan het oog onttrokken, vindt men de bouwval van een oude sterkte, omgeven door de overblijfselen van een ronde gracht waarin talrijke bronnen uitmonden. Deze ruïne bevindt zich ten zuiden van kasteel Grasbroek bij *Limbricht.*

Deze heel oude versterking zou de burcht zijn geweest van koning Sanderbout,[1.] die op 13 augustus van het jaar 900 sneuvelde op de Welse heuvel bij Urmond.

De Bollenberg te Putbroek bij *Echt* was in 1897 een heuvel, die eens door brede grachten omringd was, die toen allang verzand waren. Hij was acht meter hoog en had een middellijn van twintig meter.

Daar er in de loop van de tijd veel scherven en stenen uit de Romeinse en Frankische tijd in de berg zijn opgegraven, stond - naar men meent - hier een Romeinse en later een vroeg-middeleeuwse sterkte, die omstreeks 900 in de oorlog tegen koning Sanderbout of wat later verwoest werd. De versterking was nog extra beveiligd daar zij aan de rand van een vroeger moeras bij Pepinsbrug lag.[2.]

Pepijn van Herstal zou volgens de sage met zijn koets in het moeras zijn geraakt en door de bewoners van de streek weer op het droge zijn gebracht. Uit dank daarvoor schonk hij aan Echt het Echterbos, dat naar men zegt tot bij Arnhem doorliep. De Echtenaren geloofden heilig aan deze overlevering. In het jaar 1535 lieten zij een stuk opmaken waarin zij betoogden, dat het stadje Echt dezelfde rechten moest hebben als de keizerstad Aken, dank zij ‘Coninck Pippyn’. In de omliggende dorpen meende men ook recht te hebben op het uitgestrekte, wildrijke Echterbos, en menig proces was hiervan het gevolg. De schepenen van Ohé en Laak procedeerden onder andere tegen Echt over de ‘Fabuleuze donatie van Coninck Pipinus’.

Een deel van het Echterbos zou indertijd in pand zijn gegeven aan koning Philips de Tweede, voor de geldsommen die hij aan het stadje gaf. Vandaar de naam van het gehucht Koningsbos en van het

Koning Pepijn was met zijn koets in het moeras geraakt...

'Spaans huiske', waar de bosbewaarder van de koning woonde. Dat huisje stond aan het begin van 'het nieuwe dorp ofte Koningsbosch'.[3.]

Castertsbrug is de naam van een heuvelrij, die dwars door de moerassen Tongelroy met *Weert* verbond.

Daar zou ergens op de heuvels een burcht gestaan hebben en omstreeks 1890 heeft Peeters, het schoolhoofd van Tongelroy, op een bepaalde plaats veel 'pötjes' gevonden in de fundamenten van die sterkte.[4.]

Waar oude gebouwen zijn is er ook sprake van onderaardse gangen, die zelfs onder de rivieren door zouden lopen.

De onderaardse gang van kasteel Horn te *Horn* zou onder de kasteelvijver doorlopen en eindigen in een gebouw voor de kerk.[5.]

In kasteel Grasbroek te *Limbricht* zou eveneens een onderaardse gang zijn; het blijkt dat men er naar gegraven heeft in de traptoren.

In verschillende Limburgse kerken ziet men in de bouwstenen raadselachtige inkervingen. Te *Millen* vindt men ze in de hoekstenen van het priesterkoor en op de deurposten van de zogenaamde 'paradijspoort'.

Ook in de kerk van *Sittard* vertonen enige pilaren die inkervingen en in *Limbricht* zijn ze aangebracht op de deurposten van de 'paradijspoort' in het oude Sint Salviuskerkje. Deze zijn te voorschijn gekomen bij de restauratie na de Tweede Wereldoorlog.

De overlevering verhaalt dat de ridders in de Middeleeuwen hun zwaarden en lansen daar scherpten aan deurposten en pilaren omdat zij dachten dat daardoor bijzondere krachten werden verkregen.

Anderen zeggen dat poeder afgeschuurd uit kerken in geneesmiddelen werd gebruikt, vermengd met 'aporropeïsch'.

In ieder geval bestond vroeger in *Millen* het gebruik om de inkervingen met een soort zalf vol te smeren, dat er daarna weer werd uitgekrast. Dit mengsel van zalf en steenslijpsel werd gebruikt bij de behandeling van zweren en wonden, waarbij dan bepaalde formules werden opgezegd.[6.]

Ook buiten Limburg kent men deze inkervingen. In Heerde (Gelderland) verhaalde men mij dat ze afkomstig waren van de sabelhouwen van Kozakken, die te veel met peper vermengde jenever gedronken hadden.

Eindnoten:

1. Maasgouw, 1958, bl. 187.
2. A.F. van Beurden in Limburger Koerier van 13 oktober 1897.
3. Ad. Welters, Echt, bl. 227 vlg.
4. Med. A.G. Koenderink.
5. Maasgouw, 1960, bl. 131.
6. Maasgouw, 1958, bl. 185-186.

3. Oorlog en vreemd krijgsvolk

In *St. Geertruid* leeft een overlevering dat er in lang vervlogen tijden een grote veldslag is geleverd. Men denkt hierbij aan namen als de Bloedbeek (Liebeek), de Bloedgraaf, Moorgraaf (moerasgraf), Rombos (Romeins bos), de Gebrande Grebbe, de Heerkoel en de Heerstraat.

Sommigen geloven dat de Romeinen hier een grote nederlaag hebben geleden in 'Atuatuca', waarbij in oktober van het jaar 54 vóór onze jaartelling anderhalf legioen van Caesars troepen door Ambiorix de Galliër werd vernietigd, maar de meeste historici zijn een andere mening toegedaan en denken dat men 'Atuatuca' elders moet zoeken.[1.]

Aan de Romeinen herinneren wel de grote wegen die zij aanlegden om hun steden en legerplaatsen met elkaar te verbinden, maar deze wegen worden vaak toegeschreven aan keizer Karel. Voor de Romeinse weg van Xanten over de Oelesheide bij *Venlo* naar *Melik* en dan verder naar het zuiden vindt men namen als de Keizer Karelsweg, Koning Karelsbaan, Koning Carelswech, terwijl men die weg ook aangeduid vindt als Prinsendijk, Prinsenlaan en Heksenweg. In het gehucht de Straat onder *Maasniel* weet men in het veld nog precies aan te wijzen waar de Koning Karelsbaan gelopen heeft.[2.]

In de late middeleeuwen, toen Gelderse snaphanen en Bourgondische huurlingen de streek onveilig maakten, zou elk der *Weerter* gehuchten een sterke schans, omringd door grachten en wallen, bezeten hebben, waar mensen en vee tijdig in veiligheid gebracht konden worden. Men gelooft ook dat deze schansen nog gediend hebben in de Tachtigjarige Oorlog toen ruiters en deserteurs van beide strijdende partijen op rooftocht uitgingen en 'op de boer leefden'.[3.]

In het jaar 1511 belegerde Floris van IJsselstein de stad *Venlo,* maar de burgers die het met Gelre hielden, waren tegen hem opgewassen. Iedereen vocht mee, ook de vrouwen, en Geertrui Borwater

- Bolwater zeggen ze in Venlo - ging overal voorop en tijdens een uitval ontnam zij een Bourgondische vendrig zijn veldteken.[3.]

Als de reuzin Geertrui leefde zij nog voort als de vrouw van Valuas, de stichter van Venlo:

> 't Jaar vijftheenhondert elf ontsadt,
> Verloest hef Godt Venlo, die stadt,
> Joest als hij heft Israhel
> Van Pharao den Koninck fel

staat onder het schilderij op het stadhuis.

Grote indruk moet de slag op de Mookerhei in 1574 gemaakt hebben, niet alleen in de streek zelf, maar ook in de noordelijke gewesten waar men de kans op bevrijding van de Spaanse vijand verkeken zag.

Onder andere en kan ik niet voorby gaen te verhalen, een wonder gesicht / 't Welck ontrent twee maenden voor desen slag in de locht is gesien geweest binnen Utrecht / van eenige borgeren die de nachtwake hadden / gaende langs der strate / sulx sy 't selve ter requisitie van de Magistraet der stad Utrecht / eendrachtelijk hebben verklaert / en getuigt / de getuigen die het gesien / en verklaert hebben zijn geweest / Goossen Erwoutsz schuitmaker / Herman Croon / Jan Pietersz Verhulst / Jacob van Es / en Hubrecht Jansz / sy verklaerden datse op den 3 February / 's nachts ontrent twe uren / gesien hebben in de locht een grote klaerheid / ontrent so lange als de stad lange is / en so breed als een gemene kamer / in welke klaerheid sy gesien hebben twe grote hopen krijgsvolk tegens den anderen komende / den eenen hoop uitten zuid-oosten / en d'andere uit den noord-westen / wel geweert met spiesen / en met roers / houdende schutgevaer jegens malkanderen / met vijftigen teffens af en aen treckende: siende de roers aenleggen / afgaen / vier geven en schindelen / so perfectelijken of 't levendige menschen hadde gedaen / en 't selve ontrent een vierendeel van een ure geduert hebbende / so heeft den hoop die uit den Noordwesten op quamen den rugge gekeert / en afgeweken de lengte van ontrent de halve stad / en hebben doen daer wederom stand gegrepen / en een ring geslagen /

en in den selven ring hebben sy gesien de spiesen over einde staen alleens of men in een dorre wout of bosch gesien hadde: en die van zuid-westen togen achterwaerts in goeder ordonnantie / en komende weder ter plaetse daer sy van daen gescheiden waren / hebben ook aldaer eenen rink geslagen / in welken rink de spiesen so menigvuldig waren / dattet ook scheen een dorre wout te wesen / welke spiesen stonden en wiggelden over en weder over gelyk offe methande van de landsknechten gezwakt hadden geworden / en waren ook in meerder getal / en beter gerust dan de gene die in den noordwesten stonden. En die van den noord-westen zijn voorts met een gedruis / en metter haest getogen tegen die van den zuid-oosten houdende mette selve een tijd lang schutgevaert / en 't selve schutgevaert gedaen zijnde / so hebben sy gesien 3 of 4 stucken grof geschut / dewelke by die van 't noord-westen afgeschoten werden op die van den zuid-oosten / welk geschut sy hebben gesien vlammen en roken / gelijk men van ander geschut soude moge sien / en 't selve afgegaen zijnde / sagen dat de spiesen van die van den zuid-oosten ganschelijk gebroken werden oft hennipstocken geweest ware / mits 't welk die van den noord-westen voort aen vallende / die van den zuid-oosten ganschelijk vernielt hebben / en zijn beide hopen voorts verdwenen / dan als die van den zuid-oosten vernielt waren / so zijn ter plaetsen daer de slag geschiet was terstond verschenen wonderlijke bloedige stralen schijnende louter bloed te wesen / 't welk ontrent een quartier uurs bleef staen / en is allenxken vergaen en verdwenen / in voegen dat sy getuigen in 't gene verhaelt is seer verschrikt / ontroert / en verwondert waren / sulx dat al leefden sy 100 jaren 't selve niet vergeten en souden / Jan Pietersz Verhulst verklaerde al 't selve / uitgesondert dat hy de 4 stucken geschuts niet en hadde gesien.[12.]

Lodewijk en Hendrik van Nassau en hertog Christoffel van de Paltz zouden - zo vertelde men - vijf dagen voor de slag op de Mookerhei in het klooster van *Houthem*-Sint Gerlach bij het middageten de miskelken als wijnbekers gebruikt hebben. Voor straf werd daarom hun leger verslagen en is de duivel zelf met hun lichamen naar de hel gevlogen.

Waarheid is dat de Spaanse huurlingen de lijken der edelen totaal

plunderden, zodat men ze niet meer onderscheiden kon van de gewone ruiters. Hun lichamen zijn waarschijnlijk bedolven in de grote grafkuilen, die in het jaar 1870, terzijde van de Groesbeekseweg, aan de rand van de berghelling, gevonden werden. Daar vond men toen het gebeente van vele mensen en paarden en verroeste sabelklingen.

Daar vlakbij in het sinds lang drooggelegde moeras vonden de Nassause ruiters de dood. 'Die Schwere Noth' heette sindsdien die plek in de volksmond.[5.]

Op de Mookerhei zal 'de laatste slag' geleverd worden, zelfs de Turken zullen er bij zijn en de Spanjaarden zullen hun paarden laten drinken in de Maas. De laatste koning van Pruisen zal daar ook zijn en een roodharige hoefsmid zal zijn paard beslaan, maar eer hij daarmee klaar is zal de koning verder moeten vluchten.

Zo bekend was dit verhaal dat toen in 1918 de speciale trein, die keizer Wilhelm de Tweede naar Nederland bracht Mook zou passeren, de hoefsmid van het dorp zich met zijn gereedschap naar het station spoedde om het paard te beslaan, maar de trein stopte niet en reed verder.[6.]

Een man uit *Malden* in Gelderland, Baptist geheten, had in 1938 een voorgezicht: hij had een verschrikkelijke veldslag op de Mookerhei gezien en ook zijn huis was er aan gegaan.[7.]

De ziener Joannes van Leliëndaal zou over deze 'laatste slag' geschreven hebben. Een eenennegentig-jarig man uit *Blerick* wist te vertellen dat de 'profetie' uit zeven boeken bestond die men in zijn jonge jaren al voor heel oude werken aanzag. Een ander verhaalde dat die voorzeggingen te Brussel aan een ketting liggen.

In het 'gelukkig heiland achter de Bosch' en in Noord-Limburg kon niet veel gebeuren of men wist te vertellen dat de ziener Joannes het al voorzegd had.

Ook had Johannes voorspeld dat Nijmegen het zwaar te verduren

zou hebben. Een vrouwtje dat in het hofje in de Houtstraat woonde, zei: ‘en de Malthezerridders zullen komen door de Ziekenstraat en het bloed zal stromen door de Broerstraat en de Grotestraat de Waal in’; dat had Johannes van Leliëndaal geprofeteerd.

Hutse Jan, Hutse Mie, Hutse Driek en Hutse Nol woonden met z'n vieren in een hut te Heumen in het Rijk van Nijmegen. De Hutse Jan, die krentebrood rondbracht bij de mensen was een profeet, die het befaamde boekje van Johannes bezat. Hutse Mie heeft ze allen overleefd: zij was kosteres bij pastoor Goossens, maar die wilde niet dat er zoveel gepraat werd over dat boekje.[7.]

Koub vride mit Griet en vroug üm er-mit te trouen. Si sag: ‘Nein’. Toun wilde Koub soldaet weuren, moor moijer sag: ‘As te dat dööst, dan kömste nit mee över de seul’ (drempel).

Koub lousterde er nit no en gink aive goud. De vaijer most gas (gans) allein het wäverstoo (weefstoel) voortsetten, wat höm gaarout nit beviel. Koub schikte höm so goud bi et vook (volk - soldatenvolk), dat er schirlik kapitein wier.

Toe koomp er op ei moil (maal) Weert än, en geifde höm vöär de däär (deur) van siin hous en riep: ‘Moijer! maag ich nou tröver (over de drempel) kome, anjers gow ik weer trük!’

De moijer vöär (om) heur blidschoop wat te bergen, riep: ‘Komt er dan mar över, koije (kwaje) jong.’

Ieder was op 't sien, op Griet nou, um dat si gaar gein kaas (kans) meer soug (zag) um Koub ti krigen.[8.]

Met Koub van Weert (in andere overleveringen Jan van Weert geheten) is Johan vrijbaron van Croon bedoeld, die in dienst van de keizer te Wenen was en die aan de kerk te Weert aan de Markt in 1662 een doopvont schonk.

Hierop staat vermeld dat hij overste der lijfwacht, opperbevelhebber van het voetvolk, kommandant der drie Praagse (Tsjechische) steden en ondercommandant van het leger in Bohemen is.[14.]

Vroeger was er dikwijls oorlog. Toen was mijn grootmoeder met een meisje uit Wankum aan het vlas zwingelen en daar hoorde dat

deerntje de trom slaan in *Venlo*. En ze liep naar de schuur en ze ging naar Venlo om dienst te nemen bij de soldaten.[9]

Grootvader vertelde van een Sint Maartensdag. Uit *Venlo* kwamen ze gereden, de huzaren, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, en een van die ruiters had met zijn sabel een gans doodgeslagen en meegenomen: ja, dat is in Broekhuizen gebeurd.[9]

In *Venlo* kon men nog zien waar de granaten ingeslagen waren: ze staken in de muren van de huizen. Daarna zijn de soldaten naar het oosten gereden om in Straelen te plunderen. Een boer had daar juist mest gereden en ze zagen die mesthopen: wie zitten daar achter, dachten die ruiters en ze gingen op de loop.[9]

In *Maasbracht* en ook in *Echt* legerden zich de Sansculotten: dat was in 1794. Ze gingen troepsgewijs de huizen binnen en de schuren en stallen om te fourageren. Ze namen haver, stro en hooi, maar ook eten en drank, vooral jenever en wijn. Onophoudelijk schoten ze tussen de huizen op de duiven en in de stallen en schuren op de eenden en de kippen, zo dat men doodsbang was dat het dorp in vlammen zou opgaan.[10]

In de Bocholter hei waren de Sansculotten bezig om loopgraven te maken en een van hen, zo'n ‘partesjang’, greep naar de meid van Klötje en kijk, de schort van ‘Klötjes maagt’ vloog alleen verder naar de boerderij in *Stamproy.*[11]

In 1813 kwamen de Kozakken. Terwijl ze op hun kleine, vlugge paardjes door de straten van *Echt* reden, regen ze de kakelende en rondfladderende kippen onder het rijden aan hun lansen om die later bij hun kampvuren te braden en op te eten. Zelfs de vetkaarsen rukten ze uit de kandelaars om er van te smullen, zodat hen het vet in de baard dreef.

Het eerste wat ze deden, wanneer ze een huis binnendrongen, was naar de klokkenkasten te gaan om te onderzoeken of er geen geld in verborgen zat in de losgedraaide gewichten.[10, 4, 13]

Eindnoten:

1. Maasgouw, 1953, bl. 38.
2. H. Hardenberg in Publications, 1947, bl. 207 vlg.
3. Limburg, XXX, bl. 129.
3. Limburg, XXX, bl. 129.
12. Pieter Bor, Boek VII, bl. 492.
5. Jan Feith, Maas- en buurtspoorweg, bl. 53 en 70.
6. Verteller: J. van Eupen.
7. Vertelster: Mevr. Zijm.
7. Vertelster: Mevr. Zijm.
8. Firmerich, III, s. 707-708.
14. Idem, XII, bl. 196.
9. Wilhelm Bodens, s. 7 und 9.

9. Wilhelm Bodens, s. 7 und 9.
9. Wilhelm Bodens, s. 7 und 9.
10. Ad. Welters, Echt, bl. 166-168.
11. A. Vossen in de Bronk, VIII, (1960), bl. 77.
10. Ad. Welters, Echt, bl. 166-168.
4. Pieter Bor.
13. v.d. Aa, XII, bl. 192.

Andere overleveringen

Je bent nog niet te Ool over

Op Annendaal woonde een Franse baron, die zijn bediende het leven had gered. Eens kwamen Fransen op bezoek die het op de baron gemunt hadden, maar de heer van Annendaal gaf ze goed te eten. Toen hoorde de bediende een van de gasten in het Frans zeggen: 'Zullen wij hem nu pakken of na het eten?'

De bediende had Frans van zijn heer geleerd en plotseling riep hij onder het eten: 'Mijnheer, kom toch gauw naar buiten, uw beste paard gaat kapot.' Maar de bediende had dat beste paard al getoomd en gezadeld klaar staan en toen hij aan de baron gezegd had wat hij gehoord had, sprong de heer van Annendaal zoals hij van het eten was opgestaan zonder hoed te paard en weg was hij. In Ool stak hij de Maas over. Bijna hadden ze hem gekregen, maar de lui van Ool hielpen hem gauw over de rivier. Daarom zeggen ze nog: 'Je bent nog niet te haol over', en dat betekent: in Ool over. In vroeger jaren zal men wel Haol, in plaats van Ool gezegd hebben.

Uit dank gaf de baron driehonderd morgen van de beste Maasweide aan de gemeente Ool, dat is nu nog gemeen bezit. Het behoort toe aan drie dorpjes: Herten, Merum en Ool; drie kerkdorpen en geen bestuur, zeiden ze vroeger.[1.]

De grootheid van Weert

Eerst woonden de mensen op Aovert (Altweert), maar zij werden door het stuivende zand verdreven en vestigden zich waar nu de stad Weert ligt. Eens was Weert een machtige stad, van hier tot Antwerpen was geen grotere stad te vinden, want ze telde wel twintigduizend inwoners, maar door de oorlogen en de pestziekte slonk hun aantal aanzienlijk.

Ver buiten de omwalling van Weert strekte zich eens de stad uit en de grote processie, die nu buiten de stad trekt, bleef eens binnen haar muren.[2.]

Verzonken gebouwen

In de Weerbroekskuil te Ell onder *Hunsel* is een kerk verzonken en een visser zou daar met zijn zegen een stuk van een communiebank uit die kuil hebben getrokken. In de Kerstnacht hoort men daar de klokken luiden en ziet lichtjes boven die kuil vliegen: men denkt dat dit geesten zijn.[3.]

In een weiland bij *Heijen* lag een grote heuvel, waar het niet pluis was. Eens heeft daar een klooster gestaan, maar dat was in de aarde verzonken.[3.]

Op de Eikenhof bij *Venray* heeft de burcht Spraelandt gestaan, waar indertijd roofridders verbleven. Zij plunderden de reizigers die over de oude baan kwamen, zij plunderden hun karren en wierpen hen in de onderaardse kerker, waar ze jammerlijk omkwamen. Men kon deze roofridders nooit grijpen, omdat ze de hoefijzers achterste voren onder de hoeven van hun paarden legden.

Op een nacht, om klokslag twaalf uur, verzonk kasteel Spraelandt met alles en allen in de diepte, zó diep dat men later nauwelijks een steen heeft kunnen terugvinden.[9.]

In de gemeente *Haelen* ligt een ven, dat de zonderlinge naam draagt van 'De Bedelaar'. Op die plaats heeft eens een kasteel gestaan waarvan de eigenaar berucht was wegens zijn hardvochtigheid. Op een winterdag kwam zijn broer die tot armoede was vervallen en als bedelaar aan de kost kwam om onderdak, maar de kasteelheer liet hem wegjagen en hij bevroor die nacht vóór de kasteelpoort.

Als straf voor de wreedheid van de heer is toen op een nacht het kasteel met man en muis in de diepte verdwenen en er ontstond op die plek een diepe waterplas. Op Kerstnacht, als het middernacht slaat, kan men nu nog het luiden van de klok uit de kasteeltoren uit de diepte van het ven horen.[8.]

Negenennegentig hoeven

De graaf van *Hoensbroek* had aan beide zijden van de grens de meeste boerderijen. Hij mocht er niet meer dan negenennegentig hebben, want als hij er honderd had gehad, dan had hij een regiment soldaten aan de koning moeten leveren.

Een van die graven was een jezuit, die van zijn geloof was afgevallen en de mensen zeggen dat hij, toen hij dood was, helemaal zwart zag.[4.]

Tempeliers

Bij de Plasmolen te *Mook* ligt de Kloosterberg, naast de Johannesberg, die honderd jaar geleden beide behoorden tot een uitgestrekt landgoed. Als men in die tijd aan de zijde van Mook en Middelaar de Kloosterberg afdaalde, kwam men aan een grote hoogvlakte waar het vol zat met puin van trassteen en overblijfselen van balken, hier en daar onder het struikgewas verborgen. Volgens de overlevering zouden daar de Tempeliers gewoond hebben en van hen is de naam Kloosterberg afkomstig.[5.]

Een wijd verspreide overlevering vertelt dat de Tempeliers in één nacht zijn uitgeroeid, behalve een of twee die toevallig buiten hun klooster vertoefden.

Hierop doelt blijkbaar het verhaal dat in het klooster van St. Joost te *Echt* de paters op één na, die kon ontsnappen, door de drossaard van *Montfort* werden gedood.[6.]

De sprong van de brug

De middelste boog van de oude stenen brug over de Maas te *Maastricht* lag tachtig voet boven het water.

Honderden jaren geleden leefde er in de stad een rijke gravin van Ouwerkerke, een schoonheid die veel vrienden had, maar niet kon besluiten met een van hen te trouwen.

Toen een van hen maar steeds aanhield zei ze: ‘ik wil in je liefde geloven, als je mij dat door een daad bewijst. Spring te paard van de middelste boog van de brug af. Wanneer je dat voor mij doet, zal ik met je trouwen.’

De ridder waagde de sprong en kwam met zijn paard behouden stroomafwaarts aan land, maar toen de gravin naar hem toekwam om hem te begroeten en in haar armen te nemen, wendde hij zijn hoofd af en reed weg. Zij heeft hem nooit meer teruggezien.[7.]

Eindnoten:

1. Zentralarchiv Marburg. 1936. Erz. Lambert Schreinemachers.
2. v.d. Aa, Aardrijkskundig Woordenboek, deel XII, bl. 194.
3. Volkskundelijsten van de Kon. Ned. Akademie.
3. Volkskundelijsten van de Kon. Ned. Akademie.
9. H.H.J. Maas in Nederwaas, jrg. XIII, (1935), bl. 55.
8. Zie K. ter Laan in ons Eigen Volk, jrg. III, (1943), bl. 75.
4. Wilhelm Bodens, s. 32.
5. C.R. Hermans, Noord-Brabant's Oudheden, (1865), bl. 14-15.
6. Ad Welters, Echt, bl. 239.
7. J.W. Wolf, Deutsche Märchen und Sagen, nr. 440, s. 552-553. (Ecrevisse in Vlaamsch België).

Spotsagen

Waarom ze in de raad van Nederweert allemaal knikken

Wei'je woeëvör zen in'e raod van Nieëwiert allemaol knikke? Ze kónne neet angers; ze hebben noeëts angers gedaon. Nieëwiert en Mejjel haaien es ruzing over woeë de grens laag.

Ze zooie di-j zaak es tegooi oeterein doon, en de gemeindjeräöj zooie däörum tösse Nieëwiert en Mejjel bi-jeinkome. Wi-j ze deindanger tegekwome, haaie di-j van Mejjel ein groeëte moei, en di-j van Nieëwiert haaien allemaol eine kop wi-j eine glujige en dörfdje gei woord te zègke. Di-j van Mejjel vrogen al-mer: 'Hi-j èst nog Mejjel, heh?' En di-j van Nieërwiert knikdje mer jao. En ze knikdje zoeë haard det de köp van'e roadsleej mów dr nog nao staon.[1.]

Sittard en Nieuwstad

Sittart was waal es ei steedjen gebout; ronstrom logen wäl en muren, mer do en waas geine mert. Die van den Nüstad hauwen enne boter-, eijer- en vreuchtemert, mer do woren gein kouplü vöör te koupen en de buschen (oude Akense munt) woren der neet om te betalen.

Dou verennigden sich de wisen van den Nüstad, en do sagt einen: ‘Comfraters, wir en höbben gei krüts (kruis), en dat höb wir toch nöödig, en wir höbben eine mert dé wir waal kössen missen; wat dünkt üch, dat wir mit Sittart hendelden, wir kössen hün de mert överloten vöör ein isere krüts.

Se woren allemool van meinin' dat het denk (ding) de moote weerd woor om draan te denken. Den audsten sagt: ‘Kom aan, loten wir ens drop slopen, mörgen sülwer ei besluut nümmen.’

‘Aangenommen’, sagte se allemool. Se sliepen drop, dreuimden dervan, komen 's taags derno beiein en dou schicken se einen no Sittart om te ronsselen (ruilen). Het akkoort was achtrein (achter elkaar) gemaakt. Sittart gaaf het isere krüts, dotegen gaaf den Nüstad sinne mert.

Senjert (sindsdien) is Sittart ein stad en den Nüstad ein dürp, dat tou den naam van Futel kreeg, dé het so lang sal hauwen es ei stük van den Nüstad stoon sal. En wo sich ein Nüstadter läät seen, sal mir sich aaltiid in d' ooren sekken: ‘Do is eine Futelaer (ruiler) van den Nüstad’.[2.]

Een futelaar van Nieuwstad

Ense geeng enen Nüstadter verbii en herberg: dou reep eine van bennen et huus: ‘Do geit enne Futelaer.’

Dese keek wöst om, raapde enne stein op en gooiden em in de ruten. Den 'erbergier liep uut en pakde den futelaer vast, om em de ruten te doon betalen.

‘Achterein!’ sagt de futelaer, ‘häijen se mich uut diin huus neet gescholjen, ich häi in diin ruten neet gegooid.’

Den 'erbergier, dé sich mit gein wööord liet betalen, pakde den futelaer den hood aaf en dese moos mit viif stüver överkommen, ee er sinen hood trük kreeg. Hä prompelde (bromde), mer dacht in sen eigen: ‘'t is slecht scheljen, mä nog slechter de ruten insmiten van einen.’[2.]

Eindnoten:

1. A. Vossen in de Bronk, VIII, (1960), bl. 78.
2. Firmerich, Germaniers Völkerstimmen, tel III, s. 704-705.
2. Firmerich, Germaniers Völkerstimmen, tel III, s. 704-705.

Rovers

Op een avond laat ging Hollandse Pier, de vruchtenkoopman van *Echt,* door het ‘Nüstadter hoot’ (Nieuwstadse bos) naar huis. Hij kwam met veel geld van Aken.

Midden in het bos wilden twee kerels hem z'n geldzak afnemen, maar hij sloeg op ze in met zijn met ijzer beslagen stok en was even aan de winnende hand. Daarop vluchtte hij zo snel hij kon en verborg zich onder de braamstruiken. De rovers gingen hem dadelijk achterna en ze doorzochten het hele braambos, eens zelfs stonden ze voor zijn schuilplaats.

‘Hie onger d'r briemestruuk mot he sette’, zei de een, maar ze vonden hem niet. Eerst toen de nacht was gevallen en het pikkedonker en heel stil was, kroop Pier te voorschijn.

Achter de ‘Schalbroeker bosjes’ echter moest hij voor een razende hond boven op een knotwilg vluchten. Die boom was zo verrot dat hij heen en weer schudde als de hond er tegen op sprong. Hollandse Pier zat met een knie op de wilg want meer plaats was er niet. Tot in de morgen bleef de razende hond onder de boom staan en hapte naar zijn ene been, toen eerst kon Pier op huis af gaan. Onderweg gingen de mensen voor hem op zij, want zijn haren waren in die ene nacht sneeuwwit geworden.[1.]

Hoender Drikus aan de Mosseberg maakte de hele Zelfkant onveilig. Hij woonde dicht bij Hillensberg.

Op een zaterdagavond voor kermis braken ze bij twee ouwe mensjes in Hillensberg in. Ze wilden geld hebben, maar die ouwe mensjes hadden niks. Toen namen ze al het brood en de vlaaien mee; die wikkelden ze in een doek en wilden weggaan. Die vrouw had Hoender Dirk herkend en ze zei toen: ‘Dirk, get moszte mech hie laote vür Sint Micheelskirmes!’ Toen wilden de dieven die ouwe mensjes ombrengen, want ze waren bang dat ze hen zouden aangeven, maar daar kwamen de buren en daarvoor gingen ze op de loop.

Niet lang daarna kwamen de soldaten van *Maastricht.* Ze zochten de hele omgeving af en ze kregen ze te pakken, namen ze mee naar Maastricht en hingen ze aan de galg.

Hij moest voor een razende hond boven op een knotwilg vluchten...

Toen die Mosseberger onder de galg stond, zei hij nog tegen de mensen: ‘Wä genen hundj wilt houen, dät dä sich mär een hündjen heltj.’[2.]

Jan va' Borr (Born) die in de buurt van *Sittard* woonde had gestolen. De gendarmen kwamen hem halen maar ze konden hem niet vinden. Toen wilden ze weer onverrichterzake weggaan toen zei Jans eigen jong (zoon): ‘Wennt öch mech ee päkske tebak gäft, segg ich öch wu hen es.’ Ja, dat gaven ze graag. Toen zei dat jong: ‘Hä ataot en de schoo' op de houtblokken.’ De gendarmen hoefden toen alleen maar op de schouw te kloppen en te zeggen: ‘Jong, komm mär af.’[3.]

Op een nacht omsingelden Zwartmakers het Bosscherhof, een grote boerderij in *Echt,* en plunderden die hoeve. Op de markt in *Roermond* moet men die bende later herkend hebben en ze kregen te horen: ‘Gij, Zwartmakers!’[4.] Blijkbaar hadden ze het zwartsel nog niet afgeveegd van hun nek.

Toen men Schinderhannes in de boerderij de Wieldert, tussen *Tegelen* en Venlo, wilde arresteren, durfde de boer niet antwoorden op de vraag of hij Schinderhannes gezien had.

Hij antwoordde: ‘Neen’, maar wees met zijn vinger onder het bed, waar de rover zich verborgen hield.

Schinderhannes had alles gehoord en gezien en sprak toen: ‘Do spriks wie eine ierlijke mins, maor de wies wie eine schäelum.’[5.]

In dit verhaal gaat het niet om Schinderhannes, die nooit in deze streek is geweest, maar om de achttiende-eeuwse bandiet Schinderhinke of Hulsterhinke, die de omgeving van Venlo onveilig maakte. Schinderhannes was echter zo bekend door de volks- of centsprenten, dat niemand zich over deze naamsverwisseling behoeft te verwonderen.

Eindnoten:

1. Zentralarchiv der deutschen Volkserzählung. Opget. in 1934.
2. Idem.
3. Idem.
4. Ad. Welters, Echt, bl. 203.
5. Med. Jo Storms.

Bokkenrijders

Het gedrag der Bokkenrijders, althans van de tweede bende, wijkt totaal af van de vele andere dievenbenden die in de achttiende eeuw hun slag sloegen.

De eerste bende had het vooral gemunt op kerken en kapellen, waar de offerblokken geledigd werden, maar ook op pastorieën en op afgelegen boerderijen, waar men geld vermoedde. De kerken van Merkstein, Eygelshoven, Amstenrade, Hoensbroek, Oirsbeek, Schinveld, Brunssum enz., de St. Leonarduskapel te 's-Hertogenrade en de kerk en pastorie te Schaesberg werden geplunderd. Vreselijk hield dit geboefte huis over de grens in het land van Gulik, waar een boerderij te Tweebruggen (Zweibrücken) werd overvallen. De boerin werd met zwavel bestreken waarop de zwavel werd aangestoken en zij op een verschrikkelijke wijze werd verbrand, en datzelfde geschiedde ook te *Merkstein.* De bende begon de eerste diefstallen in 1734, maar eerst in 1741 werden in Merkstein enige leden van de familie Douven gegrepen: twee broers werden terechtgesteld, terwijl de vrouw van een van beiden werd gegeseld en gebrandmerkt. Eerst twee jaar later kwam men op het spoor van de wijd vertakte bende, die meer dan 200 leden telde, waarvan velen die niet tijdig gevlucht waren werden terechtgesteld, vaak op gruwelijke wijze.[1.]

De dagloner Geerling Daniëls, die in de eerste bende geroofd en gestolen had, maar wiens optreden aan de justitie was ontgaan, richtte in 1749 de tweede Bokkenrijdersbende op en vond onmiddellijk verwante geesten onder de doodarme bevolking in het door Oostenrijk, vanuit Brussel en door de prins-bisschop vanuit Luik bestuurde gebied.

Men krijgt de indruk dat deze paupers geen Gods vertrouwen meer hadden en daarom de andere zijde, die van de duivel, kozen en dit met een eed bevestigden. De bedeljongen Nol C., bijgenaamd ‘de trouwe jongen’, verklaarde voor de schepenbank te *Schinnen* dat hij door Daniëls in de bende was opgenomen en beëdigd. ‘Wij hebben al lang gestolen en ons is niets gebeurd’, moet Daniëls aan zijn neef Nol gezegd hebben, toen hij hem uitnodigde om bij hem in Wols-

hagen te komen buurten. Nol verklaarde dat hij in Daniëls' kamer vond 'op een banxke staen twee cleene brandende keertzkens, een crucifixke, een cleen wit steene Moedergodsbildt, sijnde dat banxke bekleedt met enen witten doek waer op oock lagh eene doode handt in eenen plagge gedraeijt, ende daer neffens een cleen doosken.' Daniëls, die toen gekleed was in een blauwe jas met rode kraag en koperen knopen, 'heeft hem doens den eedt voorgelesen en daernaer hem van woordt voorgeseijt en hij gedetineerde hem naergesproken en gedaen heeft mits opsteekende de twee eerste vingeren met den duijme sijner rechte handt, behelsende desen eedt ongeveer: dat hij Godt met de heijlige Moedergodts afsweere ende den duivel toe. In cas hij daernaer gevanghen werde hij sigh eerder moeste laeten doodt pijnigen als eenen van hen verraeden offte in cas hij hen verraedde ende daernaer uitquame sij met hem souden doen gelijck het diegheene soude gaen die alsoo gevanghen werden.'

Geerling Daniëls was de onder-kapitein der bende en voor alle zekerheid moest de eed hernieuwd worden bij de kapitein te *Geleen.* Daarna ging men op het dievenpad en brak in bij de dames Gadé op de Vuling te Lutterade. En zei Nol 'eer wij gingen stelen bij Gadé kreeg ieder van den capitein een half glaescken brandewijn, waarin de capitein iets dede uijt een ander cleen glaescken, ende dat ingedroncken hebbende, was ik gans droncken ende gelijck een wilden mensch geworden.'[2.]

Andere eedsafleggingen vonden plaats bij de Heksenberg te *Heerlen* waarbij Daniëls de dode hand hield, waarin een 'kertze' brandde. Deze waarschijnlijk van de galg gesneden hand was de zogenaamde 'hand of glory', een geliefd instrument van inbrekers, want daarmee kon men de lieden, waar men inbrak, laten inslapen, zo lang de kaars brandde.

Andere plaatsen waar de eed werd afgelegd waren de kapel van Sint Rosa op de Kollenberg te *Sittard,* de kapel van Het Leen in het bos tussen Heerlen, Scheidt en *Schaesberg,* de kapel van Sint Joost te *Echt,* de Sint Leendertskapel bij de Leendertsberg ten noord-oosten van *Hertogenrade* en de kapel van *Urmond* aan de Maas.

In details verschillen deze door de gevangen genomen en gepijnigde Bokkenrijders enigszins.[3.]

Russel beweert dat er een zilveren bok aan te pas kwam, maar dat is beslist nooit gebeurd, wel werd meestal de eed voorgelezen en het pas aangeworven lid moest die dan na zeggen: hij kon immers lezen noch schrijven.

In de Oostenrijkse Nederlanden en in het land van Luik zijn de processen tegen de Bokkenrijders gevoerd op een wijze die elders onmogelijk was. Dr. Gierlichs wijst er op dat men in Leuven nog strafrecht doceerde volgens de aanwijzingen vervat in de zogenaamde 'Carolina' uit 1532: 'Constitutio criminalis Carolina', het strafrecht van Karel de Vijfde. Folteringen die meer dan twee eeuwen later door de schepenen werden toegepast, werden dus gebillijkt door erkende juristen en vaak moeten deze schepenen nog bijzondere pijnigingen hebben uitgedacht om bekentenissen los te krijgen.

De schepenen hadden ook een houvast aan de 'Constitutio criminalis Theresiana', het strafrecht van Maria Theresia, dat verlucht was met zeventien gravures om aan te tonen hoe men de slachtoffers kon martelen: ook de analfabeten onder de schepenen kwamen aan hun trekken!

Weliswaar behoorden onder de Bokkenrijders misdadigers, die ook elders tot gal en rad veroordeeld zouden zijn, maar men nam ook arme mensen voor kleine diefstallen gevangen, legde ze op de pijnbank en hing ze op, waar ze er in andere gewesten met slechts een korte gevangenisstraf zouden zijn afgekomen. De bedoeling van vele doordrapte schelmen die in de schepenbanken zaten was echter dat zij bepaalde namen te horen zouden krijgen. Zo wreekten zij zich op hun vijanden en verkochten de bezittingen van totaal onschuldige mensen, nadat zij hen hadden opgehangen en wisten zich zo te verrijken door het delen van de buit.

Tenslotte is men toch aan deze zijde van de Maas niet ongevoelig gebleven voor de kritiek van de integere Raden van Brabant ende

Landen van Overmaze die in Den Haag zetelden en van hun ambtenaren in Staats Valkenburg, maar in het tegenwoordige Belgisch-Limburg zette men de vervolgingen voort.

Ondertussen waren evenwel omstreeks 500 mensen afgemaakt.

De overleveringen spreken van een bepaald persoon als bestrijder van de Bokkenrijders, namelijk Reinier Corten, die in 1706 te *Lutterade* in de Geenstraat woonde met zijn moeder en andere familieleden. Hij werd secretaris van de schepenbanken van Oirsbeek, Geleen, Amstenrade en Brunssum. Daarna werd hij rentmeester van de prins de Ligne en woonde in die functie op kasteel *Amstenrade* en sinds 1748 was hij drossaard van de graafschappen Geleen en Amstenrade, terwijl zijn broer als landsontvanger van Spaans (Oostenrijks) Valkenburg op huize Oensel onder *Beek* woonde.

Reinier verdiende goed in die ambten, want hij kon voor 16.000 gulden, voor de tijd van twintig jaar, het graafschap Geleen in pand krijgen.

Om zich op deze drossaard te wreken wegens de terechtstelling van twee Bokkenrijders zouden de zusters van de veroordeelden zijn ouderlijk huis te Lutterade in brand hebben gestoken. Dat huis werd in 1751 herbouwd en bewoond door drie zusters van Reinier Corten, zodat men een eeuw later nog sprak van ‘bij de Juffrouwen’, hoewel minstens een van hen gehuwd was.[4.]

De gerechtsbode Jacob (Sjaak) Oss uit *Schin-op-Geul* moest elke dag rapport uitbrengen aan Corsten over wat hij het laatste etmaal had gehoord. Nu gebeurde het dat de Bokkenrijders op 24 november 1774 bij de pastoor van Margraten wilden inbreken. De pastoor, die hoorde dat ze bezig waren, vluchtte vanuit de pastorie naar de toren, die hij van binnen uit kon bereiken. Hij begon de klok te luiden, waarop de dorpelingen van alle kanten kwamen aanzetten, zodat de dieven overhaast moesten vluchten.

De gerechtsbode, die eveneens een Bokkenrijder was en bij die onderneming was betrokken, verhaalde de volgende dag aan de luite-

nant-drossaard dat men had willen inbreken bij de pastoor van *Margraten,* maar dat deze de klok had geluid, 'en toen', vervolgde hij, 'was het tijd dat *wij* op de loop gingen.'

Corsten, die al lang deze gerechtsbode niet vertrouwde, begreep dadelijk dat Oss zich versproken had in het vuur van zijn verhaal. Hij arresteerde de bode, die weldra alles op de pijnbank bekende, waarna men hem op 28 september van het volgend jaar op de heide van Brunssum aan de galg hing.[5.]

Corstens broer was algemeen ontvanger en woonde op het huis Oensel onder *Beek.* Vaak moest hij de gemeenten bereizen om geld te beuren en het was altijd in de nacht als hij met de koffers met geld naar huis terugkeerde. Al die tijd werd hij nooit door rovers aangehouden. Wel is waar was hij goed bewapend, te paard gezeten en vergezeld door een eveneens gewapende 'trouwe knecht'.

De mensen verwonderden er zich over dat hij nooit last had van het rovend gespuis, totdat heel onverwacht 'de trouwe knecht' werd gearresteerd als kapitein van een bende Bokkenrijders.

In de gevangenis ging Corten hem opzoeken en vroeg hem, hoe het kwam, dat hij als een beruchte rover zijn meester niet onderweg had vermoord en met het geld aan de haal was gegaan.

De gevangene bekende dat hij wel honderd maal het pistool ter hand had genomen om zijn meester van het paard te schieten, maar dat hij telkens van zijn voornemen had afgezien omdat de ontvanger zo goed voor hem was. Spoedig daarna werd hij in de heide opgehangen.[6.]

Er wordt ook verteld dat een zekere Bokkenrijder met name Hartmans negen jaar lang in een klooster verbleef, zonder dat men wist dat hij tot de bende behoorde en het daarna zelfs tot pastoor bracht. Als pastoor nam hij ook deel aan verschillende strooptochten en wist dan heimelijk in de nacht zijn pastorie te verlaten. Als zijn brave huishoudster hem vroeg waarom hij 's nachts zulke wandelingen maakte en of hij niet bang was voor de Bokkenrijders, waarvan de streek wemelde, had hij zijn antwoord klaar. De rovers zouden hem geen strobreed in de weg leggen, want hij ging immers overal de zieken

bezoeken en de stervenden bedienen. Na zo'n ‘bediening’ echter werd hij de volgende morgen dood op zijn bed gevonden en men verhaalde dat de duivel hem geworgd had.[7.]

In die kwaje tijd dat de Bokkenrijders de mensen die op pad waren overvielen, ging de oude Röttje met geweven doeken naar *Sittard,* waar hij het linnen moest afleveren. Toen kwam er een kerel aan in het uniform van een soldaat maar hij zag er uit als een struikrover en wilde Röttje zijn doeken afnemen. Maar Röttje was een slimme vos, hij had het dik achter zijn ellebogen. ‘Vriend’, zei hij, ‘hoe kan ik het bij mijn heer verantwoorden als ik zonder de geweven stukken bij hem kom?’, maar die struikrover nam een dreigende houding aan en het praten hielp Röttje niet. ‘Nu dan krijg je het in Gods naam’, zei hij en gooide de doeken op de grond, maar toen de struikrover zich bukte, sloeg Röttje hem met zijn met ijzer beslagen stok in de nek zodat hij viel en bleef liggen. Toen hij daar zo lag, zei Röttje nog tegen hem: ‘Beste heer, nu ben ik toch zo blij, dat u mij in Gods naam met mijn linnen laat gaan’ en hij spoedde zich naar Sittard.[8.]

Een zekere Martinus Lemmens had geld en goed verkwist en wist niet meer hoe hij zijn vrouw Anna Maria Leenders en zijn drie kinderen, Martin, Willem en Joseph, moest onderhouden. Ten einde raad ging hij zich, door tussenkomst van een persoon, Notermans geheten, bij de Bokkenrijders voegen.

Notermans bracht hem naar *Schinnen* naar de kapitein K., waar Lemmens en zijn veertienjarig zoontje in de kelder een kruisbeeld moesten vertrappen, om daarna met de andere Bokkenrijders te vertrekken. Op die strooptocht brak evenwel zijn zoontje de nek, doordat hij uit de lucht van zijn bok viel, nadat hij de heilige namen: Jezus, Maria, Joseph had aangeroepen, op het ogenblik dat zijn bok wat laag aanhield en hij tijdens die dolle rit met zijn voet tegen een torenspits stootte.[9.]

De Bokkenriejers zuoten in de grond aste van Urmond nao Zitterd opaan gings, dao waas dat. Dao waas eine dae ging op 't loer 's nachs, vuer 'n haeske te sjete. Die zate dao met nuegene, geluif ik, dat

was zoe 'n bende. Dae zaat dao zoe te loeren, en dow kome die, en in eine kier wuore die allemaol eweg. Dow wuore die aafgegange de spelonk in. Dae waas mich dat nao guon spikkeleren en dow zaat er in eine kier ouch in dat spelonk, maa iè wosj het neet. Dow keem er aan 'n duer en dao hauw er geloesterd. Dow waas er het guon vertelle 's angerendaags, aan de burgemeister en zoê. En 's aoves meusj er met guon en dae wièg wieze. Dow wuore ze weer allemaol dao en dow woere ze gepak.[19.]

In de tijd der Bokkenrijders behoorden stad en land van Hertogenrade tot Oostenrijks-Limburg. Eerst bij het verdrag van Wenen in 1815 vond een verdeling plaats, tussen het Koninkrijk der Nederlanden, waartoe toen ook België en Luxemburg behoorden en het koninkrijk Pruisen.

Kerkrade, Simpelveld en Ubach kwamen aan Nederland, de stad Hertogenrade, Merkstein, Rimburg, Alsdorf, Weltz en Roerdorf werden aan Pruisen toegekend.

Over de Duitse grens, waar ook velen als Bokkenrijders zijn terechtgesteld, spreekt men van het 'Übacher Komplott' (de *Ubacher* bende) of van de 'Herzigerode Klupp' (de bende van *Herzogenrade*). Die van Ubach reden op hun bokken naar Londen om de was van de koning te stelen. Toen ze zo zwaar beladen met het wasgoed terugkwamen, stootten ze tegen de kerktoren: toen was de betovering gebroken, ze vielen uit de lucht naar beneden en werden gepakt. Zij zijn toen allemaal door het gerecht verbrand.[10.]

Die van Hertogenrade vlogen met hun bokken door de lucht naar Parijs, om er de was van Napoleon te stelen. Eens hadden ze een jongen, die nog minderjarig was, meegenomen op de bok, dat was het geval toen ze een kerk bestalen. Omdat ze die jongen bij zich hadden, kwam het uit en werden ze gepakt, want hij had zijn mond voorbijgepraat. Anders had de justitie hen niet gekregen, maar nu werden ze allemaal opgehangen. Alle zestig Bokkenrijders van die bende zijn toen opgehangen.[11.]

Bokkenrijder op reis...

In het land van Gulik was een weiland, waar een oude pereboom stond, die men de ‘Koppeberreboom’ noemde. In sommige nachten verzamelden zich daar de leden van de bende van Hertogenrade. Zij kwamen van verre op bezemstelen, gaffels en bokken gereden, namen elkaar bij de hand en dansten in een grote kring om de boom. Daarna beraadslaagden ze, waar ze een roofoverval zouden plegen en trokken er samen op af. Zo plunderden ze in de hele streek en hadden het voornamelijk voorzien op pastorieën en afgelegen boerderijen.[12.]

Men kan uit de volksverhalen wel opmaken dat het zich hier om arme mensen handelt, want zij stelen geen kroonjuwelen, goud en zilver, maar wasgoed. Trouwens alleen voor het stelen van wasgoed dat buiten aan de lijn hing zijn in die tijd mensen opgehangen.

Interessant is de samenkomst en dans om de ‘Koppeberreboom’, want dat wordt zowel in de heksenprocessen omschreven als tot op de dag van heden over de samenkomsten der heksen verteld.

Van een boerderij in het Guliker land leidde een onderaardse gang naar de Lousberg bij Aken. Die gang gebruikte de bende van Hertogenrade voor hun nachtelijke rooftochten. Op verschillende plaatsen kon men uit die gang naar de oppervlakte komen. Verlieten de rovers op zo'n plaats de onderaardse gang, dan zeiden ze een toverspreuk op: ‘Höttenatött övve all Hegge on Zöng!’ (over heg en steg) en weg waren ze. Met de snelheid van de wind vlogen ze door de lucht naar de plaats waar ze hun streken zouden uithalen.

Zo vlogen ze eens op zeven bokken in één nacht naar Engeland om al het wasgoed van de koning te stelen. Oude mensen zeggen nog: ‘de bende van Hertogenrade heeft in één nacht alle was van de Engelse koning gestolen.’[13.]

Zeer, zeer lang geleden bestond er in het land van Gulik het zogenaamde ‘Hexijerohder’ gilde (een verbastering van de naam Gilde van Hertogenrade). De leden ervan stonden met de duivel in verbinding en hielden zich ook bezig met kwaadaardige toverij. In bepaalde nachten reden zij met bokken door de lucht naar verafgelegen landen, waar de duivel met de heksen vergaderde. Eens kreeg een van de gildeleden berouw over zijn zondig leven en nam een biecht-

vader in vertrouwen. De priester, die maar al te graag meer van dat geheimzinnige gedoe van het gilde wilde weten, zei tegen de boetvaardige zondaar dat hij zelf wel eens zo'n bokkenrit wilde meemaken. Daarvoor moest het gildelid de priester tijdens de eerstvolgende rit mee op zijn bok nemen. Nu ging het door de lucht naar Spanje, waar de bende met de duivel en de heksen in een onderaards verblijf een bijeenkomst hield. Daar moest nu iedere nieuweling zijn naam in een groot boek schrijven. Toen het de beurt van de priester was, schreef hij vastberaden in het boek: ‘Geloofd zij Jezus Christus.’ Toen brak een hels lawaai los en razendsnel vloog de hele vergadering door de kelderraampjes weg: alleen de moedige priester bleef achter. Gelukkig had een dienstmeid door een sleutelgat alles gadegeslagen en zij riep dadelijk de hulp in van een Spaanse geestelijke. Deze hielp onze priester en zo vond hij na veel moeite weer de weg naar huis terug.

Toen hij in zijn dorp terug was, ging hij onmiddellijk naar de hertog van Gulik en vertelde hem van het goddeloos gedoe van het wijdvertakte gilde van Hertogenrade. De hertog beval toen dat de rechtbanken zo streng mogelijk tegen die gemene bende moesten optreden. Daarom duurde het niet lang of het gilde werd uitgeroeid en dat was maar goed ook.[14.]

Er was in de Eifel een onderwijzer, die uit de streek van Hertogenrade kwam en ook een Bokkenrijder was. Deze Bokkenrijders konden op hun bokken door de lucht tot over de Rijn rijden. Ze hadden een potje met zalf, daarmee smeerden zij zich in en tot de bok zeiden ze: ‘Over alle heggen en struiken’. Zo zijn ze teruggekeerd van de andere oever van de Rijn tot Malmédy. Toen heeft er een gezegd: ‘Door alle heggen en struiken!’ Jezus, wat heeft die afgezien. Een andere bok sprong over de Rijn toen zei de Bokkenrijder die er op zat: ‘Jezus, wat een sprong!’, en meteen wierp de bok hem af.[15.]

Soms waren er wel Bokkenrijders die in het Eifelland door de lucht vlogen. Eerst hadden ze zich ingesmeerd uit een potje dat in de schouw stond en dan vlogen ze door de lucht. Men zag ze evenwel niet, wel hoorde men vaak muziek in de lucht.[16.]

Evenals de heksen smeren ook de Bokkenrijders zich met zalf in, om te kunnen vliegen.[17.]

Evenals framassons (vrijmetselaars) vliegen ze, onzichtbaar door de lucht en maken daarbij muziek: dat geschiedt in de tijd dat de trekvogels ongezien op grote hoogte in het donker voorbij vliegen, in voor- en najaar.

Enkele Bokkenrijders bekenden merkwaardige dingen die de schepenen te *Wellen* (Belgisch-Limburg) grif geloofden.

In september 1773 ging Pieter Willem Stassen tussen elf en twaalf uur naar een weiland de Meer te Abtswellen en vond daar elf leden der bende. Zij besloten dadelijk naar Meerssen te vertrekken en in een half uur was dit twaalftal daar aangekomen. Het ging zo snel omdat ze met drieën of vieren op een bok gezeten waren en die bokken waren wel zo groot als paarden. In *Meerssen* troffen zij Ackermans, kapitein der Bokkenrijders, aan met een veertigtal andere leden van de bende. Zij bevonden zich bij een huis, ongeveer in het midden van het dorp waar zij moesten stelen. Aan de kant van de boomgaard braken ze een gat in de leemen wand van het huis, waarna enkelen daardoor naar binnen kropen en de deur opendden voor de anderen. De bewoners werden aan handen en voeten gebonden en het huis werd geplunderd. Een tijd later begaven zij zich op hun bokken naar Helderen bij Hoensbroek, waar zij ook inbraken.

Gijsen Gerrits, eveneens uit Wellen, bekende dat hij brandbrieven had gelegd aan het Witte vrouwen klooster te *Maastricht.* Hij en zijn medeplichtigen zijn daarheen gebracht door de duivel, die er van voren uitzag als een grote bok met twee horens en van achteren als een paard. Toen ze bij Maastricht aankwamen, vlogen drie mannen op de bok de stad in nadat ze de duivel hadden aangeroepen met de woorden: ‘ick gaen Godt aff en roepe den duyvel aen welcken ick verzoecke mij te brengen waer ik geerne syn soude.’

Stassen zou zonder pijniging bekend hebben, wat mij bijzonder vreemd voorkomt, maar Gerrits moest enige malen ‘in de pijn’ (gepijnigd) worden, eer hij bekende.

Dit tweetal werd op 1 augustus 1774 met vijf anderen te Munsterbilsen terechtgesteld. Gijsen werd aan de stak gewurgd en zijn lijk werd daarna verbrand. Stassen werd levend geradbraakt, kreeg dadelijk daarna de genadeslag en zijn lichaam werd op een rad gelegd. Zijn straf was zwaarder omdat hij ook de moord op een vrouw had bekend.[18.]

Nolleke van Geleen

Rondom een van de 'kapiteins' der Bokkenrijders heeft zich een sagencyclus gevormd: daden en gezegden van anderen worden nog door mensen aan de overzijde van de Maas, in Belgisch-Limburg, aan deze in *Geleen* geboren man toegeschreven, die als Nolleke van Geleen in de overlevering voortleeft.

Nolleke, die als Arnold van de Wal was gedoopt, stamde uit een familie van speellieden, vedelaars, die in de omtrek in herbergen en op kermissen op de viool speelden en daardoor vaak met lieden van de zelfkant in aanraking kwamen.

Toch is het zeer onwaarschijnlijk dat hij reeds deel uitmaakte van een bende, waarvan jonker Duprez en jonker Willem de Gaverelle te Geleen de leiders zouden zijn geweest. Duprez was zo wijs om tijdig de wijk te nemen, maar De Gavarelle, die samen met hem in het grote huis 'Maes' bij de dorpskerk woonde, werd in het jaar 1760 gevangen genomen en gepijnigd. Men kon de waarschijnlijk totaal onschuldige man geen bekentenis ontlokken. Hij stierf in de gevangenis aan de doorstane martelingen en werd onder de galg in Treebeek begraven. De familie protesteerde bij de Hoge Raad te Brussel, die haar bij vonnis van 17 november 1760 in het gelijk stelde, waarna De Gavarelle uit zijn smadelijk graf werd gehaald en op het kerkhof te Amstenrade begraven.

Wat Nolleke betreft: uit die tijd is slechts een mededeling van een gevangenbewaarder dat 'Andreas van de Wall, soone van Andreas de speelman tot Lutteraet' aan een kelergat tot een gevangene op het kasteel van Sint Jan Geleen zei dat hij geen onschuldige mensen moest beschuldigen, maar dat deden meer dorpelingen, zoals de gevangenbewaarders bevestigden.

Wel werd een andere naamgenoot, Leonard van de Wal, de vioolman, te *Stein* in januari 1775 opgehangen.

Uit Geleen vestigde Nolleke zich in Ophoven, kwam daar in kontakt met de bende van Hendrik Houben en Philip Mertens en zou de Bokkenrijderseed hebben afgelegd in een kapel.

Wat later vestigde hij zich te Bree, waar hij op 9 september 1770 met Barbara Baggen huwde.[1.]

Volgens de overlevering wilde men in Geleen Nolleke van de Wal arresteren. Hij sliep op zolder en ontsnapte door het venstertje in zijn hemd. De rogge was net geoogst en Nolleke wikkelde zich in een bundel stro en zo heeft hij zich twee dagen verborgen gehouden, zonder iets te eten, tot het hem gelukte een brood te stelen en wat kleren van een waslijn te grijpen.

Ten slotte kwam hij iemand met kar en paard tegen die hem niet kende en die zei: ‘Alle Bokkenrijders van Geleen zijn gepakt.’ Nolleke zei dat hij zijn zuster moest opzoeken, die er slecht aan toe was en die voerman bracht hem naar Obbicht. ‘Vaar mij over’, zei hij tot de veerman, of liever: ‘ik zal wel varen, laat alles maar liggen, tegen de avond ben ik terug.’ Maar hij is nooit teruggekomen, maar hij nam wel de portemonnee van de veerman mee naar de overkant en zo kwam hij in Maaseik. Daar kocht hij een viool en ging naar een herberg waar veel slecht volk kwam. ‘Straks komt Daniël, de jood van Sittard’, zeiden ze daar. ‘Wat, ken je die?’ en zo was Nolleke weer onder zijn kornuiten.[2.]

Nolleke, die maar een klein mager kereltje moet zijn geweest, was een veelzijdig man. Hij was dansmeester, vioolspeler (vedelaar), kleermaker en schilder, en tevens hield hij herberg buiten het stadje Bree, daar waar het Tongerlose veld begon.

Zijn ambacht van kleermaker en schilder oefende hij zelfs uit in de woning van de luitenant-drossaard van het ambt Pelt-Grevenbroek, Van de Cruys. Deze woonde op de hoek van de Markt in het stadje Peer en daar schilderde hij op de kamermuur in olieverf een danspartij in de trant van Teniers. Op de achtergrond van dat schilderij zag men een kleine, magere vioolspeler, die de dans regelde en dat was Nolleke zelf, terwijl de dansenden alle familieleden van Van de Cruys voorstelden.

De drossaard zou eerst later te weten komen wie hij in huis had gehaald nadat hij op het spoor was gekomen van enkele inbraken en het leggen van brandbrieven. Hij nam een verdachte vrouw, Lucia Truyens van Bocholt, gevangen en liet haar pijnigen, waarop zij enkele medeplichtigen noemde, waaronder ‘Arnold van de Wal, alias Nolleke van Gelein’. Op 1 september 1789 werd Nol gevangen ge-

2. Celis nr. 456.

Nolleke wikkelde zich in een bundel stro...

nomen, reeds op 4 september 'ter scherper examinatie' op de pijnbank gelegd en op 15 september veroordeeld om tesamen met Marten Houben gehangen te worden, waarschijnlijk te Peer langs de grote baan naar Bree.[1.]

Een maand na Nollekes terechtstelling volgde de benoeming van J.M. Clercx als luitenant-drossaard van het ambt Stockem (Stockheim), die beloofde 'het quaet gespuys' uit te roeien. Hij wilde dat 'de groûsaeme misdaeden soo nopens het schrijven der brantbrieven en het begaen der diefstallen als andere enorme feyten'... 'nu eyndeleyk eens souden uytgeroyt worden.'[3.] Dat ook van deze uitroeiing kleine misdadigers, die er anders met een geseling afgekomen zouden zijn het slachtoffer werden, is wel zeker. Tevens wreekte Clercx zich op zijn politieke tegenstanders, de Republikeinen, die niets liever wilden dan de meester van Clercx, de prins-bisschop van Luik, te verjagen. In de volksverhalen leeft Clercx dan ook voort als een ongelooflijk wrede man, een typische sadist!

Vreuger waas in Stokkem ene drossaard. In daen tied waas ouch 'n vrouw die klaagden uever heure jong van veertien jaor. Ze kosj maar geine wièg mèt hem. Dow ging ze nao den drossaard en vroeg of iè neet ins mèt heure jong wol kalle.

'Dat is good', zag den drossaard. Iè kaam en haeng de jong mèt 'n touw op aan de duer. De moeder begosj dow te jaomeren en te lemmetere: 'Jaomaa, zoe höb ich het neet gemeind!'

'Zoe mein ich het!' zag den drossaard.[4.]

Om te beginnen werden talrijke lieden in Bree en omgeving gegrepen en gepijnigd. Op de pijnbank kwamen toen allerlei bijzonderheden over Nolleke van Geleen aan het licht. Hij trachtte, zei een der gefolterden, nieuwe bendeleden die zich bij de Bokkenrijders hadden aangesloten, over te halen om God te verzaken en een verbond met de duivel aan te gaan. Een ander bendelid verklaarde onder dezelfde omstandigheden dat hij de eed der Bokkenrijders had afgelegd in handen van Nolleke van de Wal in het Tongerlose veld in die bewoordingen: 'dat den duyvel dien van de torture soude wegh

haelen met lijf en ziel, die den ander soude verraeden en liever sigh in vier quartieren te laeten van een rukken op de torture als malkander te verraeden.' Nolleke had deze man ook verteld dat hij zelf de eed had afgelegd 'aen het capelleken van Ophoven.'

Een derde bendelid, Vallé genaamd, vertelde dat Nolleke 'allerhande spraecken maekte als of den duyvel hadde present geweest, dan groef dan fijn bulsende als een hondt, loopende van de eene plaats naer de andere.'

'De capiteyn en sijn soon spuwden eerst op het crucifix en ik deed dat daerna', zei Vallé, 'en dat gebeurde over zes of zeven jaer.'

Anderen verklaarden dat Barbara, de vrouw van Van de Wal, hem vergezelde op zijn nachtelijke tochten en dat, wanneer er in hun kroeg de eed werd afgenomen door Barbara een Lieve Vrouw beeld te voorschijn werd gehaald, Crona genoemd.[10.]

Voor dat Nolleke leider werd van de bende hadden ze al dikwijls brandbrieven gelegd bij de burgemeester van Elen, maar er was niets van gekomen, omdat de knechts en de gendarmes overal in de buurt waren, zodat de bende het geld niet durfde af te halen. Zo'n brandbrief zag er zo uit:

'Gij moet leggen ten kronen voor het houter en ten voor het broken dit moet gij leggen onttrent den elspedth daer sal steken eenen dennenmei daer moet het gelt aenleggen so gij het gelt niet enlegt soo sal ik het vreken seven iaeren naer desen dagh ik sal den brant steken û uhuis.

brantbrif

Hendrick.'

Deze brandbrief werd gelegd in 'het Hasselt', tussen Bree en Tongerloo, niet ver van Nolleke's hoofdkwartier. Er werden ten (tien) kronen geëist van de hoeve 'Het Houter' en ten (tien) van de hoeve 'Het Broken' en deze twintig kronen moest men leggen dicht bij de Elsput, een woeste grond waar veel kuilen en vennen waren. In 1916 bestond de Elsput nog, evenals de beide boerderijen.[5.]

Om terug te keren tot de burgemeester van Elen en zijn zo goed bewaakte geld. Nolleke wist wel hoe hem dat afhandig te maken. ‘Ge zijt te lomp’, zei Nolleke. Nolke nam een kroekar (kruiwagen) en zette een kist daarop zonder booiem (bodem) en in die kist zat een dochter van H.H. (Houben), die was zo tussen twaalf en zestien jaar. Nolke gong ver genoeg achterom. De brandbrief was gelegd geworden. Hij sjurgde (sjouwde) naar de molen en het wicht zat in de kist. Maar al de knechts, de gendarmen en de boys (zoons) zaten bij het geld. Dat zat onder een pan (dakpan), allemaal zilvergeld. De gendarmen hadden gezegd: ‘Niet schieten voor hij de pan opheft.’ Goed. Nolke zette de kroekar neer en floot een stukske. Hij liep eens rond en ondertussen had het wicht het geld al opgeraapt, want Nolke had de kroekar heel tegen de pan gezet en toen gong hij ook weer verder. Hij had niet ver moeten sjurgen. ‘Hier’, zei hij toen hij binnen kwam. Dat is daar nog al wat geweest. Ze hebben 'em kapitein willen maken. Toen hadden ze goed kunnen delen.[6.]

Nolleke had herberg met muziek, daar werd gedanst en jenever gedronken. Die bij de bende kwamen moesten tekenen met hun bloed.

De overgrootvader van Dionijs Truyen had een dochter die vrijde, ze was oud genoeg. Hare jong was ook onder de bende, maar ze wisten dat niet, en die begos al van trouwen te kallen (praten). Op 'n keer was hij weer daar en ze gongen naar de bijen kijken. En zo al wat gekald... Toen heeft hij zich een woord laten ontvallen en de schoonvader vertrouwde het niet meer. Geen jaar daarna heeft den drossaard Clercx ze allemaal opgehangen. ‘Ziet gij wel’, zei overgrootvader. ‘Ik heb het altijd geweten, maar ik heb het nooit durven zeggen.’[7.]

‘Ne boer had 'ne os gekocht en die zat bij Nolleke in de café een pintje te drinken. Het was al laat en ineens staat hij op en zegt: ‘Ik ga heivers, want ik heb tegenwoordig het niet strang met die benden, ze kosten mij wel aanhouwen.’

‘Meinste det?’ zegt Nolleke. ‘Als ze u aanhouwen, zeg dan maar dat ge met de baas uit de kan gedronken hebt.’ Hij was nog

maar pas weg. ‘Halt’, daar waren ze al bij hem. ‘Ik heb met de baas uit de kan gedronken’, zegt hij. En hij mocht door.[8.]

Van vrijwel elke bekende rover wordt verteld dat hij toveren kon, zo ook van Nolleke van Geleen.

's Avonds zat Nolke altijd te kaarten en dan werd daar jenever gezopen, zo lokte die de boeren bij zich. ‘Wilt gij een fles jenever’, zei hij eens op 'ne keer. ‘Schoppenboer zal ze gaan halen, maar ge moet me beloven ze aan de deur aan te pakke, anders maken ze ons kapot.’

Een van die boeren beloofde dat. En die boer (uit het kaartspel natuurlijk) vloog over de tafel, en Nolke zei wat hij te zeggen had, en voor ze dat wisten was de boer eruit. Daarmee valt er 'ne slag op de deur, dat ze bekans door de dink vloog, maar die jong dors dat nooit aanpakken. En Nolke heeft nog al wat moeten werken, om die kaart terug te krijgen.[9.]

Nollekes bende heeft niet altijd succes gehad.

De Bokkenrijders waren hier op een geleeg (boerderij) aan het stelen. De voorste deur was open, maar in die ouwerwetse huizen was er achter de voordeur nog een deur. Toen hadden ze ook van die pangeweren en de bokkerijders kosten die vast zetten van ver, die gongen met de duivel om. Ze hadden 'n stalen riek bij om de deur open te breken, maar de baas had van binnen de sjauf goed in zijn handen en ze kosten de deur niet open krijgen. Neven de deur was vroeger een gat en daar stond de meid met de koeketel met kokend water. En als de baas de sjauf niet meer kon houwen, dan gooide de meid hun met kokend water in hun gezicht. Hij wou door het vensterke schieten maar ze (de bokkerijers) bogen hem heel het geweer krom. En daar kort bij woonde een weduwvrouw, Op 't Gieres, dat was een wiefke met vier, vijf jongens, echte vechtersbazen. Die dacht: ‘Ze zijn weer aan het vechten.’ En ze had een deel honden, die maakte ze los en die begosten te kaffen. Zij nam zelf ook 'ne knuppel en daar op aan. De heren van het kasteel werden ook wakker met al dat lawijt (rumoer), en die pakten hun pistolen, en ze schoten 'ne keer of ettelijke door de bomen. De knechten waren op

de bovenste zolder gekropen en ze begosten te schreeuwen van schrik. Toen zijn de bokkerijers moeten gaan lopen.[11.]

Bij den ouwe Nar Leenders, daar zijn de bokkerijers ook geweest. Daar waren ze toch binnen gekomen in de gang. De knechts gongen op de loop, maar een ouwe maagd bleef bij hem. Ze stonden ieder aan ene kant van de deur, ieder met een bijl en ze zijn niet binnen kunnen komen. Een oud vrouwke van die boerderij daar, die had het ook gehoord, maar die knechts schreeuwden om hulp. Toen ze dat hoorden liepen ze weg. De heel wei vol, zoveel waren er. Toen alles rustig was, gong de baas kijken of ze niks aan het vee gedaan hadden. 'Ik zal u veeën', zei de baas tegen ene bokkerijer die zat nog op de stal. Toen is die er vandoor getrokken.[12.]

Toen Clercx de vrije hand kreeg liet hij vele mensen gevangen nemen en op de pijnbank bekennen dat zij lid waren geweest van de bende van Nolleke van de Wal. 'Tot de tortuur verwezen', noemden zij weer andere namen en zo moest Nollekes vrouw, Barbara Baggen, er ook aan geloven. Zij werd met negen anderen, zowel mannen als vrouwen, op 21 november 1789 ondervraagd, een zogenaamde 'vriendelijke examinatie'. Op 17 december vond Clercx de tijd gekomen om haar te laten pijnigen en op 7 januari van het volgend jaar werd zij opgehangen.

De tortuurkamer bevond zich in de kelders van het stadhuis te Bree en de galg was opgericht tussen 'den Muysendijck' en 'Gerkenberg' op de heide van Bree.[13.]

Volgens het volksverhaal zouden er tenslotte drie van Nollekes bende zijn overgebleven, die in Niel op de Schans zaten, maar zij konden het stelen niet laten.

'Ze hadden hier eens gestolen bij Smeets en ze hadden al de mannen uit het huis vastgebonden. De maagd hadden ze ten leste gepakt. Dat was 'ne grote boer en daar hadden ze pas het verken geslacht. Dat wisten ze. Die maagd was een sterk, groot vrouwmens en daar hadden ze veel leed mee gehad. Ze hadden haar een prop in de mond geduwd. Met dat worstelen had ze gezien dat het die van de Schans waren.

Die mensen van het huis waren toch los gekomen: ene had zijn koorden overgesneden of kapot gebrand, en toen de anderen verlost. Toen de baas los was, gongen ze ook naar de meid kijken. Die lag langs haar bed: ze hadden ze meest allemaal in 't bed overvallen.

‘Ik heb den deugniet gekend’, zei ze. ‘Ja maar’, zei de baas, ‘zeg er maar niks van, want...’

‘Niks daarvan’, zei de maagd. ‘Die moet aan de schout.’ De schout was zoveel als rechter in die tijd. ‘Ik geef het aan’, zei ze. Maar de mensen waren toen nog al bange. ‘Hij heeft mij veel pijn gedaan, ik ga hem vetraaien’, zei de maagd. En een paar dagen later kwam de schout met zijn mannen. Twee hadden ze al gepakt, maar toen was er nog ene derde. Die was langs de dijk weggevlucht. Daar was vroeger een water rond de Schans. Hij was onder de wortels van 'nen ouwe boom gekropen. En een van die mannen zei: ‘Mijn broer moet ge ook maar meepakken.’ ‘Waar ziet die?’, vroeg de schout. En rondgezocht, maar ze vonden hem niet. Maar ze leidden die twee rond, die moesten ook meezoeken.

‘Kloas, kom meer oet, we zen toch verroaie’, zeiden ze. En hij kwam uit. Ze kwamen aan de pastorie door en de pastoor stond ook buiten. Hij kende die, want die gongen ook naar de kerk. En toen zeiden ze: ‘Menier pastoor, waat gooie roat noe?’

‘Ja’, zei de pastoor. ‘Hadt ge gisteren gekomen, toen wist ik raad, maar vandaag weet ik gene meer.’[14.]

Er zijn veel verhalen in omloop over de terechtstelling van Nolleke van Geleen en zijn galgenhumor.

Toen ze Nolleke naar de galg leidden, toen hadden ze hem op 'ne wagen zitten met twee paters langs hem. Die zeiden: ‘Nolleke, bekeer dich!’

‘Nein’, zei het.

‘Nolleke, daar zitten meer duiveken op de kar, als den eerdboom (aardbodem) kan laten.’

‘Daar ligt mij niks aan, ik bekeer mij niet’, zei Nolleke.

Ze brachten hem naar de galg. ‘Nolke, bekeer dich.’

‘Nein’, zei het.

Ze leidden hem boven en hij had een eerden pijpke in de muil met

een mutske op. ‘Stoot maar af, in duivels naam’, zei Nolke. ‘Dan ben ik om twaalf uren bij Lucifer op de middag.’

Maar hij viel door de koord henen en medeine stond hij weer recht en hij zei: ‘Met die kloterij zou me mijn pijpke nog uitgaan.’

En hij heeft zich niet willen bekeren, toen hebben ze hem zo kapot gemaakt.

Anderen vertellen dat Nolleke een rood broekje dat hij een paar dagen tevoren had gestolen of een rood wambuis aanhad, toen hij gehangen werd en met de duivel ‘Pek-Sus’ 's middags wilde eten.[15.]

Wie ze de kapitein van de Bokkeriejers gepak höbbe, wei ze dae ginge ophange - natuurlik dao stong ouch publiek, dao stong het volk allemaol langs, ouch van zie personeel, ouch van zien manne. Dow vroege ze hem waat er nog wensde. Ja, z'ne wens waas: ‘Iè zouw zich ge mote baeje (bidden).’ Maa dos begoster den, ie maakde zich ies e kruus: ‘Bingkes en mokkels, knölkes en gezekes. (Dat is het kruusteike). Ze höbbe mechels gesjop, mechels jalt molle. Noppes flikke. De poen dae moos in de dieperik onger den erterik. Now bik en buis maar trof, mechels jalt nao 't Paereland.’

Dat is het Vlaoms: ‘Mannen en vrouwen, jongens en meisjes. Ze höbbe mich gepak, ich moot sterve. Niks doon. Het geld lig in de kelder onger den ungerste, onger eine stein. Now iet en dreink maar good, want ich gaon nao 't pièreland.’ Dat is Bargoend, 'n dievetaal die dae spraak.[16.]

Nollekes vermeende tegenstander drossaard Clercx was een gevaarlijk man die men liever als vriend dan als vijand had. Vandaar dat hij de toestemming kreeg om buiten zijn eigenlijk rechtsgebied in de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg mensen te vervolgen en te arresteren, om ze daarna mee te voeren naar het stadje Bree waar hij ze eerst liet martelen, om ze daarna ter dood te laten brengen.

Ich höb de vader ins hure zegge. Hiej in Beegd op dae kant de Maas wuore ter ouch biej de Bokkeriejers. En dat hauwe ze den drossaard laoten wiète. Dow ging er daoheen, maar iè waas in börger, ze kanjen hem neet. Iè gaaf zich oet vuer groête man en mèt die

minsen aan 't kalle. Ja, ze zouwen ins mèt hem guon en hé dat ins zèggen en wieze. Ja, ze gingen mèt de boêt in. Ze voeren euver mèt ene boêt en dow, en ongerwiege zaet de vierman: ‘Menhier den drossaard, heure jas hungt in 't water.’

En die twie vloegen allebei de Maas in, waat ze kosjte. Dow woste ze dat het den drossaard was. Dae hej hun anges metgepak as ze op deze kant wuore. Aan dae kant hauw er gein mach.[17.]

Hij was ook niet af te brengen van zijn mening dat degenen die zijn politieke opinie niet deelden en een einde wilde maken aan het vermolmde ‘ancien régime’, Bokkenrijders waren en hij perste nog in 1793 bekentenissen af die daarop wezen.

In zijn nagelaten geschriften (die inmiddels verloren zijn gegaan) vond Juliaan Melchior eedafleggingen van twee benden zogenaamde Bokkenrijders:

‘De gevangen Johannes P. van Maeseyck bekent eenen eedt gesworen te hebben van getrouwheid, ven niemand zijner complicen te verraeden. Zegt den selven gesworen te hebben te Neeroeteren in 't begin van den maendt *Augustus 1793* ten huyse Carel Geurts, ter presentie van Martinske of Pierre Martin, Paul Caus voorss.; en nog een nabuerwijf van degene zegt niet gekent te hebben. Zegt daertoe gebruikt te zijn geweest: eene kleine heylige hostie ende een groote liggende in eene tinne schotel, degene daer in huys was en door Carel Geurts te voorschijn gebrogt wierd, en dat hij gevangen de selve weggesmeten en onder de voeten getrapt heeft en thoens wederom in de schotel gelegt te hebben, dat hij daerby zwoer den duyvel lijf en ziel te geven als hij iemand van de bende sou verraeden.’[18.]

Clercx was in 1794 bij de komst der Fransen van al zijn functies ontheven, maar een onderzoek naar zijn daden werd niet ingesteld. Hij profiteerde in de eerste plaats van de corruptie en wanorde die er in het nieuwe bewind heerste, waarvan Vidocq, de latere stichter en eerste chef van de Surêté, ons merkwaardige zaken vertelt en in de tweede plaats dat na de val van Robespierre en de zijnen de Jacobijnen in plaats van vervolgers, vervolgden werden.

Hij nam de wijk naar de Meierei van 's-Hertogenbosch en vestigde

zich te Lommel op het grote landgoed Hoboes, dat hij kopen kon van het vele geld dat hij in zijn functies had verdiend. Hoewel zowel hij als zijn mede-officieren van justitie er steeds op gehamerd hadden dat drankmisbruik onder de arme bevolking tot misdaad leidde, begon hij daar een jeneverstokerij. Dat tekent de man!

Lommel ligt nu in België, maar dit komt omdat bij de vrede van 1839 tussen Nederland en België Luikgestel aan Nederland werd toegewezen, waarvoor België in ruil Lommel kreeg.

De bewoners van Lommel en de nabijgelegen dorpen weten evenwel nog veel te vertellen over de misdaden die hij daar bedreven zou hebben. Hij wordt beschreven als een gevaarlijke rover die door zijn toverkunst soldaten liet verschijnen waarmee hij postkoetsen overviel. Op het landgoed Hoboes had hij een vertrek laten bouwen, waar hij reizigers ontving en hen daarna door een valluik liet verdwijnen, zodat ze in zijn folterkamer op de daar aangebrachte pinnen vielen. In Lommel staat nog een oud huis op de Vlasmarkt, dat door een onderaardse gang verbonden was met het Hoboes en daar verborg hij de opbrengst van zijn diefstallen.

Uit de diepe kelders van het Hoboes hoorden de omwonenden nog lang na Clercx dood het geschreeuw en het gejammer van de mensen die hij daar gemarteld had. Tenslotte heeft men de kelders met aarde moeten vullen, zodat men de kreten der vermoorden niet meer horen kon. Anderen zeggen dat men op het Hoboes de ringen nog kon zien waar hij de mensen aan ketende en wie hij niet in de kelders opborg, hing hij op.

Toen hij op 't Hoboes op zijn sterfbed lag is de pastoor van Eksel gekomen, maar die kon hem ook niet helpen. De pastoor zei: ‘Wie slecht is gaat naar de hel, maar wie zo bitter en bitter slecht is, die moet terug komen.’

‘Zal ik dan nooit geen rust vinden?’, vroeg de stervende drossaard. ‘Zo nu en dan zal je mogen rusten op een naald, waar 's zondags mee genaaid is’, antwoordde de pastoor.

Sindsdien reed Clercx in een vurige wagen door de lucht: hij kwam dan van 't Hoboes en reed dan verder door Neerpelt en door andere dorpen. Hij maakte ook 't Hoboes onveilig, omdat hij klokslag middernacht alle deuren en vensters opengooide en precies om een uur

sloeg alles weer dicht. Soms verscheen hij als een zwarte hond met een pen achter zijn oor om de mensen schrik aan te jagen en op andere nachten reed hij op de boerderijen in de buurt de paarden af.

Ten laatste is hij door geestelijken gebannen onder de brug van Kerkhoven en daar hoort men 's avonds de kettingen rammelen waaraan hij gebonden is. Het heeft moeite genoeg gekost om hem onder die brug te krijgen, want hij kon slechts gebannen worden door een geestelijke met een zuiver geweten.

'Je hebt als student een stokje afgesneden bij een gracht en als je dat niet gedaan had was daar een molenstander uit gegroeid', zei de drossaard tegen een pastoor en die kon onverrichterzake vertrekken. Een ander had als jongen een appel uit een boomgaard gepakt en een derde had bij een vrouw in de keuken iets gesnoept. Maar eindelijk hebben witte paters, waarop niet dat te zeggen viel, hem toch op een kar gekregen, ze gooiden een hoop zand op die kar en daar zat de geest van Clercx in. Zo hebben de paters moeten bidden dat hun haar zo wit werd als sneeuw en dat aan ieder haartje een zweetdruppel hing. Ze hebben hem toen voor negenennegentig jaar onder de brug van Kerkhoven gebannen, want voor honderd jaar ging niet, en als die tijd voorbij is, dan zal hij terugkomen, maar niemand weet wanneer dat het geval zal zijn.[19.]

Eindnoten:

1. Gierlichs, Bokkenrijders, bl. 41-65 en idem, bijlage I, bl. 153-171.
2. Pijls, Bokkenrijdersbende, bl. 14-16.
3. o.a. J.M. van de Venne in Maasgouw, aug. 1920 en aug. 1923.
4. Russel, Geleen, bl. 30 en 71.
5. Russel, Roverbenden, bl. 45-46.
6. Idem, bl. 44.
7. Idem, bl. 46.
8. Zentralarchiv in Marburg.
9. Russel, Roverbenden, bl. 46.
19. Vencken, nr. 619.
10. Hensen, s. 73-74.
11. Id. s. 74.
12. Id. s. 73.
13. Hensen, s. 73.
14. Gierlichs, Bokkenrijders, bl. 149.
15. Zender, nr. 1169.
16. Zender, nr. 1171.
17. Over heksenzalf: J.R.W. Sinninghe in Organorama, 'Witches brews and witches ointments', Volume 12, 1975 - 4
18. Lindekens, bl. 21-23. (Rijksarchief Hasselt. Rechtsgedingen Wellen 1774, XIV nr. 46 en XII nr. 115. Melchior zwijgt hierover hoewel hij die acten moet hebben gelezen.
1. Melchior, Bokkenrijders, bl. 252-255.
1. Melchior, Bokkenrijders, bl. 252-255.
3. Melchior, id., bl. 256.
4. Vencken nr. 634.
10. Melchior, Id. bl. 270-271.
5. Melchior, id. bl. 275.

6. Celis nr. 456.
7. Id. nr. 467.
8. Id. nr. 469.
9. Id. nr. 327.
11. Celis nr. 473.
12. Celis nr. 478.
13. Melchior, Id. bl. 265-267 en 277.
14. Celis nr. 481.
15. Celis nr. 446, 449, 451.
16. Vencken nr. 630.
17. Vencken nr. 633-3.
18. Melchior, id. bl. 70.
19. Melchior, id., bl. Vlaamse Stam.

Sprookjes en Vertelsels

De vrouw die graag een kind wou hebben

Een vrouw die maar geen kind kon krijgen, ging elke avond naar de kerk om tot O.L. Vrouw te bidden en te vragen of ze moeder mocht worden.

Eens was ze zo verdiept in het gebed dat ze hardop begon te spreken en te vragen om een kind.

Opeens hoorde zij een klein, licht stemmetje dat haar antwoordde: ‘Nog niet!’ Dat zei de koster die achter een pilaar stond en een grap met haar wilde uithalen.

De vrouw, die dacht dat het kindeke Jezus geantwoord had, in plaats van zijn moeder, zei toen boos: ‘Loat dein mam spreken, snotneus!’ (Maastricht)[1.].

Eindnoten:

1. A. Harou in 't Daghet, XIX, bl. 67.

Geitenkrenten

De koster wou de pastoor er 'ns tussen nemen. Hij zei toen tegen een wat simpele geitenboer dat hij met een zak vol ‘geitenkrenten’ naar de pastorie moest komen, omdat de pastoor zulke mest nodig had voor zijn bloemen.

De boer ging daarom naar de pastoor en zei: ‘Meneer pastoor, hier zijn de geitekrinte.’

De pastoor die zijn koster kende en wel vermoedde dat die een streek uithaalde, vroeg aan de boer wie hem gezegd had dat hij die geitenkrenten nodig had. ‘De koster, meneer pastoor.’ ‘Dat dacht ik wel’, zei de pastoor, ‘daar was ik juist om verlegen’ en stuurde de boer weg met een rijksdaalder.

De geitenkrenten deed hij in een sigarenkistje dat hij weer keurig dichtmaakte. Toen zocht hij de koster op een presenteerde hem een sigaar.

‘Dat is een goeie’, zei de koster, ‘zo lust ik er wel elke dag een.’

‘O, daar heb ik nog wel een kistje van over. Voor een rijksdaalder kun je 't hebben.’

‘Dat is goed, meneer pastoor.’

En de koster kreeg de geitenkrenten, die hij de pastoor had bezorgd en de pastoor had zijn rijksdaalder terug. (Nunhem)[2. 2.].

Eindnoten:

2. Med. Matthias Jeuken. Dit is type Aarne-Thompson 1388, variant.
2. Mr. David de Kok O.F.M. in Sinninghe, 50 Ned. sprookjes, bl. 51. Dit is type Aarne-Thompson 1225, gevolgd door type 1241.

De treurwilg

Op Loor, ei gehucht docht bi-j *Wieert* stong langs unne graaf unne schoene treurwilg, dè met z'n tek bekans tot aan 't water kwoom. Wi-j op unne kieer de boore 's zondugs nao de paterskerk op de Beest (de Biest, een laan die leidt naar de Biesterbrug over de Zuid-Willemsvaart) ginge, blieeve ze bi-j de boum staon. Ze vonge 't vrieemdj, dat dè boum z'n tek zoee loot hange, en ze gove hi-j vuur allerlei rieeje op, tot Driek zach: ‘Zee je det dan neet? Dè boum hieet dorst, dè wiltj drinke, mer hè kan neet bi-j 't water kaome.’

‘Dan zulle vè um us wat hellepe’, zagte ze en ze begoste oet alle macht aon de tek te trèkke.

Wi-j de boum zich neet bewoeeg, zach Driek: ‘Ich zal aan den angere kant us gaon douwe, dan zaltj wel lukke.’

Zoee gezagdj, zoee gedaon. De boore trokke en Driek doedje. Opeins kraakdje de boum en dao kwaom unne groeete schuur in.

Vol schrik loote de trèkkers los en de boum sprong weer recht, mer, ocherm, de kop van Driek zoot t'r tusse. De enger trokke aon Driek z'n bein, en opeens trokke ze um los, mer zunne kop bleef in de klem zitte.

Toen reep ein van de voore ei jungske, det nowsgierig haai staon kieeke, en hè zach: ‘Menneke, loup tich uns gauw nao Driek z'n vrouw en vraog us, of Driek zunne kop in z'n alledaagse klak hieet laote zitte.’ (Weert).[3.]

Eindnoten:

3. Mr. David de Kok O.F.M. in Sinninghe, 50 Ned. sprookjes, bl. 51. Dit is type Aarne-Thompson 1225, gevolgd door type 1241.

Het antwoord van St. Oda

In het gehucht Merselo onder *Venray* staat een kapelletje gewijd aan Sint Oda, of zoals men hier zegt aan Sint Oei of Sint Oeike. Volgens een oud gebruik gingen veel omwonenden tegen het vallen van de avond bij het kapelletje knielen en een ogenblik bidden.

Nu woonde er in Merselo een heel gierige boerin die de meid en de knecht, nadat ze hard in de oogsttijd gewerkt hadden, vrijwel oneetbare kost voorzette die de honden nog niet lustten. Later op de avond ging ze, zoals ze altijd deed, bij het kapelletje bidden. Zij knielde neer op de drempel en zuchtte zwaar: ‘Och God!’

Daar sneed een scherpe stem door de stilte van de avond: ‘Spek in de pot!’

De boerin schrok: ‘Sint Oeike, kunde geei dan sprêke?’

Onmiddellijk kwam het antwoord: ‘Gêf ow volk bêter te vrête!’

‘Och, Sint Oeike’, hernam de boerin, ‘ich sal van nou af aon, doen wa' ich kan.’

‘Gaot nao' huus en doei het dan!’, zei Sint Oeike, maar het was het beeld van de heilige niet die sprak, maar de meid, die zich achter het beeld verborgen had.

Sindsdien heeft de boerin er wel voor gezorgd, dat er altijd goed eten op tafel kwam.[4.]

Eindnoten:

4. H.J.J. Maas in de Wandelaar, VII, (1935/36), bl. 45. Dit is type Aarne-Thompson 1388.

Waarom de leeuwerik de hemel niet meer bereiken kan

Er was een tijd dat de vogels in de hemel mochten komen en zingen dat het een lust was. De kwartel riep dan vergenoegd uit: ‘Klik, klik, klik, alles is blik’, maar dat beviel de leeuwerik niet: hij maakte ruzie met de kwartel, die angstig floot: ‘Vaten met spek, vaten met spek’, want hij wilde de leeuwerik waarschuwen dat wat hij zou verbeuren als hij zo doorging met twisten, maar de leeuwerik stoorde zich daar niet aan en begon zelfs te vloeken.

Dat hoorde Sint Pieter, joeg hem weg en hield voortaan de poort voor hem gesloten.

Nog altijd probeert de leeuwerik Sint Pieter te vermurwen en met Maria Lichtmis (2 februari) als de winter nog in het land is, stijgt hij omhoog naar de hemel en men hoort hem roepen:

> ‘Lief Heerke, mag ich in den hemel komme;
> Ik zal noets meer, noets meer vlooke, vlooke.’

maar Sint Pieter gelooft hem niet en laat hem maar zingen.

Dan wordt de leeuwerik altijd kwaad. Hij laat zich pal, loodrecht uit de lucht vallen roep woedend: ‘Duvel! Duvel! Duvel’

Dat maakt echter de zaak nog erger en hij kan nooit meer in de hemel komen.[5.]

De leeuwerik valt loodrecht uit de hemel...

Eindnoten:

5. J. Cohen, Ned. sagen, deel II, bl. 282-284. Dit is Sinninghe, Aetiologische legenden, type 89a.

Waarom de wilgen barsten

Men vertelt in Noord-Limburg, dat Judas, nadat hij de Heer verraden had, zich aan een wilg heeft opgehangen. Daarom heet de wilg ook Judasboom.

En als de wilgen oud worden, barsten ze, want ook Judas barstte.[6.]

Eindnoten:

6. Boekenoogen in Volkskunde, XV, bl. 116. Dit is Sinninghe, idem, type 132g.

Lijst van Bronnen en geraadpleegde werken

Boeken

Aa, A.J. van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. 14 dln. Gorinchem 1839-1851.
Beenen, P.H.H., Dialect en volkskunde van Herten. Roermond 1973.
Bodens, Wilhelm, Sage, Märchen und Schwank am Niederrhein. Bonn 1936.
Bor, Pieter, Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen etc. Uitgave Amsterdam 1679.
Driessen, Th.W.J., Geschiedenis van Tegelen. Steyl z.j. (1952).
Eygelshoven gedurende 8 eeuwen, Eygelshoven z.j.
Feith, Jan, Met den Maas-buurtspoorweg Nijmegen-Venlo. 1913.
Firmerich, Joh. Matth., Germaniens Völkerstimmen. Sammlung der deutschen Mundarten in Dochtungen, Sagen, Märchen, usw. Band III, Berlin 1866.
Gierlichs, Wilhelm, De geschiedenis der Bokkenrijders in 't voormalig land van 's-Hertogenrade. Roermond-Maaseik, z.j. (1939).
Havé, L.J., l'Homme sans façon ou lettres d'un voyageur allant de Paris à Spa. Rheims 1786.
Henszen, Gottfried, Sagen, Märchen und Schwänke des Jülicher Landes. Aus dem Nachlasz Heinrich Hoffmans herausgegeben und durch eigene Aufzeichnungen vermehrt. Bonn 1955.
Hermans, C.R., Noord-Brabant's oudheden. 's-Hertogenbosch 1862.
Kengen, J., Geuls Verleden. Geulle 1927.
Lindekens, Ben, Ze reden bij nacht. De mysterieuze gruwelhistorie van de bokkerijders. Amsterdam 1974.
Maas, H.J.J., Smakt en St. Jozef. Venray z.j. (1938).
Melchior, Juliaan, de Bokkenrijders. Hasselt 1916.
Oldenburg Ermke, Frans van, Limburg aan de galg. De legende van de Bokkenrijders en de geschiedenis van hun lot. Maastricht z.j.
Olterdissen, Adolf. Prozawerken. Maastricht 1926.
Pijls, H., De Bokkenrijdersbende met de doode hand. Sittard 1924.
Russel, Jos., De heerlijkheid Geleen, gevolgd door Aanteekeningen over de voormalige heerlijkheid Mheer. Sittard 1861.

Russel, Jos., De rooverbenden in de landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige en het begin der tegenwoordige eeuw. Maastricht 1877.
Schaepkens van Riempst, Het oude Tricht. Amsterdam 1933.
Sinninghe, J.R.W., De profetiën van Joannes van Leliëndael, opnieuw uitgegeven en van aanteekeningen voorzien (overdruk uit Sinte Geertruydtsbronne XV (1938), bl. 85-98.
Sinninghe, J.R.W., Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten. F.F. Communications nr. 132. Helsinki 1943.
Sleinada, S.J.P. (pastoor Daniëls), Oorsprong, oorzaeke, bewys en ontdekkinge van een godlooze bezwoorne bende nagtdieven en knevelaers, binnen de landen van Overmaeze. Maastricht 1779.
Types of the folktale. A classification and bibliography. Aantti Aarne's Verzeichnung der Märchentypen. (F.F. Communications nr. 3), translated and enlarged by Stith Thompson. Second revision. F.F. Communications nr. 184. Helsinki 1961.
Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België, met commentaar. Aflevering I. Antwerpen-Amsterdam 1959. Aflevering 2. Antwerpen 1965.
Wolf, Johann Wilhelm, Deutsche Märchen und Sagen. Leipzig 1845.
Zender, Matthias, Sagen und Geschichten aus der Westeifel. Bonn 1966.

Tijdschriften en dagbladen

Bronk, de, Limburg tijdschrift, 1965-1970.
Dagblad Het Volk, van 6 januari 1943.
Dagblad de Limburger Koerier van 15 oktober 1897.
Daghet in den Oosten, 't, Limburgsch tijdschrift voor taal en andere wetensweerdigheden. Hasselt 1885-1907.
Driemaandelijksche Bladen, uitgegeven door de Vereeniging tot onderzoek van taal en volksleven, vooral in het oosten van Nederland. Utrecht, Uithuizen, Groningen, 1901-1930.
Eigen Volk. Algemeen tijdschrift voor volkskunde (folklore) en dialect voor Nederland, Oost- en West-Indië, Vlaanderen, Zuid-Afrika en Noord-Amerika. De Bilt, Scheveningen, Haarlem, 1929-1939.
Kunst en Letterblad. Gent-Antwerpen 1840-1845.
Limburg's Jaarboek. Limburg. Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst. Sittard, Roermond 1894-1928.
Maasgouw. Limburgs tijdschrift voor geschiedenis, taal en kunst. Sittard sinds 1879.
Nederlands Studieblad. Leiden jrg. 1943.
Nedermaas, De. Limburgsch geïllustreerd maandblad. Maastricht 1923-1940.
Noordbrabantsche (Volks-) Almanak. Jaarboekje onder redactie van Aug. Sassen. Helmond 1889-1893.
Ons Eigen Volk. Maandblad voor de volkskunde van den Nederlandschen stam. Utrecht 1940-1941.
Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht. Maastricht sinds 1864.
Sinte Geertruydtsbronne. Driemaandelijksch tijdschrift gewijd aan de geschiedenis en volkskunde van West-Brabant en omgeving, vermeerderd met ‘Bredaniana’. Bergen op Zoom 1923-1941.
Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis. Maandblad van de Vlaamse vereniging voor familiekunde. Antwerpen sinds 1965.
Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, sinds 1929

Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde, sinds 1940 Volkskunde. Driemaandelijksch tijdschrift voor de studie van het volksleven. Nieuwe Reeks. Gent-Deventer, Leiden, Amsterdam, Antwerpen sinds 1888.
Volksleven, Ons, Antwerpsch-Brabantsch tijdschrift voor taal en volksdichtveerdigheid enz. onder leiding van J. Cornelissen en J.B. Vervliet. Brecht 1889-1900.
Wandelaar, De, Geïllustreerd maandblad gewijd aan natuurstudie, natuurbescherming, heemschut, geologie, folklore, buitenleven en toerisme. Laren 1929-1940.

Handschriften

Celis, Robert. Sagen van Bree en omgeving. Verhandeling nr. IV van de Katholieke Universiteit Leuven, onder leiding van Prof. Dr. K.C. Peeters. Leuven 1954.
Sassen, Aug., Twee portefeuilles folklore van Noord-Brabant, omstreeks 1899 verzameld, in het bezit van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.
Vencken, Jos., Verhandeling LIII van de Katholieke Universiteit Leuven, onder leiding van Prof. Dr. K.C. Peeters. Leuven 1958.
Volkskundelijsten van het Centraal Bureau voor Nederlandsche Volkskunde van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.
Zentralarchiv der deutschen Volkserzählung in Marburg.

Alphabetische lijst der plaatsnamen